

วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF WISDOM
IN THERAVADA BUDDHISM

พระสุทัศน์ จารุธมฺโม (เย็นใจ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระสุทัศน์ จารุธมฺโม (เย็นใจ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analysis of Development of Wisdom
in Theravada Buddhism

Phra Sutas Cārudhammo (Yeunjai)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหากษัตริย์ บรมครู, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

ประธานกรรมการ

(พระสุธีรัตนบัณฑิต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.อภิญวัฒน์ โพธิ์सान)

กรรมการ

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

กรรมการ

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญโญ, ดร.)

กรรมการ

(ดร.บรรพต แคไธสง)

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญโญ, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.บรรพต แคไธสง

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระสุทัศน์ จารุธมโม)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: พระสุทัศน์ จารุณี (เย็นใจ)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณโย, ดร. ป.ธ.๓, ศศ.บ., ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา), ศน.ด. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
	: ดร.บรรพต แคไธสง พธ.บ. (พระพุทธศาสนา) M.A. (Philosophy), Ph.D (Philosophy)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยได้ศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ

ผลการวิจัยพบว่า

ปัญญา เป็นธรรมชาติที่รู้ชัด รู้แจ้ง รู้จริง รู้ทั่ว ความรู้ที่ระเอียดลึกซึ้ง แยกแยะดีชั่ว รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น รู้จักโทษที่กระทำลงไป รู้จักเหตุรู้จักผล และวิเคราะห์ว่าสิ่งไหนควรทำสิ่งไหนไม่ควรทำ ปัญญาในระดับโลกีย์ปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการฟังและการคิด ส่วนปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา ปัญญาในระดับโลกีย์ปัญญายังมีการเวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ แต่ปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง

ส่วนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ต้องเริ่มที่การฝึกฝนใจให้มีความเห็นและความคิดที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ บัณฑิตความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ คือ ปรโตโฆสะ เสียงที่ดังกามเสียงที่ถูกต้อง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ และโยนิโสมนสิการ ความรู้จักคิด การคิดตามแนวทางของปัญญา จึงเกิดการพัฒนาทั้งกาย วาจา ด้านการพัฒนาปัญญาในระดับโลกีย์ปัญญานั้น เมื่อเกิดสัมมาทิฐิแล้ว จึงเกิดความพร้อมแห่งธรรม ความถึงพร้อมแห่งศรัทธา ความถึงพร้อมแห่งศีล ความถึงพร้อมแห่งจาคะ และเห็นถึงความเกิดความดับเป็นอริยะขำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ ด้านการพัฒนาปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญานั้น คือปัญญาหยั่งรู้สังขารก่อเกิดกิเลสสิ้นเชิง เกิดขึ้นโดย

โยนิโสมนสิการ โดยการพัฒนาอย่างเป็นระบบตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ ไตรสิกขา วิปัสสนา กัมมัฏฐาน และสติปัฏฐาน ๔ โดยเฉพาะเรื่องของศีล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ทำให้เกิดความระมัดระวังในพฤติกรรมทั้งทาง กาย วาจา ใจ และหมั่นเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง ปฏิบัติตนตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาประกอบกัน เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนทั้งภายนอกและภายใน ทำความเจริญไปสู่โลกุตตรปัญญา

ด้านประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ก่อให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบัน ได้แก่ มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต เลือกลงนามสำหรับศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ด้านการพัฒนาจิต คือการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ มีความสำรวมระวัง ด้านการพัฒนาพฤติกรรม เป็นการพัฒนาในด้านของสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ เรียกว่าการพัฒนาพฤติกรรมภายในกรอบแห่งศีล ด้านการพัฒนาจิต ทำให้มีจิตใจประณีตดีงาม เป็นผู้มีสติ มีวิริยะ มีความเบิกบาน มีความอึดใจ ประโยชน์สุขในอนาคต คือ ความมีชีวิตที่มีคุณค่า ได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งอยู่ภายใน เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ส่งผลให้เกิดความสุขประณีตอยู่ในส่วนลึกภายใน ด้านประโยชน์สูงสุดเพื่อการบรรลุธรรม คือ มองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง รู้สามัญลักษณะ รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ โดยการพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อก้าวไปถึงระดับโลกุตตรปัญญา นำหลักการพัฒนาปัญญาตามแนวอิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาท หลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน และสติปัฏฐาน ๔ มาเป็นแนวทางปฏิบัติ ส่งผลให้ผู้ฝึกดีแล้ว มีสภาวะจิตสูงขึ้น โดยปัญญาที่เกิดขึ้นนี้ทำให้บุคคลรู้แจ้งและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง รู้เท่าทันกิเลส มีจิตใจผ่องใส ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

Thesis Title : An Analysis of Development of Wisdom in
Theravada Buddhism

Researcher : Phra Sutas Cārudhammo (Yeunjai)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakruvinaithorn Amnat Phalapanno
Pali III, B.A.(Philosophy), M.A.(Buddhism & Philosophy),
Ph.D.(Buddhism & Philosophy)

: Dr.Banpot Khathaisong
B.A.(Buddhism), M.A.(Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

Date of Graduation : November 1, 2017

Abstract

This thesis have three objectives namely 1) to study of wisdom in Theravada Buddhism, 2) to study of development of wisdom in Theravada Buddhism, 3) to analysis of benefit of wisdom development in Theravada Buddhism. Researcher have to study the information from primary source as Tipitakas (Thai version) and its commentary, the information from secondary source as the text books concerning research, then brings it to analysis and synthesis of information respectively.

The results of research found that :

Panna (wisdom) is nature of clearly, lightly, truly, widely, deeply knowledge, knowing evil and merit and happening benefit, knowing done blame, knowing cause and effect and analyses that what is should do, what is not should do. Secular wisdom (Lokiya-panna) is knowledge which received from listening and thinking. Transcendental wisdom (lokuttara-panna) is knowledge which received from practice of insight meditation. One who have secular wisdom still rebirth in any realm, but transcendent wisdom is knowledge which extinguish defilement absolutely.

The development of wisdom in Theravada Buddhism begins to train the thinking in the right view and right thought which is called Sammaditthi. The factors

of arising of Sammaditthi are Paratogasa which is good, right, reasonable, useful voice and Yonisomanasikara which is systematic thinking, to think in the way of wisdom, they cause the physical and mental development. The development of secular wisdom, Sammaditti arose already, makes complement of Dhamma be arisen, makes complement of faith be arisen, makes complement of morality be arisen, makes complement of sacrifice be arisen, and sees the cause and cessation of defilement, then reaches extinction of suffering. The development of transcendent wisdom is intuitive knowledge realizing truth and destroys defilements absolutely. It arises from Yonisomanasikara by systematic development following the Noble Eightfold Path, Threefold Training, Insight Meditation, and Four Foundation of Mindfulness. Especially the morality is important factor to development of wisdom. It leads to the non-negligence in physical, verbal and mental behavior. One should effort to practice meditation for the arising of realized wisdom. One should practice Noble Eightfold Path or Threefold Training to support the inner and outer factors, develops itself to transcendent wisdom (Lokuttapanna).

The benefit of development of wisdom in Theravada Buddhism leads to the present happiness, future happiness and highest benefit as enlightenment. It include physical benefit such as estimation of consumption, knowing consumption by wisdom. The benefit of development of behavior is understand the value of discipline person, practice in the precepts which cause to non-violate life and treasure of the other, absent the failed speech which cause people confident in speech, have the good characteristic. The benefit of development of mind is training to receive mindfulness and concentration which is the origin of wisdom. It is tranquility meditation and insight meditation which based on Four Foundation of Mindfulness, which use tolerance and effort. It cause trained person have higher state of mind, lead to development of wisdom. This wisdom cause the person know clearly and understand everything as it is. He can control the passion, have the pure mind without defilement which cause of suffering

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ก็ด้วยความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อ จากบุคคลหลายฝ่าย ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ สามารถทำให้ผู้วิจัยเกิดกำลังใจและความมุ่งมั่นในอันที่จะศึกษาค้นคว้า จนทำให้ งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ ท่านอาจารย์เจ้าคุณ พระราชปริยัติกวี รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระเมธาวิเชียรสร พระศรีปริยัติธาดา (ป.ธ.๙) ผู้อำนวยการ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณฺโญ,ดร. ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ ดร.บรรพต แคะโธสง กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำปรึกษา ตลอดจนตรวจปรับปรุง แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ จนทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้สำเร็จสมบูรณ์และมีคุณค่า ผู้วิจัยขออนุโมทนา ขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธรศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ทุกท่าน ที่ให้วิชาความรู้ในการศึกษากับผู้วิจัย ช่วยชี้ทางสว่าง แห่งปัญญา ให้หลักการ แนวคิด รวมทั้งคำแนะนำต่าง ๆ ในการศึกษาและดำเนินการวิจัย และเจ้าหน้าที่ห้องบัณฑิตศึกษา คุณมณฑล สอนโธสง และคุณอรุณรัตน์ แก้วอรสาน ที่คอยอำนวยความสะดวก แจ้งข่าวสาร กำหนดการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการงานวิจัย ส่งผลให้งานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี

กราบขอบพระคุณ พระครูเกษมพัฒนากร เจ้าอาวาสวัดศรีสำโรง ที่มีเมตตาสนับสนุน ส่งเสริมในการศึกษา ให้ที่พักอาศัยแก่ผู้วิจัยในการศึกษาเล่าเรียน และขอบคุณบิดามารดา ครูอุปชฌาย์ อาจารย์ ญาติธรรมทั้งหลาย ที่คอยให้กำลังใจ และให้การสนับสนุนส่งเสริมในการศึกษา ด้วยดีตลอดมา

ความดีและประโยชน์ใด ๆ ก็ตาม ที่จะพึงบังเกิดมีจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอถวาย เป็นเครื่องสักการบูชาพระพุทธรคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ผู้ศึกษาเชื่อมั่นว่าผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะเป็นสารัตถะแก่พุทธศาสนิกชนตามสมควรแก่สติปัญญาของผู้ใคร่ต่อการศึกษาให้เกิดปัญญาญาณ สำเร็จเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธรศาสนาต่อไป

พระสุทัศน์ จารณมโม (เย็นใจ)

๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ ปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๑ นิยามความหมายของปัญญา	๑๑
๒.๒ ความสำคัญของปัญญา	๑๕
๒.๓ ประเภทของปัญญา	๑๖
๒.๔ บ่อเกิดของปัญญา	๑๗
๒.๔.๑ แนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา	๒๒
๒.๕ ระดับของปัญญา	๒๔
๒.๕.๑ ระดับของปัญญาแบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐิ	๒๖
๒.๖ สรุปีวิเคราะห์	๒๘
บทที่ ๓ การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๙
๓.๑ ความหมายของการพัฒนาปัญญา	๒๙
๓.๒ วิธีการพัฒนาปัญญา	๓๐
๓.๒.๑ องค์ประกอบแห่งสัมมาทิฐิ	๓๑
๓.๒.๒ ความสำคัญของการมีกัลยาณมิตร	๓๓
๓.๒.๓ การพัฒนาตามแนวโลกียปัญญา	๓๘
๓.๒.๓.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจจัยภายนอก	๔๔

๓.๒.๓.๒	วิธีการพัฒนาตามแนวอินทรียสังวร	๔๗
๓.๒.๓.๓	วิธีการพัฒนาตามแนวโฆษเนมัตตัญญูตา	๔๗
๓.๒.๔	การพัฒนาตามแนวโลกุตตรปัญญา	๔๙
๓.๒.๔.๑	วิธีการพัฒนาตามแนวปัจฉัยภายใน	๕๐
๓.๒.๔.๒	วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘	๕๒
๓.๒.๔.๓	วิธีการพัฒนาตามแนวไตรสิกขา	๖๒
๓.๒.๔.๔	วิธีการพัฒนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔	๗๓
๓.๒.๔.๕	วิธีการพัฒนาตามแนววิปัสสนากัมมัฏฐาน	๗๕
๓.๓	สรุปวิเคราะห์	๗๗

บทที่ ๔	ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๙
๔.๑	ทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์ เพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน	๗๙
๔.๑.๑	ความหมายของหลักทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์ในพระไตรปิฎก	๗๙
๔.๑.๒	ความหมายของหลักทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์	๘๐
๔.๑.๓	ประโยชน์ด้านการพัฒนากาย	๘๑
๔.๑.๔	ประโยชน์ด้านการพัฒนาพฤติกรรม	๘๔
๔.๑.๕	ประโยชน์ด้านการพัฒนาจิต	๘๘
๔.๒	สัมปรายิกัตถประโยชน์ เพื่อประโยชน์สุขในอนาคต	๙๓
๔.๒.๑	อริยทรัพย์ ๗ ประการ	๙๔
๔.๓	ปรমัตถประโยชน์ เพื่อการบรรลุธรรม	๑๐๒
๔.๓.๑	การพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อการพัฒนาโลกุตตรปัญญา	๑๐๒
๔.๓.๒	การพัฒนาตามหลักอิทัปปัจจยตา	๑๐๕
๔.๓.๓	การพัฒนาตามแนววิปัสสนากัมมัฏฐาน	๑๐๗
๔.๓.๔	หลักการเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔	๑๐๘
๔.๓.๕	อารมณ์ของวิปัสสนา	๑๑๐
๔.๓.๖	อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา	๑๑๐
๔.๔	สรุปวิเคราะห์	๑๑๒

บทที่ ๕	สรุปการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๔
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๑๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๗

บรรณานุกรม	๑๑๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาไทย ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้ :-

การใช้ตัวย่อ

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวารค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปัฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อจ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)

ช.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ฉัมมสังคณี (ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี มุลปณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี มัชฌิมปณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ฉก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ฉกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ปญจก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ปญจกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.อฎฐก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี อฎฐกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ช.อ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิเสสวิสุทฺธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ช.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔. หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ ข้อที่ ๑๑ หน้า ๕๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า หรือจะแจ้ง เล่ม / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๔/๗. หมายถึง อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ปญจกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย) เล่ม ๓ ข้อ ๒๔ หน้า ๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๓

วิสุทฺธิมรรคปกรณ์ จะแจ้งข้อ หน้า เช่น วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๒๓-๑๒๕. หมายถึง วิเสสวิสุทฺธิมรรคปกรณ์ ข้อ ๑ หน้า ๑๒๓-๑๒๕ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งอเทวนิยม และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ทุกคนว่าสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตน กล่าวคือพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์บันดาลชีวิตของตนเองด้วยผลแห่งการกระทำของตน มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกกาย คือ มีตนเป็นที่พึ่ง^๑

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ได้เน้นที่ศรัทธาเหมือนศาสนาอื่น คำว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญา หมายถึง คำสอนที่ประกอบด้วยเหตุผล ไม่มีการบังคับให้เชื่อตาม มีแต่แสดงไปตามเหตุผล ส่วนผู้ที่เชื่อหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของผู้นั่นเอง แม้แต่พระสารีบุตร อัครสาวกผู้เลิศด้วยปัญญา ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์หรือไม่ พระสารีบุตร ตอบพอสรุปความได้ว่า “ผู้ที่ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ ยังไม่บรรลุธรรมนั้น ย่อมเชื่อตามพระองค์ ส่วนท่านไม่เชื่อตาม ต่อเมื่อเห็นแจ้งด้วยปัญญาของตนเองแล้วจึงเชื่อ”^๒

ดังนั้น ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จึงเป็นสิ่งที่เป็นภัยต่อผู้ศรัทธาเอง การศึกษาค้นคว้า การตีความในหลักพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จึงแตกต่างกันไปตามภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล ความถูก ความผิด ขึ้นอยู่กับระดับชั้นของความจริงนั้น ๆ การจะเข้าถึงความจริงระดับไหนขึ้นอยู่กับว่าคนเรามีปัญญาอยู่ในระดับไหน คนที่มีปัญญายังไม่แก่กล้า เมื่อมีผู้อธิบายหลักพุทธธรรมแตกต่างกันไปจากที่ตัวเองเข้าใจ อาจจะเข้าใจว่า เขาอธิบายผิด หรือมองว่าเขาเป็นมิถิฆาภิภูบุคคลได้^๓ จุดมุ่งหมายของคำสอนเรื่องปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นคือ การสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้าง “ปัญญา” ซึ่งความทุกข์ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้เกิดจากความเจริญก้าวหน้า ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และทุกด้านที่กล่าวมานั้นมุ่งเน้นไปที่ความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าการพัฒนาทางด้านจิตใจ ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นในสังคม ทั้งนี้เพราะคนในสังคมมีความเจริญทางด้านจิตใจน้อยไป หรือตามไม่ทันความเจริญทางด้านวัตถุ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๕๑๔/๓๒๗.

^๓ สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ, การศึกษาวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง “การพัฒนาปัญญาตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

นั่นเอง ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งวัตถุนิยม แข่งขันและเอาเปรียบกันเพื่อความมั่งคั่งทางวัตถุ หรือที่เรียกว่าตามทันแต่รู้ไม่เท่าทัน^๔

พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของวัตถุ พระพุทธศาสนาถือว่าวัตถุเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นอย่างหนึ่งของชีวิต เพราะชีวิตทุกชีวิตจะมีส่วนประกอบสำคัญสองอย่าง คือ รูป (วัตถุ) กับนาม (ความรู้สึก จิตใจและคุณธรรม) ชีวิตจะดำเนินไปได้อย่างเป็นปกติสุข ก็โดยอาศัยส่วนประกอบทั้งสองอย่างนี้ แต่โดยส่วนใหญ่บุคคลจะให้ความสำคัญแก่ส่วนประกอบที่เป็นวัตถุมากกว่าส่วนประกอบที่ไม่ใช่วัตถุ จึงเกิดสภาพทางสังคมอันไม่น่าพึงปรารถนาหลายอย่าง เช่น การแก่งแย่งกัน การไม่รู้จักแบ่งปันกัน ความเห็นแก่ตัว และการประพฤติทุจริตต่าง ๆ เป็นต้น จนทำให้สังคมเดือดร้อนและจนถึงกับเกิดความตกต่ำทางศีลธรรม^๕

ปัญญาเป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติสำคัญ ที่จะทำให้การดำเนินชีวิต คือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและภาวะที่เป็นไปต่าง ๆ ของจิตใจให้ดำเนินไปได้ ด้วยคุณสมบัติของปัญญาเปรียบได้กับแสงสว่างส่องทาง ชี้บอกทางให้แก่บุคคล^๖ ซึ่งบุคคลควรได้รับการพัฒนาจนเกิดความรู้ รู้ตัว รู้ชั่ว รู้เหตุรู้ผล รู้คิดรู้พิจารณา รู้ตามความเป็นจริง^๗ ผู้ที่บรรลุเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่าบุคคลที่พัฒนาตนแล้ว หรือมีตนอันพัฒนาแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว^๘ ผู้มีปัญญาย่อมมีวิถีทางดำเนินชีวิตที่ดีที่ถูกต้อง เป็นผู้ที่พร้อมจะรับฟังคำสั่งสอนแนะนำจากผู้อื่น เพราะผู้รู้เป็นผู้ไม่อ้อวอด ไม่มีมายาและเป็นคนตรง^๙ ผู้มีปัญญาเปรียบดังผู้มีรัตนะ^{๑๐} เพราะปัญญามีคุณค่าที่ประเสริฐอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนผู้มีทรัพย์อยู่ภายใน ที่ไม่มีผู้ใดสามารถขโมยหรือช่วงชิงไปได้ ปัญญาในพระพุทธศาสนามี ๒ ระดับได้แก่โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา^{๑๑} โลกียปัญญาเป็นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับโลก มีกิเลสเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวไว้ โลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ไม่เกี่ยวข้องต่อโลก คือเหนือกิเลส ตัณหา ปราศจากการปรุงแต่ง เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและอริยบุคคลทั้งหลาย ดังนั้นการฝึกตนของบุคคลทั่วไป จึงเริ่มจากการพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญาระดับโลกียะเสียก่อน เพราะมนุษย์ส่วนมากยังต้องมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับโลกไปตลอดจนชั่วชีวิต ผู้มีปัญญาในทางโลกจะมีผลทำให้การดำเนินชีวิตของผู้นั้นเป็นไป

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การสร้างสรรคปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^๕ จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, **ศาสนาชีวิตและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ตาตาพับลิเคชั่น, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ”, **พุทธจักร**, ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๔๙), หน้า ๑๒.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

^๘ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), **พัฒนาตน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๙.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖.

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๔.

ด้วยความสงบสุขและดีงาม และพื้นฐานที่ดีที่สามารถพัฒนาขึ้นไปจนถึงระดับของโลกุตตรปัญญาได้อีกด้วย

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา โดยเฉพาะพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าปัญญามาใช้ดำเนินชีวิต คือการพัฒนาปัญญาในทางโลกให้เท่าทันกับการพัฒนาทางด้านวัตถุ เพราะมนุษย์ไม่ได้เกิดมาพร้อม กับวัตถุเหล่านี้ แต่ต้องอาศัยวัตถุเหล่านี้ในการที่จะมีความสุขจึงต้องพยายามให้ได้มา การได้จึงมีความหมายสำคัญในยุคที่ต้องอยู่กับความสุขทางวัตถุ จิตใจมนุษย์จึงนึกถึงแต่การที่จะได้หรือเอาให้ได้มา ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงวนเวียนอยู่ที่การจะได้เอาวัตถุ นี่คือจุดเน้นของสภาพชีวิตและการดำเนินชีวิตของคนยุคนี้ มนุษย์ทุกคนต้องการชีวิตที่ดีมีความสุขที่แท้จริง และมนุษย์ก็ดำเนินชีวิตเพียรพยายามทุกอย่างเพื่อหาสิ่งเหล่านี้ แต่แล้วมนุษย์ก็ประสบกับปัญหา เพราะเพียรพยายามไปโดยไม่รู้ว่าเข้าใจว่าชีวิตที่ดีและความสุขที่แท้จริงนั้นคืออะไร^{๑๒} จึงต้องใช้กระบวนการพัฒนาปัญญาเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาก็จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความสุขที่แท้จริง นั่นก็คือระบบการพัฒนา มนุษย์ที่ประกอบด้วย ๓ ด้านแห่งการดำเนินชีวิตคือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งองค์ประกอบ ทั้ง ๓ ด้านนี้มีความสัมพันธ์กันอาศัยกันและส่งผลต่อกัน เป็นปัจจัยแก่กันในระบบการพัฒนา จึงต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน ให้เป็นการพัฒนาคนเต็มทั้งคน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล และคนที่มีการพัฒนาอย่างนี้จะป็นปัจจัยนำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้ป็นไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลแก่การ ดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์^{๑๓}

เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวพุทธทั้งหลายควรให้ความสำคัญแก่การพัฒนา ปัญญาเพื่อขจัดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ในสังคมไทย โดยหันมาพัฒนาทางด้าน ความรู้สึก จิตใจ และคุณธรรม ที่จะก่อให้เกิดปัญญาในทางโลกส่งเสริมให้บุคคลมีจิตใจที่ดีงาม มีพฤติกรรมที่เหมาะสม ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินชีวิตที่ดี เมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความสุขคือมี โลกียปัญญา หรือเรียกได้ว่ามีปัญญาในทางโลกแล้ว หากมีโอกาสมนุษย์พึง กระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์โดยการพัฒนาปัญญาในทางโลกนี้ให้สูงยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อเป้าหมาย สูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ โลกุตตรปัญญา โดยการพัฒนาปัญญาที่ก่อให้เกิด ผล หรือ มรรค เพราะมรรคคือกระบวนการวิวัฒนามนุษย์ไปสู่การมีปัญญาจนกระทั่งไม่ต้องอาศัย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ในการดำเนินชีวิต แต่ป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๑๔}

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจใน ศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาใน พระพุทธศาสนาเถรวาท ว่ามีวิธีการพัฒนาปัญญาอย่างไร ผู้ที่สนใจได้มาศึกษางานวิจัยฉบับนี้ ย่อมได้ ประโยชน์ คือ ความรู้ที่เป็นพื้นฐานความเข้าใจเบื้องต้นที่เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาปัญญา

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *เมื่อสุขแท้ก็ถึงธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลด์ คีมทอง, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓๑.

^{๑๔} พระพรหมคุณมรรณ (ป.อ.ปยุตโต), *ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับป็น*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๘), หน้า ๓๐.

เพื่อนำไปสู่การพัฒนาปัญญาในระดับขั้นที่สูงขึ้นไป ได้แก่มรรค ผล นิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา แม้เนื้อหาวิจัยในฉบับนี้จะเป็นเนื้อหาที่มีความรู้ในเรื่องหลักธรรมจำนวนมาก ซึ่งเป็นการยากต่อการเข้าใจ แต่หากผู้อ่านมีความสนใจ เกิดความศรัทธา มีความเพียร ย่อมนำความเข้าใจมาสู่ผู้ที่สนใจได้ไม่ช้าก็เร็ว

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยศึกษาข้อมูลดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

- (๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปัญญาและการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- (๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา และเอกสารงานวิจัย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปัญญาและการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาของการวิจัยมุ่งเน้นวิเคราะห์ปัญหาในพระพุทธศาสนาเถรวาท วิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๔.๑ การพัฒนาปัญญา หมายถึง การทำให้ดีขึ้น เจริญขึ้น นำไปสู่ความรู้เห็น รู้แจ้ง ทำให้เข้าใจความเป็นจริงต่าง ๆ โดยไม่มีข้อสงสัย

๑.๔.๒ ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ รู้ทั่ว เข้าใจ รู้ซึ่ง รู้สิ่งควรกระทำควรเว้น รู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง^{๑๕}

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

๑.๔.๓ ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญา หมายถึง ผลที่ได้รับจากการพัฒนาปัญญาดีแล้ว ย่อมนำไปสู่ความรู้เห็น รู้แจ้ง ทำให้เข้าใจความเป็นจริงต่าง ๆ โดยไม่มีข้อสงสัย และเข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารการวิจัยวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงความหมายของปัญญาไว้ว่า อะไรเป็นปัญญา ปัญญาที่พึงเจริญ พึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือวิปัสสนาญาณอันสัมปยุตด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา อะไรชื่อว่าปัญญา ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอรรถว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่า รู้ชัดนี้ คืออย่างไร? คือความรู้โดยประการต่าง ๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือความหมายรู้ และความรู้แจ้งจริง จริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญา เป็นสักแต่ความหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น เท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้อารมณ์ว่า สีเขียว สี เหลือง เป็นต้นด้วย และยอมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจจะให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคได้ ส่วนปัญญาอมรู้อารมณ์และให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย^{๑๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” สรุปความได้ว่า ปัญญาเกิดจากความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอามรรคสองข้อแรก คือ ข้อสัมมาทิฐิ และข้อสัมมาสังกัปปะเข้ามา โดยสาระคือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้คลุมเครือ หรือพวามั่วเพราะอิทธิพลของกิเลส ซึ่งมีอวิชชาและตัณหา เป็นผู้ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกปัญญาให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน ในเวลาเดียวกันเมื่อปัญญาบริสุทธิ์เห็นแจ้งความเป็นจริงแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตใจนั้น สงบ มั่นคง ผ่องใส บริสุทธิ์ ส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำให้วางใจวางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียงไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๑๗} มนุษย์สามารถฝึกปรือปัญญาของตนให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง จนจิตเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลส ผ่องใส เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานโดยสมบูรณ์ สามารถคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงของตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและต่อประเทศชาติในที่สุด

^{๑๖} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ ปรินตีง, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓๑.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๙๑๕.

พระพนารถ ปภาโส ได้กล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือ “ปัญญาบารมี” สรุปความได้ว่า การสร้างหรือการบำเพ็ญปัญญาบารมีให้เกิดขึ้นมี ๒ แบบ คือ แบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดา ได้แก่ให้ปัญญาพัฒนาไปตามธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อให้บรรลุประโยชน์ที่คนทั่วไปนิยมกัน เช่น ศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้เพียงพอที่จะนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัว ไม่ชวนชวายเป็นมากกว่านั้น ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ ได้แก่ การสร้างปัญญาบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า พระอรหันตสาวก หรือเพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ต้องการ การสร้างปัญญาบารมีของพระมโหสถโพธิสัตว์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า การสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษแตกต่างจากแบบธรรมดาสามัญตรงที่มีกำหนดระยะเวลาที่จะประสบความสำเร็จ และเป็นไปรวดเร็วกว่า การสร้างปัญญาบารมีทั้งสองแบบต้องเป็นไปตามลำดับขั้น เหมือนการเดินขึ้นขมดึก ต้องเดินขึ้นทีละขั้น การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดาสามัญ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกถึงขั้นที่ตนต้องการจะชมแล้วไม่ขึ้นไป ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้าย ในการสร้างปัญญาบารมีสองแบบนี้ ผู้บำเพ็ญจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าจะบำเพ็ญแบบใด แล้วดำเนินชีวิตไปตามแบบนั้น^{๑๘}

สมักร บุรวาส ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญา” สรุปความได้ว่า ปัญญาคือความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลายและปรากฏการณ์ของมันดังปรากฏเป็นพัฒนาการและวิวัฒนาการ ต่าง ๆ ผลของปัญญาคือปรีชาญาณ นี่จะปรากฏออกมาเป็นการกระทำอย่างเฉลียวฉลาดหรือความเฉลียวฉลาด ซึ่งนักจิตวิทยาในปัจจุบันกำลังทำการวัดกันเป็น IQ. ปัญญาแคบ ๆ อันเป็นเพียงความรู้สำหรับประกอบการงานนั้น ย่อมยังไม่อาจทำให้เราเข้าใจโลกได้ดี กล่าวคือไม่อาจช่วยอบรมจิตใจของเราให้เข้าใจโลกอย่างตลอดปอดโปร่งได้ ทั้งนี้เพราะปัญญาดังกล่าว สอนให้เรารู้แต่สิ่งแคบ ๆ จำนวนมากหลายเท่านั้น แต่มีได้สอนให้เราารู้สิ่งกว้างอันมีจำนวนน้อยซึ่งครอบงำบรรดาสิ่งแคบเหล่านั้น จึงมีปัญญาอีกทางหนึ่งสอนให้เรา รู้จักหลักวิทยาศาสตร์ที่กว้างที่สุด ซึ่งครอบงำสรรพสิ่ง และปรากฏการณ์ทั้งหลายในสากลโลก ปัญญาอย่างนี้คัมภีร์พระวิสุทธิมรรคระบุไว้ คือวิชาการศึกษาที่ทำให้เรา รู้แจ้งในโลก และเมื่อรู้ก็สามารถทำให้เราตัดกิเลสตัณหาออกไปเสียจากจิตใจได้^{๑๙}

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระพอง อภิวงฺโณ (สวสตี) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง จิตว่าง ของท่านพุทธทาส” ซึ่งให้เห็นปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ สรุปใจความได้ว่า จิตที่ประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองโลกอยู่ด้วยความว่างจากความรู้สึกเป็นตัวตน เป็นจิตที่สมบูรณ์ การทำตนให้ว่างคือการกระทำทุกอย่างให้เต็มไปด้วยปัญญา อย่าให้จิตยึดถืออะไรมาเป็นตัวตน พิจารณาร่างกายก็สักร่างกาย, จิตก็สักร่างกาย, เจตสิก (สิ่งทีประกอบกับจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง

^{๑๘} พระพนารถ ปภาโส, **ปัญญาบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓-๗๕.

^{๑๙} สมักร บุรวาส, **ปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๓-๔.

ศรัทธา เมตตา เป็นต้น) สักว่าเจตสิก, ไม่มีอะไรที่น่าจะมาถือเอาว่า เป็นตัวเป็นตน การไม่มีตัวตนนี้ ไม่ได้แปลว่า จะต้องเอาร่างกายนี้ไปทุบตีให้ละเอียด หรือนำเอาไปเผาไฟทิ้งเสีย ความว่างที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นความรู้คิดที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์รู้สึกตัวอยู่เสมอ โดยมีความรู้ชัดแจ้งว่า ไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาได้ เป็นจิตที่ว่างจากกิเลสจากตัวตนด้วยอำนาจของปัญญา^{๒๐}

สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามพระคัมภีร์ของพุทธทาสภิกขุ” สรุปใจความได้ว่า ความเข้าใจในเรื่องปัญญาไม่ว่าจากพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ชั้นใด ๆ ปัญญา ก็คือ ความรู้แจ้ง ผู้ศึกษาปฏิบัติจนรู้แจ้งตามความเป็นจริงในกฎธรรมชาติต่าง ๆ เช่น กฎ ไตรลักษณ์ของขันธ ๕ กฎอิทัปปัจจยตา หรืออริยสัจ ๔ เป็นต้น กระบวนการพัฒนาปัญญาตามแนวท่านพุทธทาสภิกขุ มุ่งเน้นการใช้สติปัญญาด้วยจิตที่มีสัมมาทิฐิ กระตุ้นฝึกใช้อานาปานสติในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา ได้แก่ ความหลุดพ้น ต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวการสำคัญ ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา นับตั้งแต่พระอริยบุคคลขั้นต้นคือ พระโสถกบันไปจนถึงพระอรหันต์ จะต้องได้ปัญญาวิมุตติ การพัฒนาปัญญาให้เกิดมีขึ้น ให้แก่กล้าจนถึงขั้นบรรลุนิพพาน-อริยมรรค-อริยผล ปัญญาที่ทำลายกิเลสขั้นต้น ผู้มีปัญญาแก่กล้าถึงที่สุดสามารถละสังโยชน ๑๐ ได้ทั้งหมด บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นบุคคลที่ประเสริฐที่สุดในทางพุทธศาสนา^{๒๑}

วัฒนา พลชาติ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)” สรุปใจความได้ว่า วิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถามีขั้นตอนดังนี้ การพัฒนาปัญญานั้นเป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง เห็นและเข้าใจถึงสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หากบุคคลมีความขวนขวายในการที่จะพัฒนาปัญญานั้นสามารถกระทำได้ โดยอาศัยปรโตโฆสะ หรือปัจจัยจากภายนอกที่เรียกว่ากัลยาณมิตร เพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น และโยนิโสมนสิการหรือปัจจัยจากภายในที่เกิดจากความแยบคายในความคิดมาประกอบกัน เพื่อก่อให้เกิดปัญญาคือเป็นความคิดและความเห็นที่ถูกต้องเพื่อพัฒนาตนเองให้ดำเนินชีวิตอยู่บนเส้นทางของอริยมรรคด้วยสัมมาทิฐิทำให้เกิดปัญญาในทางโลก ปัญญาจึงอบรมศีล ศีลทำให้จิตมีความระมัดระวังเกิดความสงบระงับ มีความระมัดระวังตนเองทั้งทางกาย วาจา ใจ จึงพัฒนาขึ้นสู่หลักของไตรสิกขา ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องต่อบุคคลอื่น เพราะด้วยความสงบระงับดังกล่าว จึงอบรมบุคคลให้อยู่ในศีลระมัดระวังตนเองในพฤติกรรม

^{๒๐} พระพอง อภิวัฒน์ (สวัสติ), การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง “จิตว่าง” ของท่านพุทธทาส, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

^{๒๑} สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามพระคัมภีร์ของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

ศิลปะจึงพัฒนาจิตให้เป็นสมาธิเกิดความตั้งมั่น มีความคล่องตัวเหมาะแก่การงาน โดยทั้งระบบของ อริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาจะทำงานประสานกันไปอย่างสอดคล้อง ปัญญาในทางโลกจึงถูก พัฒนาโดยอาศัยความเพียร จึงพัฒนาไปสู่จุดหมายสูงสุดคือโลกุตตระปัญญา^{๒๒}

พระประเสริฐ ชุตินธโร กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)” สรุปใจความได้ว่า บุคคลจะต้องผ่านกระบวนการไตรสิกขา จึงจะพัฒนาตนเองได้ดี ดังนี้ ๑) อธิศีลสิกขา คือ การฝึกความประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา และอาชีวะ (หมายรวมเอาองค์มรรค คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) เป็นเรื่องของการฝึกฝนในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน ศิลปะเป็นเครื่องมือที่ใช้ หรือในทางสังคมทั่วไป เรียกว่าวินัย เป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการแห่งการศึกษา และการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัย เป็นเครื่องมือจัดเตรียม ชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การดำเนินชีวิตของมนุษย์ใน สังคมที่อยู่ร่วมกัน ศิลปะ หรือวินัย จะช่วยจัดให้เกิดความเป็นระเบียบ ในความเป็นอยู่ และ เอื้อโอกาส ให้เกิดการพัฒนา จนสามารถทำให้มนุษย์มีพฤติกรรม เกิดความเคยชินที่ดั่งตามตาม แบบอย่างของศิลปะที่กำหนดไว้ดีแล้ว ๒) อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพ และ สมรรถภาพของจิต (หมายรวมเอาองค์ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ) สมาธิ เป็นส่วนของการฝึกฝนในด้านจิตใจ หรือ ระดับจิตใจให้เกิดการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ คือ ในด้าน คุณธรรม เช่น ความมีเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเข้มแข็งอดทน ตลอดทั้งความเพียร พยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง มีสติ สมาธิ และในด้านทำให้เกิดความสุข เช่น ความผ่อนคลายเบิกบาน ความรู้สึกอิ่มใจ หรือ กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาสุขภาพจิตให้มีความมั่นคง ในการดำรงอยู่ของชีวิตให้มีความสุข ๓) อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงขั้นหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระผ่อนคลาย เบิกบาน โดยสมบูรณ์ (หมายรวมเอา สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ) ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึก หรือพัฒนา ในด้านความรู้ ความจริง โดยเริ่มตั้งแต่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้ในเหตุผล การรู้จัก วินิจฉัย ไตร่ตรอง ด้วยความแยบยลให้เห็นตามความเป็นจริง หมายความว่า รู้เท่าทันความเป็นไป ของโลก และชีวิต จนทำให้จิตใจเป็นอิสระ ข้ามพ้นความทุกข์ ปราศจากปัญหาถึงความเป็นอิสระภาพ โดยสมบูรณ์ หลักไตรสิกขานี้ โดยสาระครอบคลุม ถึงการทำให้เกิดการพัฒนาทางสังคม พัฒนาทาง อารมณ์ และการพัฒนาทางปัญญา หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด คือ หลักแห่งการศึกษา หรือ หลักแห่งการพัฒนาที่มุ่งเน้น หรือนำไปสู่เป้าหมาย สูงสุดในพระพุทธศาสนา หมายเอาปัญญา

^{๒๒} วัฒนา พลชาติ, “ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

และที่สำคัญ คือ สามารถนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ได้^{๒๓}

เอี่ยมอร ชลวร กล่าวไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปใจความได้ว่า ปัญญาที่มีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการจัดการที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน หากมนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างขาดปัญญาจะทำให้พบกับปัญหาและความทุกข์มากมาย ปัญญา หมายถึง ธรรมชาติรู้ชัดหรือธรรมชาติเป็นเหตุรู้ชัด ในความหมายนี้เป็นปัญญาในความหมายตามศัพท์และไวยากรณ์ ส่วนความหมายตามเนื้อหาสาระ ปัญญา คือ ความรู้ทั่วความรู้เข้าใจชัดเจน กิริยาที่รู้ชัด และปริชาหยั่งรู้ชัด ความรู้หรือปริชาดังกล่าวสามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้น ๆ มีคุณหรือโทษ ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ทั้งในระดับการดำรงชีพ และในระดับสูงสุดที่มุ่งการพ้นทุกข์อย่างยั่งยืน ส่วนในประเด็นของการจำแนกประเภทปัญญา สามารถจำแนกตามนัยต่าง ๆ ได้ ๔ แบบ คือ ประเภท ๒ ประเภท ๓ ประเภท ๔ และ ๖ ประเภท เมื่อจำแนกปัญญาเป็น ๒ ประเภท สามารถจำแนกได้ตามนัยต่าง ๆ ได้แก่ (๑) ปัญญาทางโลกกับปัญญาในขณะบรรลุนิพพาน (๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป (๓) ปัญญาที่จำแนกตามเวทนาที่เกิดขึ้น และ (๔) ปัญญาขณะบรรลุนิพพานที่จำแนกกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุของการบรรลุหรือไม่ เมื่อจำแนกปัญญาเป็น ๓ ประเภทสามารถจำแนกได้ตามนัยต่าง ๆ ได้แก่ (๑) ปัญญาจำแนกตามแหล่งที่มา (๒) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของโกศล (๓) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของปริปัญญา เมื่อจำแนกปัญญาเป็น ๔ ประเภทสามารถจำแนกได้ตามนัยต่าง ๆ ได้แก่ (๑) ปัญญาที่จำแนกตามอริยสัจ ๔ (๒) ปัญญาที่จำแนกตามปฏิสัมภิทา และเมื่อจำแนกปัญญาเป็น ๖ ประเภทสามารถจำแนกได้นัยเดียว ได้แก่ (๑) วิปัสสนา (๒) สัมมาทิฐิ (๓) วิมังสา (๔) วิจาร์ณา (๕) สัมปชัญญะ (๖) เนปิกกะ^{๒๔}

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่นั้นกล่าวถึงปัญญาและการพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมไปถึงผลที่เกิดจากการเป็นผู้มีปัญญาว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์อะไรบ้าง ทั้งแก่ตนเองและสังคม ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาการพัฒนาปัญญาทั้ง ๒ ระดับ ได้แก่ โลกียปัญญาและโลกุตระปัญญา และเมื่อบุคคลพัฒนาตนจนเกิดโลกียปัญญาตามวิธีการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว จะนำความรู้ที่นำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและสังคมได้อย่างไร

^{๒๓} พระประเสริฐ ชุตินธโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาปรัชญา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^{๒๔} เอี่ยมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีการดำเนินการศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ ขั้นตอนรวบรวมข้อมูล แบ่งข้อมูลออกเป็น ๒ แหล่งสำคัญคือ

(๑) รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ อันได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค

(๒) รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ อันได้แก่ หนังสือ ตำรา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๒ ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่รวบรวมไว้แล้ว จึงนำมาจำแนก และกำหนดเป็นประเด็น เป็นหัวข้อตามวัตถุประสงค์

๑.๖.๓ ขั้นนำเสนอข้อมูล เมื่อได้จำแนกข้อมูลและได้ประเด็นหัวข้อแล้ว จึงนำมาเสนอข้อมูลรายงานการวิจัย ในแบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๓ ทำให้ทราบประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

ปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงคำสอนเรื่องปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในแง่ความหมายและความสำคัญของปัญญา ประเภทของปัญญา บ่อเกิดของปัญญา และระดับของปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ว่ามีความหมายและความสำคัญอย่างไร มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ นิยามความหมายของปัญญา

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ได้กล่าวถึงปัญญาไว้มากมาย ความหมายของปัญญาในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธองค์ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาดุจแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้งความรู้ดี ปัญญาดุจปลูก ปัญญา ปัญญาในทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาดุจศัสตรา ปัญญาดุจปราสาท ความสว่างคือปัญญา ปัญญาดุจดวงประทีป ปัญญาดุจดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม^๑

ปัญญา สามารถแบ่งออกได้หลายลักษณะ ในบางความหมายมุ่งไปสู่ความเป็นโลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าหรือของพระอรหันต์ ซึ่งอยู่เหนือกิเลส ตัณหา และอุปทาน ออกจากความยึดมั่นและการปรุงแต่งทั้งหลาย ได้แก่ เครื่องกำจัด คือ การไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้ ความรู้ทั่ว คือ คุณสมบัติของผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้า กิริยาที่รู้ชัด คือ การมีสัมปชัญญะรู้ในการกระทำหรือกิริยานั้น ๆ สามารถทำลายกิเลสเพื่อความรู้แจ้ง ความยิ่งใหญ่ของปัญญาที่กว้างขวางแผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดิน ในบางความหมายมีความหมายในเชิงโลกียปัญญา ได้แก่ ความหมายรู้ ความฉลาด มีการไตร่ตรอง เป็นเครื่องนำทาง ปัญญาคือพลังความแข็งแกร่ง คืออาวุธที่แหลมคม มีลักษณะส่องสว่าง มีความเห็นชอบ แสดงถึงความมีพลังกำลัง ปัญญาเปรียบดังอาวุธที่ใช้ต่อสู้กับข้าศึกคือกิเลส ความหมายในเชิงโลกียปัญญานี้ มีลักษณะที่สร้างสรรค์และให้กำลังใจแก่ผู้ที่กำลังพากเพียรฝึกตนอยู่^๒

^๑ จุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔.

^๒ วัฒนา พลชาติ, “ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญา : ตามแนวคิดของพระพุทธมกุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงความหมายของปัญญาไว้ดังนี้

อะไรเป็นปัญญา ปัญญาที่พึงเจริญ พึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือวิปัสสนาญาณอันสัมปยุต ด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา อะไรชื่อว่าปัญญา ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอรรถว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่า รู้ชัดนี้ คืออย่างไร? คือความรู้โดยประการต่าง ๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือความหมายรู้ และความรู้แจ้งจริงจริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญา เป็นสักแต่ความหมายรู้ อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น เท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้อารมณ์ว่า สีเขียว สี เหลือง เป็นต้นด้วย และยอมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจจะให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคได้ ส่วนปัญญาย่อมรู้ อารมณ์และให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย^๓

ความหมายของปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนาหรือเกิดจากการฝึกฝนขึ้นมาจากโลกียปัญญามุ่งสู่โลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาในวิปัสสนาญาณ เพื่อมุ่งหมายเอาความรู้แจ้งเห็นจริง ทำให้ความจริงปรากฏทั้งในอริยสัจ และความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทั้งหลาย เปรียบดังบุรุษถือไฟเข้าไปในเรือนที่มืด ไฟนั้นยอมกำจัดความมืด แสงสว่างทำให้ความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายปรากฏขึ้น

ฉะนั้น จึงไม่มีแสงสว่างอื่นใดในโลก ที่จะมาเปรียบเสมอเหมือนด้วยแสงสว่าง คือปัญญาดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

บรรดาแสงสว่าง ๔ ประการ คือ

๑. แสงสว่างแห่งพระจันทร์
๒. แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์
๓. แสงสว่างแห่งไฟ
๔. แสงสว่างแห่งปัญญา

แสงสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด^๔

ส่วนความหมายของปัญญาที่ปรากฏในเอกสาร งานวิจัย และตำราอื่น ๆ ที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่ามี ความเกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ดังนี้

ในหนังสือ “พจนานุกรมธรรม” ของพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่าปัญญาไว้ว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ครบถ้วนในสิ่งที่ควรรู้, ญา แปลว่า รู้ แปลว่า ทัวถึง หรือ ครบถ้วน, คำว่า ปัญญา นี้ต้องนิยามความหมายว่า เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างถูกต้อง ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในหน้าที่การงาน เพราะถ้าไม่เข้ามาเกี่ยวข้องก็ไม่มีปัญหา ก็ไม่ต้องใช้ปัญญา ปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ ต้องมีความรู้

^๓ พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ ปรินตีง, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓๑.

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๙/๑๔.

คือมีความรู้จัก มีความเข้าใจ มีความเห็นแจ้งอย่างถูกต้อง ในสิ่งนั้น ๆ ทางจิตใจตลอดถึง ทั้งฝ่ายถูก ฝ่ายดี ทั้งฝ่ายบาปฝ่ายผิดทั้งฝ่ายสุขฝ่ายทุกข์ ทั้งฝ่ายอิสระหลุดพ้นอันเป็นไปเพื่อพระนิพพาน จึงเรียกว่า ปัญญา^๕

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ปัญญา หมายถึง การฝึกฝนอบรม เพื่อทำให้เกิด ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องสมบูรณ์อย่างถึงที่สุด ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง คนเราโดยปกติไม่สามารถรู้สิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงได้ คือมักรู้ตามความเข้าใจของตนเองหรือตามที่สมมุติ กัน จึงไม่ใช่รู้จากความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญา อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนสุดท้าย สำหรับฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดความรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ จิตที่รู้แท้เห็นจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง ไม่มีอะไรขัดแย้งไปกว่า ความรู้แจ้ง ที่เกิดมาจากปัญญา จิตที่เข้าถึงความว่างปราศจากกิเลสตัณหา เป็นจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเป็น อย่างยิ่ง คือ จิตที่เข้าถึงพระนิพพาน ดังนั้น ปัญญาจัดเป็นธรรมะที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่รู้แจ้งในพระนิพพาน (เป็นโลกุตตรปัญญา)^๖ ปัญญาในทรรคนะของท่านพุทธทาสนั้น หมายถึง กระบวนการฝึกฝนอบรมปัญญาเพื่อมุ่งไปสู่โลกุตตรปัญญา อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา ปัญญาในพระพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้แสดงความหมายของปัญญาไว้ดังนี้

ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยก ได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ และมีใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง^๗

ปัญญาเกิดจากความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอามรรคสองข้อแรก คือ ข้อสัมมาทิฐิ และข้อสัมมาสังกัปปะเข้ามา โดยสาระคือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตามสภาพ ความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้คลุมเครือ หรือพร่ามัวเพราะอิทธิพลของกิเลส ซึ่งมีอวิชชาและตัณหาเป็น ผู้ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกปัญญาให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาบริสุทธิ์เห็นแจ้งความเป็นจริงแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตใจนั้น สงบ มั่นคง ผ่องใส บริสุทธิ์ ส่งผล ออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำให้วางใจวางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียงไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจกรรม

^๕ พุทธทาสภิกขุ, **พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

^๖ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๘.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

ทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^๘

มนุษย์สามารถฝึกปรี้อปัญญาของตนให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง จนจิตเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลส ผ่องใส เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานโดยสมบูรณ์ สามารถคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงของตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและต่อประเทศชาติในที่สุด

สรุปได้ความว่า การพัฒนาปัญญา เป็นกระบวนการพัฒนาตนที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล ศึกษาความรู้ ความเข้าใจ แนวคิด ทักษะคติ ค่านิยมที่ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง ที่เกี่ยวเนื่องกับชีวิตตนและสังคม

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญในเรื่องปัญญา โดยการยกย่องผู้มีปัญญาว่าเป็นเลิศ ในครั้งพุทธกาลนั้นมีพระอรหันต์สาวกมากมายที่บรรลุด้วยคุณธรรมที่แตกต่างกัน ผู้ที่พระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องขึ้นเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา ได้แก่พระสารีบุตรซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีปัญญามาก พระพุทธองค์ได้ตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทธได้”^๙ เพราะความเป็นผู้มีปัญญาของพระสารีบุตรนี้เอง จึงมีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่อย่างกว้างขวาง พระสารีบุตรสามารถแสดงธรรมทั้งโดยย่อและพิสดาร ทำให้มีผู้บรรลุธรรมมากมายจากปัญญาของพระสารีบุตรนี้เอง

พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเป็นศาสนาแห่งปัญญาอย่างแท้จริง ดังพระพุทธองค์เป็นผู้ที่ตรัสรู้ชอบด้วยปัญญา อีกทั้งเป็นผู้ที่ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง^{๑๐} ทำให้พระพุทธองค์สำเร็จสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีความแตกต่างจากพระอรหันต์องค์อื่น ๆ อีกทั้งยังทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม โดยตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทำทางที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้จักทาง รู้แจ้งทาง ฉลาดในทาง ภิกษุทั้งหลาย ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินไปตามทางอยู่ เป็นผู้ตามมาในภายหลัง”^{๑๑}

สิ่งที่ทำให้คุณลักษณะของปัญญาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมีความโดดเด่นอีกประการหนึ่ง คือการพัฒนาปัญญาของพระพุทธองค์ ทรงเป็นผู้ที่ฝึกฝนพากเพียรด้วยความอดทนอดกลั้น มีพระทัยที่เด็ดเดี่ยวมั่นคง จนสามารถตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อตรัสรู้แล้วได้โปรดสั่งสอนบอกทางแก่ผู้ที่กำลังเดินทางอยู่ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่คับแคบของพระพุทธศาสนา ไม่หวงแหนมีความปรารถนาดีต่อมนุษย์ทั่วไป ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ไม่เจาะจงว่าจะต้องเป็นชนชาติใด และประการ

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๙๑๕.

^๙ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๐.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๕.

^{๑๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๘/๙๓.

สำคัญอย่างยิ่งพระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าใครที่เดินตามทางของพระพุทธองค์ย่อมไปสู่จุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน จึงถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการฝึกฝนตนเองอย่างแท้จริง เพราะ”ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”^{๑๒}

สามารถสรุปได้ว่า ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ชัด ความรู้แจ้ง คือรู้เหตุรู้ผล รู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่มีโทษประโยชน์ รู้ในสิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควร ในพระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง เพราะการกระทำทุกอย่างล้วนต้องอาศัยปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะ และปัญญาที่เป็นโลกุตระทั้งนั้น เมื่อมนุษย์มีปัญญาทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ผลของการพัฒนาปัญญา (วิปัสสนาปัญญา) ทำให้ได้บรรลุปัญญาขั้นสูงที่เรียกว่า ญาณ ทั้งปัญญาเป็นกระบวนการพัฒนาสู่จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๑๓}

ฉะนั้น ปัญญาจึงจัดได้ว่า เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ควรตั้งไว้ในใจประการหนึ่งที่มีคุณค่าสำหรับการดำเนินชีวิต ถึงจะมีความรอบรู้ หากบุคคลไม่หลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทราม ไม่ดำเนินปฏิบัติไปในเส้นทางแห่งความเจริญ ก็ไม่มีประโยชน์ ปัญญาซึ่งเป็นธรรมะ ถึงแม้จะมีคุณค่าสูงส่งเพียงใดก็ตาม จะเป็นสิ่งไร้ค่าหาประโยชน์ไม่ได้ หากเราไม่นำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

“ปราษฎ์ผู้รู้ทั้งหลาย กล่าวว่า ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐสุด”^{๑๔}

ด้วยคุณค่าของปัญญาดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งที่มนุษย์ควรหันมาใส่ใจและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ขอเพียงให้มนุษย์มีความศรัทธาและเชื่อมั่นในตนเอง ฝึกฝนตนเองรู้จักที่จะพึ่งพาตนเองมากกว่าที่คิดจะพึ่งพาคือคนอื่น เพราะความเชื่อในพระพุทธศาสนาของคนในปัจจุบันนั้นถูกเปลี่ยนแปลงไป โดยการอาศัยสิ่งอื่นหรือบุคคลอื่นเป็นเครื่องยึดมั่น มีความเชื่อในเรื่องทรงเจ้าเข้าผี นับถือเทพเจ้า บูชาวัตถุมากกว่าหลักธรรม การอ่อนวอนบวงสรวงมากกว่าที่จะพึ่งพาความสามารถของตนเอง การมีสัมมาทิฐิจึงเป็นพื้นฐานสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาปัญญา

๒.๒ ความสำคัญของปัญญา

คำว่า “ปัญญา” มีความสำคัญต่อมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ถือเป็นเครื่องมือในการจัดการที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การเรียนรู้

^{๑๒} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

^{๑๓} พระมหากฤษ ญาณวุธ (ใจปลื้มบุญ), “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างญาณและปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

^{๑๔} ชู.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๐.

การใช้ชีวิต หากมนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างขาดปัญญาจะทำให้พบกับปัญหาและความทุกข์มากมาย^{๑๕} ดังนั้น มนุษย์จึงต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยมี “ลักษณะสำคัญ ของกระบวนการดำเนินชีวิตด้วยการพัฒนาศักยภาพการดำเนินชีวิต ให้สามารถอยู่รอดอย่างดีงาม มีความสุข”^{๑๖} มีความเข้าใจในเหตุผล ดี ชั่ว รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ อันใดเป็นประโยชน์ มิใช่ ประโยชน์^{๑๗} การเรียนรู้ เป็นความหมายหนึ่งของการศึกษา ที่จะฝึกตัวเองพัฒนาชีวิตตนเองให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้อย่างดี ซึ่งชีวิตของมนุษย์นั้นโดยปกติจะสัมพันธ์กับโลกใน ๓ ด้าน^{๑๘} คือ ด้านพฤติกรรม หมายถึง ความสัมพันธ์กับผู้คน เพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ด้านจิตใจ หมายถึง ความสัมพันธ์ในการแสดงออกทางกายและวาจาของตนเองและผู้อื่น และสุดท้าย ทางด้านปัญญา เป็นการแสดงออกทางด้านความเห็น ความเข้าใจ การพิจารณาในเหตุผล ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ด้านนี้มีผลต่อเราทุกคนในการดำเนินชีวิต หากขาดปัญญาเสียแล้ว การเป็นอยู่ที่ต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่มีองค์ประกอบ ๓ ด้านก็อาจจะนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่สามารถควบคุมสติสัมปชัญญะและอารมณ์ได้ “ปัญญาจะเป็นตัวชี้ นำ บอทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรมและปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากปัญหาหรือทุกข์”^{๑๙} ทำให้เป็นอิสระได้

๒.๓ ประเภทของปัญญา

ปัญญา จำแนกออกไปเป็นประเภทมากมายตั้งแต่ปัญญาหนึ่งเดียว ถึง ปัญญา ๗๗ โดยใช้ชื่อว่า ปัญญา โดยตรงบ้าง โดยชื่อว่า ญาณ วิชา วิปัสสนา ปฏิสัมภिता หรืออภิญา บ้าง

ในคัมภีร์ญาณวิงค์ ท่านจำแนกญาณหรือปัญญาไว้ถึง ๑ - ๑๐ ประเภท กล่าวคือ จัดความรู้ทางวิญญาณ ๕ เป็นญาณ ๑ จำแนกปัญญาเป็น ๒ ประเภท เช่น โลภียปัญญาและ โลกุตตรปัญญา เป็นต้น จำแนกเป็น ๓ ประเภท เช่น สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา เป็นต้น จำแนกเป็น ๔ ประเภท เช่น ปฏิสัมภिता ๔ เป็นต้น^{๒๐} จัดสัมมาสมาธิมีองค์ ๕ เป็นปัญญา ๕ จัดอภิญา ๖ เป็นปัญญา ๖ จัดญาณวัตถุ ๗๗ เป็นปัญญา ๗ จัดปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ เป็นปัญญา ๘

^{๑๕} เอื้อมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร ดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), “หัวใจพระพุทธศาสนา”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๔.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔๘-๓๕๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๙.

^{๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๕๔/๔๘๔-๔๙๒.

ปัญหาให้แก่ตนเอง แม้ว่าชีวิตจะประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งแบ่งซอยออกเป็นหน่วยย่อยต่าง ๆ มากมาย แต่ในทางปฏิบัติ คือ ในการดำเนินชีวิตทั่วไป มนุษย์ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับส่วนประกอบเหล่านั้นโดยทั่วถึงแต่อย่างใด ส่วนประกอบหลายอย่างมีอยู่และทำหน้าที่ของมันไปโดยมนุษย์ไม่รู้จัก หรือแม้รู้จักก็แทบไม่ได้นึกถึงเลย เช่น ในด้านรูปธรรม อวัยวะภายในร่างกายหลายอย่าง ทำหน้าที่ของมันอยู่โดยมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของไม่รู้และไม่ใส่ใจที่จะรู้ จนบางครั้งเกิดวิปริตหรือทำหน้าที่บกพร่องขึ้น มนุษย์จึงจะหันมาสนใจ แม้องค์ประกอบต่าง ๆ ในกระบวนการฝ่ายจิตก็เป็นเช่นเดียวกัน การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ และกระบวนการทำงานทางร่างกายเราปล่อยให้เป็นการของนักศึกษาทางการแพทย์ศาสตร์และชีววิทยา ส่วนการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการทำงานด้านจิตใจ เราปล่อยให้เป็นการของนักจิตวิทยาและนักจิตวิทยา กล่าวคือมนุษย์ส่วนมากละเลยปัจจัยจากภายในเหล่านี้ คือสนใจแต่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม เพราะความไม่เข้าใจในองค์ประกอบภายในอย่างแท้จริงนี้เอง จึงทำให้การพัฒนาปัญญาของมนุษย์ไม่ก้าวหน้า^{๒๔} ปัญหาในขั้นแรก คือปัญหาที่สำเร็จด้วยอำนาจแห่งกรรมเก่ามาแล้ว^{๒๕} หรือเรียกว่า “สชาติปัญญา” เป็นปัญญาที่พร้อมมากับชาติกำเนิด เพราะการได้เกิดเป็นมนุษย์นี้ มาด้วยอำนาจของกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาด กุศล แปลว่า กิจของคนฉลาด เมื่อกุศลเป็นกิจของคนฉลาด ก็แปลว่าเป็นกรรมของคนมีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงได้มีปัญญาที่เป็นตัวความฉลาด อันสูงยิ่งกว่าอายตนะนี้มาแต่กำเนิด เพราะฉะนั้น มนุษย์เราจึงมีปัญญาที่เป็นตัวความรู้ทั่วถึงที่เป็นตัวความฉลาดมาแต่กำเนิด^{๒๖} ปัญญาอีกส่วนหนึ่งคือปัญญาที่ได้จากการฝึกฝนและพัฒนาตนเอง และสามารถพัฒนาต่อไปได้ตลอดอายุขัย จนกระทั่งเกิดปัญญารู้แจ้งในสรรพสิ่ง อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ ดังนั้น ปัจจัยที่จะเป็นบ่อเกิดของปัญญามี ๓ ทางคือ

- ๑) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
- ๒) จินตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด
- ๓) ภวานามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม^{๒๗}

(๑) สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากครู จากการอ่านหนังสือ จากการฟังบรรยายในการทัศนศึกษา ปัญญาประเภทนี้ มีการพยายามแสวงหากันมากในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดมีขึ้นแก่คนในประเทศชาติของตน มีปรากฏให้เห็นได้ทั่วไปทั้งโลก เห็นได้จากการสร้างสถาบันการศึกษาในระดับต่าง ๆ ในแต่ละชาติมากขึ้น มีการผลิตหนังสือตำราเรียน ตลอดถึงการจัดให้มีโสตทัศนศึกษาโสตทัศนอุปกรณ์ขึ้นมากมาย

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒.

^{๒๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๕/๖.

^{๒๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

ดังนั้น สุตมยปัญญา จึงมีความสำคัญมากต่อการพัฒนาตนเองและสังคมชาติ ผู้มีปัญญาประเภทนี้ เมื่อได้รับการศึกษาดี จนจบปริญญาในระดับต่าง ๆ แล้ว สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาปัจจัยสี่ เอาไปประกอบอาชีพ เอาปัญญาาระดับนี้มาแก้ปัญหาเรื่องการดำรงชีวิต แก้ปัญหาสังคมประเทศชาติ ตลอดถึงเอาไปสมัครงานเป็นราชการทหาร ตำรวจ เป็นครูอาจารย์ เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องปากท้อง และป้องกันเหตุร้ายทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัวเรา มนุษย์มีความจำเป็นที่ต้องแสวงหาปัญญาชนิดนี้ และเป็นปัญญาที่ทำให้เกิดขึ้นได้ไม่ยากนักในสมัยปัจจุบันนี้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๘}

คุณภาพของการฟังด้วยดีก่อให้เกิดปัญญาได้อย่างไร โดยคราวที่พระพุทธองค์เสด็จออกประกาศพระธรรมจักรและตรัสสอนเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจ ๔ แก่ปัญจวัคคีย์เป็นพวกแรกนั้น พระโกณฑัญญะได้เกิดธรรมจักขุหรือดวงตาเห็นธรรมได้กล่าวว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” พระพุทธองค์ทรงอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ”^{๒๙} พระโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาปัตติมคคญาณเป็นครั้งแรก จากการได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสสอนเพียงครั้งเดียว การฟังด้วยดีเพื่อให้เกิดปัญญานั้น หมายถึงว่า ต้องฟังด้วยความตั้งใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่น มีความศรัทธาแก่ผู้สอน และต้องมีการสังสมจึงจะเกิดปัญญาขึ้นได้

คุณสมบัติของผู้มีปัญญาจากการสังสมสุตะ ทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้มาก เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นที่รักที่พอใจและเคารพของผู้อื่น เรียกผู้นั้นว่า “พหูสูต ทรงสุตะ สังสมสุตะ เป็นผู้ที่ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ชื่นใจ แหวงตลอดดีด้วยทิวาญฐิ”^{๓๐} คือ มีความเข้าใจได้ลึกซึ้ง และสามารถถ่ายทอดได้ดี ได้ครบถ้วน ด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความรู้ที่วันนี้สามารถนำมาพัฒนาตนเองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้อีกด้วย

คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้ชื่อว่า เป็นพหูสูต ผู้คงแก่เรียน ผู้มีความรู้มาก มีองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ

๑. พหูสูตา ฟังมาก คือได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก
๒. ฐตา จำได้ คือจับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความได้แม่นยำ
๓. วจสาปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องชัดเจน
๔. มนसानุpekขิตา เพ่งขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความขึ้นสว่างชัดขึ้นทันที

^{๒๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๒๑๓.

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕-๕๙๖.

^{๓๐} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

๕. ทิฏฐิยา สุปถวิวิทา ขบคิดได้ด้วยทฤษฎี หรือแทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ คือ มีความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในแง่ความหมายและเหตุผล^{๓๑}

(๒) **จินตามยปัญญา** หมายถึง ความรู้ที่สำเร็จจากการใช้ความคิดหรือการคิดอย่างเป็น กระบวนการ หรือเป็นการคิดแบบมีเหตุมีผล แล้วน้อมนำธรรมนั้นไปพิจารณาไตร่ตรอง ใคร่ครวญ หรือในทางพระพุทธศาสนาเรียกวิธีคิดแบบนี้ว่าเป็นการคิดแบบโยนิโสมนสิการ คือลักษณะของผู้ที่ ความคิดโดยแยกคายนั้น “จะเป็นผู้ที่มีความตรึกตรอง พง์พินิจเพราะผู้มีปัญญา พง์พินิจ แม้มีชีวิต อยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทรมาน ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๓๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ประมวลและวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ การคิดอย่างมีวิธีถูกวิธี (อุบายมนสิการ) คิดถูกทาง (ปถมนสิการ) คิดค้นหาสาเหตุ คิดอย่างมีเหตุผล (การณมนสิการ) คิดให้เกิดผล (อุปาทกมนสิการ) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอรุณกถาและฎีกาไว้ว่า มี ๑๐ วิธี ได้แก่

๑. คิดแบบสวหาเหตุ หรือ คิดแบบอหิปปัจจยตา ซึ่งก็แยกย่อยออกเป็นคิดแบบปัจจัย สัมพันธ์ และคิดแบบสอบสวน

๒. คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือสมัยใหม่เรียกว่า คิดแบบวิเคราะห์

๓. คิดแบบสามัญลักษณะ หรือ คิดแบบรู้เท่าทันธรรมตา

๔. คิดแบบอริยสังหรือ คิดแบบแก้ปัญหา

๕. คิดแบบอรรถสัมพันธ์ เป็นการพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการ กับความมุ่งหมาย

๖. คิดแบบคุณโทษและทางออก

๗. คิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม

๘. คิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม

๙. คิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

๑๐. คิดแบบวิภาษวาท^{๓๓}

ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการพบเห็นเรื่องราวที่ประสบมาแล้ว คิดหาเหตุและผลด้วยปัญญาของตนเอง การคิดอย่างนี้เป็นกระบวนการนี้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิหรือจาก การพง์พินิจนั่นเอง ด้วยกระบวนการความคิดที่เป็นระบบจึงมีการสั่งสม ส่งผลทำให้ผู้นั้น เป็นผู้มีความคิดที่แยกคาย คิดตามเหตุผลตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริง และใช้ปัญญานี้มาประสบการณ์ ในการดำเนินชีวิตนั้นมาคิด พิจารณา เล็งเห็นถึงคุณค่า ประโยชน์และโทษจากเรื่องราว นั้น ๆ จะทำให้เกิดปัญญาที่สามารถไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมอันเหมาะสม นี่จึงเป็นคุณสมบัติของจินตามยปัญญา

(๓) **ภาวนามยปัญญา** (ปัญญาที่เกิดจากการภาวนา) ได้แก่ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติ เกิดมี ได้ด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน การเจริญสมถะทำให้บรรลุมานสมาบัติ ๘

^{๓๑} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๘๔.

^{๓๒} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๑/๖๕.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๖๗๖-๗๒๘.

ปัญญาของท่านผู้เข้าสมาบัติ ๘ ชั้นใดชั้นหนึ่งนี่เองเป็นภาวนามยปัญญาที่เกิดจากสมถภาวนา การเจริญวิปัสสนาทำให้บรรลุอริยมรรคอริยผล ปัญญาของพระอริยบุคคลผู้เข้าผลสมาบัติเป็น ภาวนามยปัญญาที่เกิดจากวิปัสสนาภาวนา วิธีการเจริญสมถะ ได้แก่การเจริญกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างใด อย่างหนึ่ง ได้แก่ (๑) กสิณ ๑๐ (๒) อสุภะ ๑๐ (๓) อนุสสติ ๑๐ (๔) อัปปมัญญา ๔ (๕) อาหारे ปฏิกูลสัจจะ (๖) จตุธาตวัญฐาน (๗) อรูป ๔ วิธีการเจริญวิปัสสนา ได้แก่การบำเพ็ญวิสุทธิ ๗ ให้บริบูรณ์^{๓๔}

ปัญญานี้มีความจำเป็นมากในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการพึ่งตนเอง เพราะทำให้ ได้ความสงบสุขด้านจิตใจ จนถึงความดับทุกข์ในที่สุด ต้องอาศัยปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นได้จากการสัมผัสต่อสิ่งทั้งหลาย ด้วยตัวของเราเอง เปรียบเหมือนการที่เราไปจับไฟ แล้วก็รู้ซึ่งถึงความร้อนของมัน เพราะได้จับต้องด้วยตัวของเราเอง ความรอบรู้และความรู้สึกที่เกิดจาก การลงปฏิบัติ ซึ่งผ่านขั้นตอนการลองผิดลองถูกของผู้ปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ นี้จัดเป็น ภาวนามยปัญญา การที่เราฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผ่านการลองผิดลองถูกจนมีความคล่องแคล่วในอารมณ์ทั้งปวง ทั้งที่น่าพอใจ และที่ไม่น่าพอใจ จนในที่สุดเรารู้จักอารมณ์เหล่านั้นอย่างชัดเจน รู้เท่าทัน ความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่จรมาสู่จิตเรา เราไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงไปตามอารมณ์เหล่านั้น เป็นปัญญาที่ เกิดจากประสบการณ์ตรง อันเป็นผลมากจากการลงมือฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งประจักษ์ชัดในสิ่งทั้งปวงตาม ความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งปวง ล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ไม่ยึดมั่น ถือมั่นให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๓๕}

โลกนั้นมี ๒ ประการ คือ ประการแรก โลกภายนอก คือแผ่นดินและหมู่สัตว์ ประการที่สอง โลกภายใน คือโลกแห่งจิตใจ เป็นการชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่มีปัญญา แสงสว่างภายในจิตใจ สามารถมองเห็น ถึงสัจธรรม มองเห็นความมืด คืออวิชชาและโมหะได้ ปัญญาจึงเป็นแสงสว่างในโลกแห่งจิตใจ สามารถ ส่องสว่างเห็นเหตุผล ส่องนำทางดำเนินชีวิตตามแนวทางอริยมรรคได้อย่างถูกต้อง ควรหันมาเจริญ วิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญาขึ้นให้มาก เพราะว่า เมื่อชีวิตของเราเกิดปัญญาขึ้นแล้ว จะทำให้มี ความสงบสุขทั้งภายนอกและภายใน เป็นความสุขที่สงบเย็น โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุสิ่งของใด ๆ ภายนอกร่างกายของเรา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “การได้เฉพาะซึ่งปัญญานำมาซึ่งความสุข”^{๓๖} ปัญญาเป็น ปัจจัยให้เกิดความสงบสุข การได้ปัญญาเท่ากับได้แก้วสารพัดนึก เป็นโลกุตตรปัญญา ฉะนั้น ปัญญา ชนิดนี้จึงมีอานิสงส์มาก เป็นเครื่องนำพาชีวิตให้พบกับ ประโยชน์สูงสุด คือพระนิพพาน จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงปัญญาที่จะนำไปสู่ประโยชน์สุข ที่เป็นโลกียปัญญา ที่แสวงหาได้ไม่ยากนัก^{๓๗}

เป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างแท้จริง โดยมีตนเองเป็นที่พึ่ง มนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้นจากการภาวนานี้เอง จากการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และภาวนามยปัญญานี้สามารถพัฒนา ไปสู่โลกุตตรปัญญาได้ ดังที่กล่าวแล้วว่าปัญญานั้นเป็นแสงสว่างโลก เพราะแสงสว่างทำให้มนุษย์ มองเห็นสรรพสิ่งได้อย่างชัดเจน แสงสว่างที่เกิดจากปัญญานั้นจึงเปรียบเสมือนแสงนำทางให้มนุษย์ได้

^{๓๔} คุรยละเอียดในปกรณ์พิเศษวิสุทธิมรรค.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

^{๓๖} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๓.

^{๓๗} จอม บุนนาคเทศ ป., พุทธวิธีเทศนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุดมศึกษา, ๒๕๐๑), หน้า ๖๖๙-๖๘๘.

เดินทางอย่างถูกต้อง ได้เรียนรู้และจดจำจากประสบการณ์เช่น ความทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นความทุกข์ทางกายหรือทางใจ มนุษย์ทั้งหลายต่างเกลียดกลัวและไม่อยากให้เกิดขึ้นในชีวิตของตน และเนื่องจากมนุษย์ทั้งหลายขาดปัญญานี้เองจึงทำให้มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์เดิม ๆ โดยหาทางออกไม่ได้ ถ้าหากมนุษย์เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และชวนชวยพากเพียรในการฝึกฝนตนเองเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากความทุกข์ ปัญญาจะเป็นเครื่องนำทางสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ได้

เมื่อกล่าวโดยสรุป เพื่อให้ทราบถึงซึ่งความแตกต่างระหว่างปัญญาทั้ง ๓ ประเภท ให้เห็นกันอย่างชัดเจน ดังนี้

ประการแรก ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ถ้าเปรียบกับไฟ เพียงแต่เขาบอกว่า ไฟร้อนก็จำเอาไว้ การรู้ว่าไฟร้อนนี้ เปรียบเหมือนกับปัญญาที่เกิดจากการฟัง เป็นปัญญาขั้นสัญญาคือจำเอาไว้จัดเป็นความรู้เพียงแค่ว่าปัญญา ประการที่สอง ถ้าเห็นแมลงบินเข้าไปในกองไฟ และตายอยู่ในกองไฟ ก็คิดว่าไฟคงร้อนแมลงจึงตาย ปัญญาที่ยังไม่ประจักษ์ด้วยตนเองนี้ เปรียบเหมือนกับปัญญาที่เกิดจากความคิด เป็นปัญญาที่เกิดจากทฤษฎีคือความเห็น จัดเป็นความรู้เพียงแค่ว่าจินตตามยปัญญา ประการที่สาม เมื่อใดตนเองได้จับไฟ จนมือร้อนพองไหม้ขึ้น รู้ซึ่งถึงความร้อนจากการสัมผัสด้วยตนเอง ปัญญานี้จัดเป็นความรู้ในระดับภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากญาณคือความรู้ควรเจริญให้มีขึ้นด้วยกระทำวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นที่ตั้งเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งภายในจิตใจ ปัญญาทุกระดับดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ควรฝึกเจริญให้เกิดมีขึ้นในตน ยิ่งมีมากเพียงใด ก็จะเป็นที่พึ่งเป็นเครื่องมืออำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพ ในการแก้ปัญหา และป้องกันรักษาสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นในชีวิต ในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ จนกระทั่งถึงความดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

๒.๔.๑ แนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา

บุคคลเราจะมีปัญญาได้นั้น ต้องเป็นคนที่มีใจที่รู้จักคิด รู้จักหาเหตุผล คิดสิ่งที่ยาก ๆ ให้กลายเป็นของที่ง่าย คิดสิ่งที่ง่ายอยู่แล้วให้ง่ายยิ่งขึ้น การรู้จักคิดใคร่ครวญในสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้นมาได้นั้น ย่อมเป็นหน้าที่ของผู้มีปัญญา บุคคลจะมีปัญญาได้นั้น ต้องไม่กระทำ อุกุศลกรรม การกระทำของผู้ที่ไม่ฉลาดบ้าง หรือจะเรียกว่า ทุจริตกรรม ก็คงไม่ผิด กรรมชั่วหรือพฤติกรรมที่ชั่วของคนเรานี้ มีทางเกิดได้ ๓ ทาง คือ

๑. กายทุจริต มีการทำร้ายเบียดเบียนล้างผลาญชีวิตร่างกายของผู้อื่น มีการลักขโมยแย่งชิงทรัพย์สินอันเป็นของรักของหวงของผู้อื่น มีการผิดประเพณีล่วงละเมิดบุตรสาามีภรรยาอันเป็นที่รักของผู้อื่น

๒. วลีทุจริต มีการพูดปด พูดเท็จ ทำลายหักรานประโยชน์ของผู้อื่น มีการพูดส่อเสียด ยุแหยให้ผู้อื่นแตกแยกกัน มีการพูดคำหยาบเพื่อให้ผู้อื่นเจ็บช้ำน้ำใจ มีการพูดเพ้อเจ้อ ที่ไม่เป็นประโยชน์อันใด

๓. มโนทุจริต มีความคิดโลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่น การคิดอาฆาตพยาบาทต่อผู้อื่น มีความเห็นผิดจากหลักธรรมอันดีงาม

อกุศลกรรมทั้ง ๓ ทางนี้ ให้ผลชั่วร้ายแก่ตนเอง และสังคม มีแต่ปัญหาและความทุกข์ฝ่ายเดียว ฉะนั้น ส่วนกรรมดีซึ่งตรงกันข้ามกับความชั่วนี้ นำความสงบสุขมาให้แก่ชีวิต และสังคมฝ่ายเดียว ฉะนั้น

เหมือนกัน คนเราจะมีปัญญาเกิดขึ้นได้ ต้องไม่กระทำความชั่วให้เกิดขึ้น และต้องกระทำความดีให้เจริญยิ่งขึ้นไป^{๓๘}

บุคคลเราจะมีปัญญาได้นั้น ต้องพิจารณาโดยอุบายแยกคาย แล้วนำไปใช้สร้างเหตุเพื่อให้เกิดความสุขความเจริญ โดยไม่ประมาทในชีวิตโดยการละเลยโอกาสอันดี ที่เป็นเหตุให้ได้ประโยชน์ เมื่อกกล่าวถึงประโยชน์ คงไม่พ้นประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่างนี้ คือ

(๑) **อุฏฐานสัมปทา** ความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพหาเลี้ยงชีวิต ในการศึกษาเล่าเรียน ในการกระทำหน้าที่กิจการงานของตน

(๒) **อารักขสัมปทา** การระวังรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ไม่ให้เสื่อม การรักษาเกียรติยศชื่อเสียง หน้าที่การงานของตนไม่ให้เสื่อม

(๓) **กัลยาณมิตรตตา** การเสวนาคบหากับคนที่ดีงาม

(๔) **สมชีวิตา** การเลี้ยงชีพของตนให้พอเหมาะ พอควร แก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ คือไม่ให้ผิดเคืองแค้นแค้นจนเกินไป และไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยจนเกินไป^{๓๙}

การนำหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์เพื่อแก้ไขปัญหาชีวิตของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย ปัจจุบัน คือพุทธศาสนิกชนต้องมีความรู้จักพอประมาณ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้แก่ภิกษุว่า ภิกษุควรรู้จักประมาณในการรับและการบริโภค ในที่นี้ก็เพื่อจะให้ภิกษุนั้นเป็นผู้พอใจตามที่ตนมีตนได้ ก็เพื่อเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการสำหรับเป็นกรอบในการรับและการใช้จ่ายไม่ว่าจะเป็นแบบเข้มข้น หรือ แบบผ่อนปรน พระพุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักในการรับและการใช้จ่ายนั้นก็เพื่อให้คนเหล่านั้นพ้นทุกข์ มีคนจำนวนมากที่เข้าถึงได้ (โลกุตตรสุข) แต่ก็มีคนจำนวนมากเช่นเดียวกันที่พอใจที่จะใช้ชีวิตแบบชาวโลก โดยแสวงหาความสุขในโลกและยินดีที่ได้รับความสุขที่แฝงอยู่ในสุขแบบโลก (โลกียสุข) พระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนการสอนไปจากอดีตที่มุ่งสอนให้หลุดพ้นเข้านิพพาน แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาไม่สอนให้คนหลุดพ้นเข้าสู่นิพพาน พระพุทธศาสนายังมุ่งสอนให้คนหลุดพ้นเข้าสู่นิพพานเหมือนเดิม เพียงแต่หันมาสอนให้สร้างสรรค์คนให้เป็นคนดีเพื่อความสงบสุขของสังคม และความสงบใจให้เป็นพื้นฐานให้กับบุคคลก่อนที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสถานการณ์ทางโลกได้เปลี่ยนไป วิถีชีวิตของคนก็เปลี่ยนไป

ดังนั้น จุดหมายหลักของพระพุทธศาสนานั้นก็ยังสอนเพื่อให้คนพ้นทุกข์คือเข้าสู่นิพพาน เป็นจุดสูงสุดและพ้นทุกข์กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปของจริยธรรมแบบโลกปัจจุบัน การแสวงหาปัจจัยให้พอแก่ความต้องการของชีวิต หรือ มีวัตถุพรั่งพร้อมบริบูรณ์ก็ตามมิใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง เพราะมันเป็นเพียงขั้นบันได เป็นเพียงวิธีการขั้นตอนหนึ่งสำหรับช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ความมีชีวิตดีงามและการประสพสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป ไม่ได้มีกันทุกคน คนบางคนมีความต้องการวัตถุเพียงเท่าที่พอเป็นอยู่ แล้วก็สามารถหันไปมุ่งเน้นด้าน

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๗. อ้างในพุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๖.

^{๓๙} อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๑๗๓.

การพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญา^{๔๐}

ประโยชน์ในปัจจุบันทั้ง ๔ อย่างนี้ เมื่อบุคคลนำไปปฏิบัติให้เป็นเหตุแห่งความเจริญอย่างบริบูรณ์แล้ว จะทำให้ทุกคนดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีความสุข พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติ ฉะนั้น การไม่ละทิ้งประโยชน์ในปัจจุบันให้ล่วงเลยผ่านไป ล้วนเป็นหน้าที่ของผู้มีปัญญาทั้งสิ้น

๒.๕ ระดับของปัญญา

ปัญญา ความรอบรู้ เมื่อว่าโดยความลึกซึ่งโดยย่อมี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา โดยพิสดารมี ๖ ระดับ คือ ระดับวิญญาณ ระดับสัญญา ระดับทิวัญญิ ระดับอภิญาณ ระดับญาณ ระดับตรัสรู้ เมื่อว่าโดยประเภทมี ๒ ประเภท คือ โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา คำว่าระดับและประเภทที่ต่างกัน คือ ระดับ หมายถึง คุณภาพของปัญญา ส่วนประเภท คือ ชนิดของปัญญา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) **โลกียปัญญา** เป็นปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลก เป็นวิสัยของโลก เป็นเรื่องของชาวโลก ยังอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยอัสวกิเลส เป็นปัญญาที่ยังถูกร้อยรัดด้วยกิเลสมีสังโยชน์ เป็นต้น คู่กับโลกุตตรปัญญา

โลกียปัญญา เป็นปัญญาในทางโลก เป็นวิสัยของโลก เป็นสภาวะเนื่องในโลก อันมีวิบากภูมิ ๓ คือ มนุษย์ (ชั้น ๕) สวรรค์ (รูปภูมิ) พรหม (อรูปภูมิ) เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยกิเลสเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว มีผลคือ ทำให้ได้อภิญญา ๕ ได้แก่

- (๑) อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
- (๒) ทิพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้
- (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์^{๔๑}

อภิญญาต่าง ๆ เป็นเรื่องปฏิบัติกันเฉพาะกลุ่มบุคคล หากใช้ไม่ถูกทาง ยิ่งจะเป็นการทำให้การพัฒนาปัญญาเนิ่นช้า โลกียปัญญานั้น เป็นปัญญายังไม่มีคุณลักษณะที่ประจักษ์ชัดเห็นอยู่ ยังไม่สามารถละกิเลสได้เด็ดขาด แต่ตั้งอยู่บนกุศลธรรมคือคุณงามความดีและไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน

โลกียปัญญา เป็นปัญญาในทางโลกที่ใช้เพื่อการดำเนินชีวิต ผู้ประกอบด้วยความถึงพร้อมแห่งศรัทธา ศีล จาคะและปัญญา ก่อให้เกิดคุณสมบัติของผู้มีปัญญาในทางโลก บุคคลนั้นจะเป็น “คนขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มีความศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีอยู่ภพหน้าเป็นนิตย์”^{๔๒}

^{๔๐} พระครูโพธิธรรมานุกูล (บรรเทา ชุตินฺ), “ศึกษาแนวทางการนำหลักทิวัญญิธัมมิกัตถประโยชน์ เพื่อแก้ปัญหาชีวิตของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๙๕.

^{๔๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๑๐/๑๓๙.

^{๔๒} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๔.

ความหมายของปัญญาในเชิงโลกียปัญญาอีกลักษณะหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า ปัญญาณะ หรือ ทริพย์คือปัญญา^{๔๓} ผู้มีปัญญาเปรียบดังผู้มีทริพย์ จะเป็นผู้ที่ไม่ขัดสน ชีวิตจะไม่สูญเสียไป ผู้มีปัญญาย่อมสามารถหาทริพย์ทางโลกได้ และปัญญาเป็นทริพย์ที่ไม่มีผู้ใดสามารถแย่งชิงไปได้

พระพุทธองค์ได้อุปมาถึงปัญญากับแสงต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกกว่าแสงสว่างแห่งปัญญานั้น มีความสำคัญเพียงใด

๑. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์
๒. แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์
๓. แสงสว่างแห่งไฟ
๔. แสงสว่างแห่งปัญญา

ภิกษุทั้งหลาย แสงสว่าง ๔ ประการนี้แล บรรดาแสงสว่าง ๔ ประการนี้ แสงสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ^{๔๔}

บรรดาแสงสว่างทั้งหลาย ล้วนมีความสำคัญแตกต่างกันไป ต่างก็มีคุณสมบัติให้ความส่องสว่างเปิดเผยสิ่งที่มองไม่เห็นให้ชัดเจนขึ้นในลักษณะที่แตกต่างกัน ให้ทั้งความอบอุ่นและใช้เพื่อการดำรงชีวิต จึงแสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติของปัญญานั้นมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง จากความหมายและความสำคัญของโลกียปัญญาที่ได้ยกมานั้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะบุคคลที่มีคุณสมบัติของปัญญาดังกล่าว จะทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีประโยชน์และมีคุณค่าทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ได้ให้ความสำคัญแก่แสงสว่างแห่งปัญญามากกว่าแสงใด ๆ ในโลกทั้งหมด

๒) โลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาที่เหนือจากโลก เป็นปัญญาที่พ้นวิสัยของโลก ไม่เนื่องในภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค คือ มรรค ผล นิพพาน^{๔๕} เป็นปัญญาที่ผ่านการฝึกฝนอบรมอย่างยิ่งยวด จนสามารถขัดเกลากิเลส ตัณหา ความเห็นผิดไปโดยลำดับ ผู้ที่ละกิเลสได้เรียกว่าอริยบุคคล ส่วนปัญญาในขั้นสุดท้ายคืออรหัตตผล เป็นปัญญาที่กำจัดกิเลสให้สิ้นลงไป มีความเห็นแจ้งในสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย เป็นปัญญาที่ไม่นับเนื่องในวิญญูทุกซ์ อันไม่ใช่วิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก ไม่เกี่ยวเนื่องกับวิบากภูมิอีกต่อไป ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน^{๔๖} อันประกอบด้วยอภิญญา ๖ เป็นผล ได้แก่ (๑) อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ (๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป^{๔๗}

โลกุตตรปัญญานี้ เป็นปัญญาที่ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนขัดเกลากิเลสตัณหา มิจฉาทิฏฐิไปโดยลำดับ ที่เรียกว่าพระอริยบุคคล ส่วนปัญญาในขั้นสำเร็จพระอรหัตตผล เป็นปัญญา

^{๔๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖.

^{๔๔} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๑/๒๐๙.

^{๔๕} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๙๑๑/๓๔๔. อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธจนาอนุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๒.

^{๔๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๓-๑๔๖๔/๓๕๙.

^{๔๗} ที.สี. (แปล) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔.

ที่ทำให้ลายอาสวกิเลสให้หมดสิ้นไป มีความรู้แจ้งเห็นจริงในสรรพสิ่ง อันเป็นปัญญาของพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย

ดังนั้น หากมนุษย์ยังไม่สามารถพัฒนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตระได้นั้น ต้องเริ่มต้นจากการพัฒนาปัญญาในระดับโลกียะเสียก่อน เพื่อคลายความยึดมั่นถือมั่น บ่อเกิดของกิเลสต้นเหตุ อันเป็นเหตุให้มนุษย์ยังคงวนเวียนอยู่วัฏฏะทั้ง ๓ หากซึ่งแม้แต่ปัญญาในระดับสูงสุดคือโลกุตระปัญญา ก็ต้องอาศัยโลกียปัญญาเป็นพื้นฐานในการฝึกฝนเพื่อให้มีความเจริญมากยิ่งขึ้น เพราะการเรียนรู้ที่จะอยู่ในโลกอย่างปลอดภัยจากความทุกข์นั้น ไม่ใช่สิ่งที่กระทำโดยง่าย

๒.๕.๑ ระดับของปัญญาแบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐิ

ทิฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจตามแนวคิดของตน ลักษณะสำคัญของทิฐิ คือ การยึดถือเป็นของตน ความรู้ที่เป็นทิฐินี้ มิได้ตั้งแต่ขั้นไม่มีเหตุผล มีเหตุผลน้อยบ้างมากบ้าง แต่เมื่อใดทิฐินั้นพัฒนาขึ้นไปเป็นความรู้ ความเข้าใจ ตามความเป็นจริง ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง คือรู้ตรงตามสภาวะ เรียกว่า สัมมาทิฐิ ปัญญาที่แบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐินี้ มี ๒ ประการดังต่อไปนี้^{๔๘}

(๑) โลกียสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาที่ยังขึ้นตรงต่อโลก ได้แก่ มีความเห็น ความเชื่อความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปในทางที่สอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงาม รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้ทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ชีวิตตนเองครอบครัวและสังคม แต่ยังไม่หมดทุกข์ โลกียปัญญานี้ เป็นบาทฐานหรือเป็นบันไดก้าวแรกให้มนุษย์ก้าวเดินไปสู่เส้นทางแห่งโลกุตระปัญญาในโอกาสต่อไป

(๒) โลกุตระสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาที่เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลกธรรม ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสต้นเหตุอันเป็นมูลเหตุของความเร่าร้อนทางด้านจิตใจที่เรียกกันในภาษาสมัยใหม่ว่าไม่ตกเป็นทาสทางอารมณ์ของตนเอง ไม่ตกเป็นทาสของอำนาจ หรือค่านิยมจากภายนอก มีพฤติกรรมที่อิสระเพราะมีจิตใจที่หลุดพ้นจากอำนาจของการปรุงแต่งจากสิ่งภายนอกของสังคมได้อย่างสิ้นเชิง^{๔๙}

นอกจากนี้ปัญญาสามารถแบ่งระดับได้ละเอียดดังนี้

๑) ระดับวิญญาน เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นทุกครั้งเมื่ออายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระพอกับอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เกิดการรับรู้ขึ้นมา^{๕๐} ความรู้ระดับวิญญานนี้ เป็นความรู้ที่มีความบริสุทธิ์ เนื่องจากเป็นการรู้โดยตรงในระยะแรก ยังไม่มีการให้รายละเอียดหรือความหมายอะไร คือ เมื่อตาเห็นรูป ก็รู้เพียงว่าเห็นเท่านั้น แต่ไม่รู้ว่าเป็นรูปอะไร การเกิดขึ้นของความรู้ระดับวิญญานนี้เกิดขึ้นมาได้ต้องมืองค์ประกอบครบทั้ง ๓ อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ และจิต

๒) ระดับสัญญา หมายถึงการจำได้หมายรู้ในเรื่องนั้น ๆ จะมีความละเอียดกว่าปัญญาระดับวิญญาน ปัญญาในระดับนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่า กับความรู้ใหม่ เป็นความรู้ที่ต่อเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญาน แบ่งออกเป็น ๖ อย่างตามทางแห่งการรับรู้ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา อาจกล่าวได้ว่า ความรู้ระดับ

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๔๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๗ - ๗๓๘.

^{๕๐} เตือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๗-๑๓๕.

สัญญานี้ก็ คือ กระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสะสมข้อมูลของการเรียนรู้และวัตถุดิบสำหรับความคิดนั่นเอง^{๕๑}

๓) ระดับทฤษฎี หมายถึง ปัญหาที่เป็นทฤษฎี แนวคิด หรือทฤษฎี ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังจากการฟัง การคิด ที่เป็นไปตามกระบวนการทางเหตุผลหรืออนุมาน ความรู้ระดับทฤษฎีนี้ ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ มิจฉาทฤษฎี เป็นความเห็นที่ผิดจากความ เป็นจริงเป็นไปเพื่อสร้างโลกสร้างกิเลส และสัมมาทฤษฎี คือ ความเห็นชอบเห็นความจริง ได้แก่การเห็น ที่ถูกต้องตามอริยสัจ ๔ ดังที่มีพระพุทธรูปหนึ่งแสดงไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาทฤษฎีคืออะไร คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทฤษฎี”^{๕๒}

๔) ระดับปัญญา เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษทางจิต โดยอาศัยการฝึกจิต ให้มีพลังความรู้โดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใด ๆ ทั้งเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาลเทศะ (Time and Space) แต่อย่างไร การรับรู้ระดับนี้เมื่อเกิดขึ้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้เกิน วิสัยสามัญของมนุษย์ เราเรียกความรู้แบบนี้ว่าปัญญา

๕) ระดับญาณ เป็นปัญหาที่เกิดจากการหยั่งรู้สภาวะแห่งความจริงรวบยอดทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายในตัวของผู้รู้เท่านั้นเป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรง ผ่านขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ความรู้ระดับญาณนี้มีขั้นตอน แห่งการเจริญ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ^{๕๓}

๖) ระดับตรัสรู้ หรือ สัมโพธิ เป็นปัญญา เป็นความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เถรวาท คือ เป็นญาณที่รู้ว่าตนหลุดพ้นจากสภาวะธรรมฝ่ายสังขตะทั้งปวง และเมื่อได้บรรลุโลกุตตรธรรม ก็รู้ว่าตนได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่พึงทำทุกอย่างก็ได้ทำเสร็จแล้ว ได้บรรลุถึงความ เป็นอิสระ จากโลกียธรรมทั้งหมดโดยสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่ต้องทำอีกต่อไป ความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นมาได้ ต้องมี เงื่อนไข ๓ ประการ คือ “ได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ บริบูรณ์ด้วยดี มีความรู้ระดับญาณเกิดขึ้น แล้วโดยสมบูรณ์ และเกิดความเปลี่ยนแปลงทั้ง ๕ ประการคือ เปลี่ยนแปลงทางปัญญา เปลี่ยนแปลง ทางคุณภาพจิตเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ เปลี่ยนแปลงทางทัศนคติและเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม”^{๕๔}

สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ความรู้ทั้ง ๖ ระดับนี้ เราสามารถแบ่งออกได้ ๒ ระดับใหญ่ ๆ คือ

- ระดับวิญญาน - ระดับสัญญา - ระดับทฤษฎี - ระดับปัญญา ๕	}	ปัญญาระดับโลกียธรรม
- ระดับปัญญาข้อที่ ๖ (อาสวกขญาณ) - ระดับตรัสรู้หรือสัมโพธิ	}	ปัญญาระดับโลกุตตรธรรม

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๕๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖.

^{๕๓} พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑/๑.

^{๕๔} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธารนิเวศ, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕.

ปัญญาระดับโลกิยะนี้ เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา โดยการทำให้เกิดมาน โดยอาศัย สมถกรรมฐานเป็นเบื้องต้นก่อน โดยอาศัยมานเป็นสัญญาผ่านอายตนะภายใน ภายนอก จนเกิดมาน ขึ้นมาและปรับพฤติกรรมให้เป็นสัมมาทิฐิ จนกระทั่งสามารถบรรลุระดับอภิญญา ๕ เป็นจุดหมาย สูงสุดสืบเนื่องจากการพัฒนาปัญญาระดับกลางจากมาน หลังจากนั้นมานที่ได้เป็นบาทฐาน ในการพัฒนาสู่ปัญญาขั้นโลกุตตรธรรมต่อไป จนบรรลุอาสวัคชญาณนั่นเอง

๒.๖ สรุปวิเคราะห์

ปัญญา เป็นธรรมชาติที่รู้ชัด รู้แจ้ง รู้จริง รู้ทั่ว ความรู้ที่ละเอียดลึกซึ้ง แยกแยะดีชั่ว รู้จักบาป บุญคุณโทษ รู้จักประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น รู้จักโทษที่กระทำลงไป รู้จักเหตุรู้จักผล และวิเคราะห์ว่าสิ่งไหนควร ทำสิ่งไหนไม่ควรทำ ปัญญาในระดับโลกิยะปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการฟังและการคิด ส่วนปัญญา ในระดับโลกุตตรปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากาวณา ปัญญาในระดับ โลกิยะปัญญายังมีการ เวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ แต่ปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง

เมื่อปัญญาพัฒนาดีแล้ว ย่อมรู้ที่จะจัดการจัดสรร จัดการความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตาม ความเป็นจริง ปัญญาเกิดจากความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิต เป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอามรรคสองข้อแรก คือสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เข้ามา โดยสาระคือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ คลุมเครือ หรือพาลามั่วเพราะอิทธิฤทธิ์ของกิเลส ซึ่งมีอวิชชาและตัณหา เป็นผู้ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญา เช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกปัญญาให้บริสุทธิ์เป็นฐาน ในขณะที่เดียวกันเมื่อปัญญาบริสุทธิ์เห็นแจ้งตามความเป็น จริงแล้ว ก็ส่งผลช่วยให้จิตใจนั้นสงบมั่นคง ผ่องใส บริบูรณ์ ส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่เอนเอียงไม่มีกิเลสแอบแฝง คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

คุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสตัณหาขจัดอวิชชา เพื่อความรู้แจ้ง และคุณสมบัติของโลกิยะปัญญาเป็นไปเพื่อความไม่ประมาท ความมีศรัทธา การดำรงอยู่ในศีลและเลี้ยงชีพ ด้วยการไม่เบียดเบียน สิ่งที่ทำให้คุณลักษณะของปัญญาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท มีความโดดเด่นอีก ประการหนึ่งก็คือ การพัฒนาปัญญาของพระพุทธองค์ ทรงเป็นผู้ที่ฝึกฝนพากเพียรด้วยพระทัยที่เด็ดเดี่ยว มั่นคงและแน่วแน่ จนสามารถตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อตรัสรู้แล้วได้ทรงโปรดสั่งสอนบอกทางแก่ผู้ที่กำลัง เดินทางอยู่ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่คับแคบของพระพุทธศาสนา มีความปรารถนาดีต่อมนุษย์ทั่วไป ไม่มีการ แบ่งชนชั้นวรรณะ ไม่ว่าใครที่เดินตามทางของพระพุทธองค์ย่อมไปสู่จุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน จึงถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการฝึกฝนพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง

บทที่ ๓

การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๓ นี้ เป็นการศึกษาการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งความหมายของการพัฒนาปัญญา วิธีการพัฒนาปัญญา และสรุปวิธีการพัฒนาปัญญา ว่ามีวิธีการขั้นตอนการพัฒนาปัญญาอย่างไร ซึ่งในบทนี้จะระบุดังปัญญาในความหมายของคำว่า สัมมาทิฐิ ที่แปลว่า ความเห็นชอบ โดยจะกล่าวถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ ประการ นั่นคือ ปรโตโฆสะ หรือกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ การใช้ปัญญาพิจารณาโดยแยกกาย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของการพัฒนาปัญญา

คำว่า พัฒนาปัญญา แปลว่า ทำความรู้อย่างยิ่งให้มากขึ้นเจริญขึ้น ส่วนในทางโลกแห่งวัตถุ บางครั้งมีการทำให้มากขึ้นทางวัตถุ จะสงบสุขหรือไม่ ก็เรียกว่า พัฒนา แต่ในทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการพัฒนาให้มากขึ้นในสิ่งที่น่าพึงปรารถนา โดยมีความสงบสุขเป็นเป้าหมายสูงสุด ไม่ว่าจะชีวิตในทางฝ่ายวัตถุ ฝ่ายจิตล้วน ๆ และฝ่ายสติปัญญา ล้วนแต่ต้องพัฒนาไปสู่ภาวะที่น่าพอใจ คือความสงบสุขทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการพัฒนาชีวิต ให้ชีวิตสูงเจริญขึ้นในทุกเรื่อง คำว่า ชีวิตนี้มีความหมายกว้างมาก ในที่นี้ขอแปลว่า การเป็นอยู่ การเป็นอยู่ทางวัตถุ คือเซลล์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นกายเนื้อเป็นชีวิต เรียกว่า การเป็นอยู่ทางกาย ชีวิตคือการเป็นอยู่ทางกายนี้ ต้องพัฒนาไปสู่ความดับทุกข์ให้ถูกต้อง คือมีความผาสุกปราศจากทุกข์ทางกาย และอีกส่วนหนึ่งของชีวิตที่เราจะต้องพัฒนาให้ถูกต้องยิ่งกว่านั้น คือ ส่วนทางด้านจิตใจ มนุษย์เราจะต้องพัฒนาส่วนทางจิตใจนี้ ให้ไปสู่ความเป็นอยู่ถูกต้อง คือมีความสงบสุขที่แท้จริง (คือพระนิพพาน)^๑

การพัฒนาปัญญาที่บริสุทธิ์ ไปตามทำนองคลองธรรม ไปสู่ความรู้แจ้ง จนจิตใจไม่มียึดมั่น ถือมั่นโดยความเป็นตัวเราของเรา คำว่า ปัญญา หรือวิปัสสนา นี้ คือความเห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงที่เกิดขึ้นได้เฉพาะเมื่อจิตเป็นสมาธิเท่านั้น การเห็นแจ้งนี้บังคับไม่ได้ ทำได้แต่เพียงประคองจิตให้เป็นสมาธิไว้ให้ติดอยู่ตลอดเวลา ในลักษณะอำนวยการพิจารณาสิ่งทั้งปวง จนกว่าเมื่อใดความเห็นแจ้งจะปรากฏขึ้น และความเห็นแจ้งที่ปรากฏขึ้นถึงที่สุดนี้ สามารถทำลายอวิชชา คือความหลงอันเป็นเชื้อของกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไปได้ กิเลสจึงจะไม่เกิดขึ้น ต่อจากนั้นไปศีลก็จะอยู่ในตัวเอง สมาธิก็อยู่ในตัวเองเป็นปกติและเด็ดขาด ความเห็นแจ้งย่อมเป็นเสมือนแสงสว่างอันแรงกล้า ที่สามารถ

^๑ พุทธทาสภิกขุ, *วิธีระงับทุกข์*, (เชียงใหม่ : พุทธนิคมจัดพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

ส่องลึกไปทำลายเชื้ออันละเอียดทั้งปวงในส่วนลึกที่สุดของสันดาน คือพื้นส่วนลึกที่สุดของจิต อันเป็นต้นนอนเนื่องแอบแฝงความเคยชินของกิเลสเหล่านั้น^๒

ในหลักการของการพัฒนา แม้ว่าปัญญาจะเป็นสิ่งที่ต้องการที่แท้จริง เพราะเป็นตัวนำชีวิตสู่อิสรภาพ แต่ปัญญาก็เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต หมายความว่าเราต้องมองชีวิตของมนุษย์ว่าเป็นระบบแห่งองค์รวมของส่วนประกอบมากมาย ส่วนประกอบเหล่านี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวพันอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น ทางพระแยกชีวิตเป็นองค์ประกอบที่เรียกว่าชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชีวิตเป็นองค์รวมของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบเหล่านี้^๓

พร้อมกันนั้นในเชิงปฏิบัติในแง่ของการดำเนินชีวิตก็เช่นเดียวกัน ชีวิตของคนแยกออกเป็นด้านต่าง ๆ ของความเป็นอยู่หรือประกอบด้วยความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ รวม ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ซึ่งแสดงออกทางกาย และวาจา ที่ติดต่อกับสิ่งแวดล้อม แล้วก็มีด้านจิตใจและด้านปัญญา สามด้านหรือสามส่วนนี้มีความสัมพันธ์และอิงอาศัยซึ่งกันและกัน^๔

ในการที่จะพัฒนาปัญญานั้น เราจะพัฒนาปัญญาอย่างเดียวไม่ได้ เพราะปัญญาเป็นด้านหนึ่งของระบบองค์รวมของชีวิตที่มีส่วนประกอบสามด้านอิงอาศัยกันอยู่

พระพุทธศาสนาไม่มองจริยธรรมแยกส่วนออกไปว่าเป็นความประพฤติอย่างนั้นอย่างนี้เหมือนในวัฒนธรรมตะวันตก แต่มองว่า จริยธรรมคือการดำเนินชีวิตของคน หรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดำรงซึ่งมีความสัมพันธ์ทั้งสามด้านมาเกี่ยวพันกัน คือ ด้านพฤติกรรมที่เรียกว่าศีล ด้านจิตใจซึ่งมักเรียกตามองค์ประกอบที่เป็นแกนกลางในการฝึกว่า สมาธิ และด้านปัญญา คือความรู้ สามด้านนี้สัมพันธ์เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน จึงต้องพัฒนาไปด้วยกันเพราะฉะนั้นถ้าจะพัฒนาปัญญาก็ต้องให้ ศีล สมาธิ พัฒนาไปด้วย เป็นระบบแห่งศีล สมาธิ ปัญญา เป็นการศึกษาหรือสิกขา ๓ ด้าน จึงเรียกว่าไตรสิกขา (จะเรียกว่า ตรีสิกขา หรือไตรศึกษาก็ได้)^๕

๓.๒ วิธีการพัฒนาปัญญา

ในการปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญานั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่าต้องเป็นไปตามลำดับและขั้นตอน เปรียบเหมือนความมหัศจรรย์ของมหาสมุทร เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ มีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยมีการศึกษาไปโดยลำดับ มีการบำเพ็ญไปโดยลำดับ มีการปฏิบัติไปโดยลำดับ

^๒ พุทธศาสนิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^๓ วัฒนา พลชาติ, “ศึกษวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิด : ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๓.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^๕ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), การสร้างสรรคปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษย์ชาติ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐-๒๑.

ไม่ใช่มีการบรรลุหรือผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำลงไปโดยลำดับ ลาดลงไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชั้นดังไปทันที”^๖ หากพิจารณาจากคุณสมบัติของปัญญาที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติดังกล่าวจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากผู้นั้นยังมองไม่เห็นถึงความสำคัญของปัญญา ดังนั้น การที่จะเห็นความสำคัญของการพัฒนาปัญญา จึงต้องเริ่มที่การฝึกฝน “ใจ” ให้มีความเห็นและความคิดที่ถูกต้อง พระพุทธองค์ทรงเริ่มที่การฝึกใจได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจ เป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ”^๗ เพราะพฤติกรรมการแสดงออกทั้งหลายเกิดขึ้นมาจากใจ มีใจคอยบงการ ทรงสั่งสอนให้ควบคุมและระวังความคิดและความเห็น คือการสร้างคนให้เกิดสัมมาทิฏฐินั่นเอง โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิ มีดังนี้

๓.๒.๑ องค์ประกอบแห่งสัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม หรือเป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ ชัดเจน เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุด ดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้น การสร้างเสริมสัมมาทิฏฐิจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

มีข้อความในพระไตรปิฎก แสดงหลักการสร้างเสริมสัมมาทิฏฐิไว้ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิ มี ๒ ประการ ดังนี้คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ”^๘

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่าง ตามพุทธพจน์ที่ตรัสไว้นี้ คือ

๑. ปรโตโฆสะ เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายเอาเฉพาะส่วนที่ดีงามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคล ที่เป็นกัลยาณมิตร^๙

ข้อแรกนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก ได้แก่ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกกง่าย ๆ ว่า วิธีการแห่งศรัทธา

๒. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามทีลสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ

^๖ อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๘.

^๗ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^๘ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗๑/๑๑๐, และดู ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๙.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (การพิมพ์ครั้งแรกของฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ ๒๕๕๕), หน้า ๕๖๓.

ข้อสองนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ได้แก่ปัจจัยในตัวบุคคล อาจเรียกง่าย ๆ ว่า
วิธีการแห่งปัญญา

มีพุทธพจน์แสดงปัจจัยทั้งสองนี้ในภาคปฏิบัติของการฝึกอบรม เน้นถึงความสำคัญอย่าง
ควบคู่กันดังนี้

(๑) “สำหรับภิกษุผู้ยังต้องศึกษา...เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นใด มีประโยชน์
มากเท่าความมีกัลยาณมิตรเลย”

(๒) “สำหรับภิกษุผู้ยังต้องศึกษา...เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายในอื่นใด มีประโยชน์
มากเท่าโยนิโสมนสิการเลย”^{๑๐}

ปัจจัยทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน

สำหรับคนสามัญซึ่งมีปัญญาไม่แก่กล้า ย่อมต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น และ
คล้อยไปตามคำแนะนำชักจูงที่ฉลาดได้ง่าย แต่ก็จะต้องฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วย
ตนเองได้ด้วย จึงจะก้าวหน้าไปถึงที่สุดได้

ส่วนคนที่มีปัญญาแก่กล้า ย่อมรู้จักใช้โยนิโสมนสิการได้ดีกว่า แต่กระนั้นก็ต้องอาศัย
คำแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้น และเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปได้รวดเร็ว
ยิ่งขึ้นในระหว่างการศึกษา

การสร้างเสริมสัมมาทิฐิด้วยปัจจัยอย่างนี้ ๑ (ปรโตโฆสะ) ก็คือ วิธีการที่เริ่มต้นด้วย
ศรัทธา และอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ เมื่อนำมาใช้ปฏิบัติในระบบการศึกษาอบรม จึงต้องพิจารณาที่จะ
ให้การแนะนำชักจูงสั่งสอนอบรมที่ได้ผลดีที่สุด คือ ต้องมีผู้สั่งสอนอบรมที่เพียบพร้อมด้วย
คุณสมบัติ มีความสามารถ และใช้วิธีการอบรมสั่งสอนที่ได้ผล^{๑๑}

ดังนั้น ในการศึกษาอบรม จึงจำกัดให้ได้ปรโตโฆสะที่มุ่งหมาย ด้วยหลักที่เรียกว่า กัลยาณมิตรตตา
หรือการมีกัลยาณมิตร

ส่วนปัจจัยอย่างนี้ ๒ (โยนิโสมนสิการ) เป็นตัวหลักการใช้ปัญญา ซึ่งจะต้องพิจารณาว่า
ควรใช้ความคิดให้ถูกต้องอย่างไร

เมื่อนำปัจจัยทั้งสองมาประกอบกัน นับว่ากัลยาณมิตรตตา เป็นองค์ประกอบภายนอก และ
โยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน ถ้าตรงข้ามจากนี้ คือ ได้ผู้ไม่เป็นกัลยาณมิตร ทำให้
ประสบปรโตโฆสะที่ผิดพลาด และใช้ความคิดผิดวิธีเป็นโยนิโสมนสิการ ก็จะได้รับผลตรงข้าม คือ
เป็นมิจฉาทิฐิไปได้

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการนี้ มีหลักการบางอย่างที่ควรทราบ ดังต่อไปนี้

๑. ปรโตโฆสะ หรือเสียงจากผู้อื่น ที่จะให้เกิดสัมมาทิฐิได้ ก็คือ เสียงที่ฟังเสียงที่ถูกต้อง

^{๑๐} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔-๕/๒๓๖-๗.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๖๔.

เสียงที่บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ เฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกิดจากความรักความปรารถนาดี

เสียงดังามถูกต้องเช่นนี้ เกิดจากแหล่งที่ดี คือคนดี คนมีปัญญา คนมีคุณธรรม คนเช่นนี้ทางธรรม เรียกว่า สัตบุรุษบ้าง บัณฑิตบ้าง ถ้าคนดี คือสัตบุรุษ หรือบัณฑิตนี้ ไปทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำ สั่งสอนชักนำสัมมาทิฐิให้แก่ผู้อื่น ก็เรียกว่าเขาทำหน้าที่เป็น กัลยาณมิตร

แต่บุคคลผู้แสวงสัมมาทิฐิ ไม่จำเป็นต้องรอให้สัตบุรุษหรือบัณฑิตมาหาตน ตรงข้ามเขาย่อมกระตือรือร้นที่จะไปหา ไปปรึกษา ไปสดับฟัง ไปขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ตลอดจนศึกษาแบบอย่างแนวทางจากบัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง การกระทำของเขาอย่างนี้เรียกว่า การเสวนาสัตบุรุษ หรือคบหาคนดี^{๑๒}

แต่ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้ หรือบุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษเองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับหรืออิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้ว ก็เรียกว่าเขามีกัลยาณมิตร และเรียกภาวะนี้ว่า “กัลยาณมิตรตา” แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวช่วยให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครูอาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า^{๑๓}

ในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความมีกัลยาณมิตรนี้ จัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา ส่วนในระบบการศึกษาอบรม ความมีกัลยาณมิตรควรมีความหมายครอบคลุมทั้งตัวบุคคล ผู้อบรมสั่งสอน เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เป็นต้น ทั้งคุณสมบัติของผู้สอน ทั้งหลักการ วิธีการ อุปกรณ์ อุปบายต่าง ๆ ในการสอน และการจัดดำเนินการต่าง ๆ ทุกอย่าง ที่ผู้มีหน้าที่ให้การศึกษาจะพึงจัดทำ เพื่อให้การศึกษาอบรมได้ผลดีตลอดจนหนังสือ สื่อมวลชน บุคคลตัวอย่าง เช่น มหาบุรุษ หรือผู้ประสบความสำเร็จโดยธรรม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งหลายที่ดั่งาม เป็นประโยชน์ เท่าที่จะเป็นองค์ประกอบภายนอกในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้นได้

๓.๒.๒ ความสำคัญของการมีกัลยาณมิตร

คนทั่วไปจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรเป็นจุดเริ่มต้นในการชักนำเข้าสู่ทางชีวิตที่ดั่งาม การไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนาได้นั้น ก็ต้องอาศัยความมีกัลยาณมิตรเป็นสำคัญ เพราะว่าเมื่อมีกัลยาณมิตร มีผู้ที่ชี้แนะทางที่ถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้บุคคลเริ่มรู้จัก เริ่มมีความเข้าใจหรือความเห็นทางที่ถูกต้องนั้น ก็คือสัมมาทิฐิ ซึ่งจะช่วยให้เดินทางไปได้ ถ้าไม่มีกัลยาณมิตร ก็มองไม่เห็น

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๕.

^{๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๓-๑๒๕.

ไม่รู้แม้กระทั่งว่าทางเดินอยู่ที่ไหน ทำให้ดำเนินชีวิตผิดพลาดได้ เหมือนนวนิยายอยู่ในป่าหลงไปหลงมา บางทีตลอดชีวิตก็ไม่ได้เข้าสู่ทางที่ถูกต้อง กัลยาณมิตรนั้นเหมือนกับเป็นผู้ที่รู้ทาง เพราะเคยเดินทางนั้นมาแล้ว หรืออย่างน้อยก็ได้เคยผ่าน ทำให้ได้รู้ว่าทางอยู่ตรงไหน สามารถไปชี้แนะและชักนำเข้าสู่ทางได้ ดังนั้น กัลยาณมิตรนี้จึงสำคัญมาก

ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นถึงความสำคัญของความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร สำหรับพระภิกษุ โดยมากพระองค์ตรัสเน้นไปที่ประโยชน์สูงสุด ซึ่งเหมาะสมกับภาวะของผู้ตั้งใจสละและอุทิศตนเข้าบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อย่างเช่น พระองค์ตรัสว่า

ดูก่อนอานนท์ ความมีกัลยาณมิตรเท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือเขาจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัษฎางคิภุมรรค อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจาก โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส^{๑๔}

อีกทั้งพระองค์ตรัสเกี่ยวกับการคบผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร และผู้ไม่ได้เป็นกัลยาณมิตรว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว หรือเพื่อนชั่ว เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้มิตรชั่ว และประพฤติตามมิตรชั่วเหล่านั้น จักบำเพ็ญอุภยสิกขาจาริกธรรม เสขธรรมและศีลให้บริบูรณ์ได้ เมื่อศีลไม่บริบูรณ์จักละกามราคะ รูปราคะ อรูปราคะก็ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน ตรงกันข้ามเป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี หรือมีเพื่อนดี เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้แล้วจักบำเพ็ญอุภยสิกขาจาริกธรรม เสขธรรม และศีลจึงบริบูรณ์ได้ เมื่อศีลบริบูรณ์การละกามราคะ รูปราคะ หรืออรูปราคะจึงเป็นได้^{๑๕}

พระองค์ทรงย้ำเสมอว่า บุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว ไม่พึงคบคนต่ำช้า พึงคบแต่กัลยาณมิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ^{๑๖} ภิกษุผู้เป็นพระเสขะ คือ ผู้ยังไม่บรรลุพระอรหันต์ ประรณานาจะบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม คือ บรรลุพระอรหันต์พระองค์ตรัสว่าไม่ทรงเห็นเหตุอื่น แม้อย่างหนึ่ง ที่ทำเหตุซึ่งมีอยู่ภายนอกตน ให้มีอุปการะมากเหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี จึงทรงเน้นว่า ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ^{๑๖} จึงทรงแนะนำให้ภิกษุคบหาแต่ผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร มีอาชีพหมจดจ ไม่เกียจคร้านกระทำการปฏิสันถาร และฉลาดในเรื่องมารยาท เพราะปฏิบัติตามคุณธรรมดังกล่าวนั้นจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๗} ส่วนมิตรผู้มุ่งหวังความแตกแยกกัน คอยหาแต่ความผิดข้อบกพร่อง จับผิดอยู่ตลอดเวลา ท่านเตือนว่าไม่ควรคบ ส่วนมิตรที่วางใจได้ เหมือนบุตรในไส้ ถึงผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งร้อยอย่างพันอย่างก็ไม่แตกแยกจากกัน มิตรเช่นนั้นควรคบอย่างยิ่ง นอกจากดังที่กล่าวมาแล้ว พระองค์ยังทรงแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า บุคคลรู้บุคคลใดว่า ผู้นั้นเช่นเดียวกับเราด้วยศีล ปัญญา

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

^{๑๕} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๗/๕๘๖.

^{๑๖} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑.

^{๑๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๖/๑๕๐.

และสุขะ พึงกระทำไม่ตรีกับบุคคลเช่นนั้น เพราะการสมาคมกับสัตว์บุรุษเป็นความสุขโดยแท้ หากคบคนเลว ก็เลวตาม คบคนเสมอกันย่อมไม่เสื่อมในกาลไหน ๆ การคบคนที่ดีกว่าย่อมเจริญเร็วพลัน เพราะเหตุ นั้น จึงคบคนที่ดีกว่าตน^{๑๘}

จะเห็นว่า การคบมิตรนั้นสำคัญมากเหมือนเข็มทิศของชีวิตเลยทีเดียวได้ หากคบคนดีก็จะดี เหมือนคนที่เราคบ หากคบคนที่ชั่วเราก็มั่ว หรืออย่างน้อยก็ถูกมองว่ามีเพื่อนไม่ดี ความหวาดระแวง ของคนรอบข้างก็จะเกิดขึ้น คนเรานั้นไม่อาจอยู่โดด ๆ อยู่แบบไม่ต้องสัมพันธ์กับใครธรรมดาต้องมี การคบหากับบุคคลอื่น ขาดไม่ได้ โดยเฉพาะชีวิตแบบทางโลก แต่การคบหา นั้นจะได้กัลยาณมิตรหรือ ปาปมิตรก็ว่ากันอีกทีหนึ่ง

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของกัลยาณมิตร เช่น กรณีของ พระเมฆิยะ^{๑๙} พระเมฆิยะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา รูปหนึ่ง ที่เข้ามาบวชด้วยความเลื่อมใสศรัทธาใน พระรัตนตรัย แลยังมีโอกาสได้เป็นพุทธอุปัฏฐากติดตามพระพุทธเจ้าไปในที่ต่าง ๆ วันหนึ่งท่าน พระเมฆิยะประสงค์จะไปอยู่ในป่าบำเพ็ญเพียรตามลำพัง จึงกราบทูลขออนุญาตต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง เพราะพระองค์อยู่รูปเดียว ให้รอนกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาแทน ความจริง เหตุที่พระองค์ทรงห้ามไว้ ก็ด้วยพระประสงค์จะประวิงเวลาให้ท่านมีจิตอ่อนโยนเหมาะแก่การบำเพ็ญ เพียร แต่เมื่อท่านยืนยันที่จะไปให้ได้ โดยยกเหตุผลว่า พระองค์ไม่ทรงมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งไม่มีการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว กล่าวคือ ทรงบรรลुพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่พระเมฆิยะ ยังไม่ได้บรรลุธรรม จึงขออนุญาตพระองค์ ด้วยอ้างเหตุผลดังกล่าวพระองค์จึงได้อนุญาตให้

เมื่อท่านไปอยู่ตามลำพัง แทนที่จิตใจจะสงบเหมือนป่าที่เงียบสงบ ดังที่วาดฝันเอาไว้กลับ กลายเป็นว่าถูกโจรคืออกุศลวิตก ๓ ประการ คือ กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน) ปล้นสะดมสิ่งของคืออกุศลจิตไป โดยมาก ไม่อาจทำให้จิตได้รับความสงบเลยแม้แต่ชนิดเดียว เหมือนที่วาดฝันเอาไว้ ต้องกลับมาราบ ทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแนะวิธีสู่ใจคืออกุศลวิตกนั้น โดยประการแรกให้มีกัลยาณมิตรประการ ต่อมาให้มีศีลและอาจารย์ เมื่อจะมีเหตุที่ต้องสนทนา ให้สนทนาเฉพาะที่เป็นเครื่องขัดเกลาภิเลส มีการปรารภความเพียร เจริญปัญญา และทรงแนะวิธีกำจัดโจรคือกิเลสด้วยการเจริญอสุภกัมมัฏฐาน เพื่อละราคะ เจริญเมตตากรรมฐาน เพื่อละพยาบาท เจริญอานาปานัสสติกรรมฐานเพื่อละวิตก และเจริญอนิจจสัญญากรรมฐาน เพื่อถอนอัสมิมานะ คือถอนความถือตัวถือตน

บางครั้งแม้จะมีโอกาสได้อยู่ใกล้สิ่งที่มีคุณค่ามากที่สุด แต่กลับมองไม่เห็นคุณค่า หรืออาจ เป็นเพราะสิ่งที่ดึงดูดใจอย่างอื่นมีอำนาจมากกว่า หรือเรามีจิตใจที่ยังอ่อนแอเกินไป เกินกำลังที่จะ มองเห็นคุณค่า หากเป็นตามนี้ กัลยาณมิตรก็สำคัญ และเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ ต้องอยู่ในใกล้คอยรับ

^{๑๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔/๒๕๗.

^{๑๙} ดุราลัยละเอียดยใน ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑-๒๓๖.

การชี้แนะจึงจะวางจิตวางใจ ประครองให้เดินเข้าสู่ทางที่ถูกต้องตามธรรม ไม่ให้ไหลไปตามอำนาจของกิเลสจนเกินไป トラบเท่าที่ตนยังไม่มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นกัลยาณมิตร การได้บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรยังเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้

จากข้อความที่ได้ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า การได้กัลยาณมิตร การได้อยู่ใกล้ การได้คบหากัลยาณมิตรถือได้ว่าเป็นโชคสองชั้นของบุคคลนั้น คือ ชั้นแรกไม่ว่าจะได้มิตรหรือมิตรชั่วก็ถือว่ายังดีอย่างน้อยที่สุดคงจะคลายความกลัวจากภัยต่าง ๆ ได้เมื่ออยู่ใกล้กัน และทำให้การงานลุล่วงไปด้วยดี อย่างเช่น คบกันเพื่อประกอบธุรกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง トラบใดที่ยังช่วยกัน จะทำให้การงานนั้นประสบผลสำเร็จได้ คือสำเร็จประโยชน์ในปัจจุบัน ทำให้ฐานะทางสังคมดีขึ้นได้อย่างที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน นี่คือทางโลก บางครั้งหลีกเลี่ยงที่จะคบหาไม่ได้ ทั้งที่รู้ว่าผู้ที่คบด้วยนั้นเป็นปาปมิตร แต่ก็ต้องคบหา เพื่อประโยชน์บางอย่างที่ต่างฝ่ายต่างจะได้รับ

ส่วนในทางธรรมท่านได้สละประโยชน์อย่างกับทางโลกเขาต้องการ ไม่มีความจำเป็นที่ต้องแสวงหาอีกต่อไป ท่านจึงมีความกล้าหาญมากพอ ถึงกับประกาศไว้เลยว่า หากไม่ได้ผู้ที่มีธรรมเสมอหรือดีกว่าตนด้านคุณธรรม ความประพฤติ การไปไหนมาไหนไปผู้เดียวถือเป็นการดีที่สุด ดังพุทธภาษิตตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากบุคคลเที่ยวหาคนดีกว่าตน หรือเสมอกับตนไม่ได้ ก็ควรถือการเที่ยวไปคนเดียวให้มั่นคง เพราะจะหาความเป็นเพื่อนในคนพาลไม่ได้”^{๒๐}

๒. โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือคิดถูกวิธี แปลง่าย ๆ ว่า ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสายแยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปทานของตนเองเข้าจับ หรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความตึงาม และแก้ปัญหาได้^{๒๑}

ข้อนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน หรือ ปัจจัยภายในตัวบุคคล และอาจเรียกตามองค์ธรรมที่ใช้งานว่าวิธีการแห่งปัญญา

บรรดาปัจจัย ๒ อย่างนี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ คือ โยนิโสมนสิการ เป็นแกนกลาง หรือส่วนที่ขาดไม่ได้การศึกษาจะสำเร็จผลแท้จริง บรรลุจุดมุ่งหมายได้ ก็เพราะปัจจัยข้อที่ ๒ นี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ อาจให้เกิดการศึกษาได้โดยไม่มีข้อที่ ๑ แต่ปัจจัยข้อที่ ๑ จะต้องนำไปสู่ปัจจัยข้อที่ ๒ ด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลของการศึกษาที่แท้ การค้นพบต่าง ๆ ความคิดริเริ่ม ความก้าวหน้าทางปัญญาที่สำคัญ ๆ และการตรัสรู้สัจธรรม ก็สำเร็จด้วยโยนิโสมนสิการ

^{๒๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๖.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๑๔.

อย่างไรก็ตาม แม้ความจริงจะเป็นเช่นนี้ ก็ไม่พึงดูแคลนความสำเร็จของปัจจัยข้อแรก คือ ปรโตโฆสะ เพราะตามปกติคนที่จะไม่ต้องอาศัยปรโตโฆสะเลย ใช้แต่โยนิโสมนสิการอย่างเดียว ก็มีแต่ อัจฉริยะบุคคลยอดเยี่ยม เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งมีน้อยท่านอย่างยิ่ง ส่วนคนทั่วไปที่เป็นส่วนใหญ่ หรือคนแทบทั้งหมดในโลกต้องอาศัยปรโตโฆสะเป็นที่ชักนำชี้ช่องทางให้

กิจกรรมทางการศึกษาที่จัดกันอยู่ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งดำเนินการกันเป็นระบบ เป็นงานเป็นการการถ่ายทอดความรู้และศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องของสุตะ ก็ล้วนเป็นเรื่องของปรโตโฆสะทั้งสิ้น การสร้างปรโตโฆสะที่ตีงามโดยกัลยาณมิตร จึงเป็นเรื่องที่ควรได้รับความเอาใจใส่ตั้งใจจัดเป็นอย่างยิ่ง

จุดที่พึงยำเกี่ยวกับโยนิโสมนสิการ ก็คือ เมื่อดำเนินกิจการในทางการศึกษา อำนวยปรโตโฆสะ ที่ต้อยนั้น กัลยาณมิตรพึงระลึกอยู่เสมอว่า ปรโตโฆสะที่จัดสรรอำนวยให้ นั้น จะต้องเป็นเครื่องปลูกเร้า โยนิโสมนสิการ ให้เกิดขึ้นแก่ผู้เล่าเรียนรับการศึกษา

โยนิโสมนสิการมีลักษณะที่เป็นกระบวนการนำไปสู่จินตตามยปัญญา นั่นเอง ยังต้องการ แนะนำและชักจูง โดยอาศัยปัจจัยภายนอกคือกัลยาณมิตรเป็นผู้ช่วยสร้างเสริมให้เกิดศรัทธาขึ้น ร่วมกับปัจจัยภายในของบุคคลคือโยนิโสมนสิการ ที่ต้องมีความแยบคายในการจัดการความคิดอย่าง ถูกวิธี เมื่อมีการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว จึงก่อให้เกิดคิดถูกกระทำถูก การกระทำถูกจึงเป็นเหตุ ก่อให้เกิดกุศลกรรม ผู้มีโยนิโสมนสิการ จึงเป็น ปฐมบทของการพัฒนาปัญญาอย่างแท้จริง เมื่อองค์ประกอบทั้งสองรวมกันเข้าจึงทำให้บุคคลเกิดเป็นสัมมาทิฐิขึ้นเป็นองค์ธรรมแรกแห่งมรรค หรือที่เรียกว่าความสมบูรณ์แห่งทิฐิ

เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิบุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าปัญญา มีด้วยกัน ๒ ระดับ สัมมาทิฐิซึ่งถูกแบ่งออกเป็น ๒ ระดับเช่นกัน ได้แก่

๑) โลกียสัมมาทิฐิ หมายถึง กัมมัสสกตาญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) และสัจจानุโลมิญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้หรือริยัจ)

๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค และอริยผล^{๒๒}

กัมมัสสกตาญาณเป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลื่อมใสธรรม สัมมาทิฐิซึ่งมีลักษณะว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมี โลก นี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นก็มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาด้วยตนเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก ” ดังนี้ นี้ เรียกว่า กัมมัสสกตาญาณ เว้นสัจจानุโลมิญาณเสีย ปัญญาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ แม้ทั้งหมดชื่อว่า กัมมัสสกตาญาณ สัจจानุโลมิญาณเป็นไฉน ความสามารถ ความคิดอ่าน ความ

^{๒๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๘๙/๒๐๙.

พอใจ ความกระจำง ความเพ่งพินิจ ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสมซึ่งมีลักษณะ หรือว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ หรือวิญญาณไม่ เที่ยง” ดังนี้บ้างนี้เรียกว่า สัจจानุโลมิกญาณ^{๒๓}

โลกุตตรสัมมาทิฏฐิที่ประกอบด้วยอริยมรรค อริยผลนั้นหมายถึงมรรค ๔ ผล ๔ ดังนี้

๑. ปัญญาในโสดาปัตติมรรค	๒. ปัญญาในโสดาปัตติผล
๓. ปัญญาในสกทาคามีมรรค	๔. ปัญญาในสกทาคามีผล
๕. ปัญญาในอนาคามีมรรค	๖. ปัญญาในอนาคามีผล
๗. ปัญญาในอรหัตตมรรค	๘. ปัญญาในอรหัตตผล ^{๒๔}

จากความหมายของสัมมาทิฏฐิทั้ง ๒ ระดับ ทำให้เราได้ทราบถึงความระดับของความรู้ว่า สัมมาทิฏฐิแบบโลกิยะนั้นเป็นปัญญาของกัลยาณชนที่มีความศรัทธาในพระรัตนตรัยรู้ประมาณ ตน รู้ถึงความผิดชอบ ชั่วดี ไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น มีความกตัญญูกตเวทิตา เป็นต้น ยังเป็นปัญญา ที่ต้องพัฒนาอยู่ เพราะยังเกสือกกลัวด้วยกิเลส ยังไม่มีความเห็นจริงตามธรรมชาติ ส่วนโลกุตตร สัมมาทิฏฐิเป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย

ดังนั้น ทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะนั้นเป็นองค์แห่งปัญญา พระศาสดาจึงทรงแบ่ง ออกเป็น ๒ ระดับ เพื่อให้เห็นพัฒนาการจากโลกิยะปัญญาไปสู่โลกุตตรปัญญาว่าต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ไตบ้าง และเพื่อตรวจสอบตนเองว่าการพัฒนาปัญญาของตนเองนั้นอยู่ในระดับใด เมื่อมีความเห็นชอบ จึงเกิดความดำริชอบ องค์ธรรมทั้ง ๒ จึงก่อให้เกิดโลกิยะปัญญา ทำให้บุคคลเกิดการพัฒนาทั้ง กาย วาจา ใจ ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และเป็นการพัฒนาสังคมให้เกิด ความสงบสุขอีกด้วย

๓.๒.๓ การพัฒนาตามแนวโลกิยะปัญญา

เมื่อมีโลกิยะสัมมาทิฏฐิแล้ว จะเป็นปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาปัญญาก้าวหน้าและได้ผล ดังที่กล่าวแล้วว่าทุกคนนั้นมี สขชาติปัญญาหรือปัญญาที่ติดตัวมาแล้ว ประกอบกับคุณสมบัติของ กัลยาณมิตร ทำให้เกิดความเชื่อถือ เลื่อมใสและปฏิบัติตาม และโยนิโสมนสิการด้วยการคิดอย่างเป็นระบบ จึงเกิดความพร้อมแห่งธรรม ๔ ประการ ที่สามารถเปลี่ยนมุมมองหรือทัศนคติรวมถึงพฤติกรรม การ แสดงออก ที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า ได้แก่ “๑) สัทธาสัมปทา ๒) ศีลสัมปทา ๓) จาคสัมปทา ๔) ปัญญาสัมปทา”^{๒๕}

๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศรัทธา คือ

เชื่อบัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระ อรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตีรู้แจ้งโลก

^{๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๗/๕๑๙.

^{๒๕} อง.อุฎฐก (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

เป็นสารถึฝักผู้ที่ควรฝักได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็น พระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค” นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา

มิตรที่ดีย่อมนำมาซึ่งศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ศรัทธาในโลกียปัญญานั้นประกอบด้วย “โอภปณสัทธา ได้แก่ ความปลงใจเชื่อโดยไม่วันทันใด เมื่อกล่าวว่า ‘พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์’ และปสาทสัทธา ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส”^{๒๖}

ผู้มีศรัทธาเป็นผู้ที่สดับธรรมทั้งหลายจากกัลยาณมิตร จึงเกิดความเลื่อมใสมั่นคงในธรรมนั้น ยังให้เกิดเป็นคุณสมบัติของผู้ที่มีศรัทธาว่า ย่อมเป็น “บุคคลผู้ปรารถนาจะเห็นท่านผู้มีศีล ปรารถนา จะฟังสัทธรรม เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน”^{๒๗} บุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธา ฟังได้รับ อานิสงส์ ๕ ประการ คือ

- (๑) เมื่อจะอนุเคราะห์ย่อมอนุเคราะห์ผู้มีศรัทธาก่อน ไม่อนุเคราะห์ผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
- (๒) เมื่อจะเข้าไปหา ย่อมเข้าไปหาผู้มีศรัทธาก่อนไม่เข้าไปหาผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
- (๓) เมื่อจะต้อนรับ ย่อมต้อนรับผู้มีศรัทธาก่อน ไม่ต้อนรับผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
- (๔) เมื่อจะแสดงธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ผู้มีศรัทธาก่อน ไม่แสดงธรรมแก่ผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
- (๕) กุลบุตรผู้มีศรัทธา หลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์

เปรียบเทียบต้นไทรใหญ่ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง มีพื้นราบเรียบ ย่อมเป็นที่พึ่งของหมู่คนโดยรอบ ฉันทิ กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็นั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นที่พึ่งของคนหมู่มาก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา^{๒๘}

เมื่อบุคคลได้รับอานิสงส์แห่งศรัทธา ย่อมมีผลทำให้ศรัทธานั้นมั่นคงไม่หวั่นไหวเพราะ ได้ประจักษ์แก่ตนแล้วว่า ศรัทธาเป็นธรรมที่ทำให้เจริญ ทั้งการได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์ คลายจากความเห็นแก่ตัว รู้จักการเสียสละแบ่งปัน เพราะ”ศรัทธาเป็นเครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้”^{๒๙} ศรัทธานั้นเปรียบได้กับแรงจูงใจ คือมีความเชื่อมั่นแรงจูงใจในการทำความดี ทั้งการได้เห็นตัวอย่างจาก กัลยาณมิตรและการประสบกับตนเอง ดังนั้น ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญานั้นต้องเป็นความเชื่อที่เกิดจากกัลยาณมิตรแนะนำ ชี้แนะและต้องทดลองปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดผลแก่ตน ศรัทธานั้น จึงจะถึงความพร้อม เพื่อเป็นพื้นฐานที่ดีในการพัฒนาปัญญาต่อไป

๒) ศีลสัมปทา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายความหมายของศีลไว้ว่า อะไรชื่อว่าศีล วิสัชนาว่า ธรรมทั้งหลายมีเจตนา เป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น อยู่ก็ดี ของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ก็ดี ชื่อว่าศีล การไม่ล่วงละเมิด ชื่อว่าศีล ที่ชื่อว่าศีลเพราะอรรถว่า

^{๒๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๔๔/๒๓๗.

^{๒๗} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๒/๒๐๖.

^{๒๘} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๕๙.

^{๒๙} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๓๔.

ความปกติ คือ ความทรงอยู่อย่างเรียบร้อย หมายความว่า ความเป็นผู้มีกิริยาทางกาย เป็นต้น ไม่เกะกะด้วยอำนาจความสุภาพเรียบร้อย อีกอย่างหนึ่ง คือ ความรองรับ หมายความว่า ภาวะที่รองรับด้วยสามารถเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย^{๓๐} บุคคลผู้ถึงพร้อมแห่งความมีศีล เป็นอย่างไร “เป็นผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่าศีลสัมปทา^{๓๑} อันได้แก่ ศีล ของคฤหัสถ์และเพื่อความเป็นอยู่อย่างเรียบร้อย พระพุทธองค์ ตรัสสอนว่าวิธีการพูดของผู้เป็นอริยชนนอกจากเว้นจากการพูดเท็จแล้วต้อง “เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ”^{๓๒} อีกด้วย เนื่องจากศีลข้อว่าจານี้มีโอกาสนี้ที่จะล่วงละเมิดได้ง่ายกว่าศีลในข้ออื่น ๆ เมื่อมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด สาธะและประโยชน์ของศีลคือการไม่เบียดเบียนไม่ล่วงละเมิดทั้งกาย วาจา ต่อผู้อื่น ผู้ถึงพร้อมแห่งศีลจะทำให้การดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างมีความสุข

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังได้แบ่งศีลออกเป็น ๒ ประเภท ศีลที่ประกอบด้วยอาสวะแม้ทุกประเภท ชื่อว่า โลกียศีล ศีลที่ไม่ประกอบด้วยอาสวะ ชื่อว่า โลกุตตรศีล ในศีล ๒ อย่างนั้น โลกียศีล ย่อมนำมาซึ่งภพชั้นวิเศษ และเป็นเหตุแห่งอันออกจากภพด้วย สมดังที่ผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “วินัยเพื่อความเป็นประโยชน์แก่ความสังวร ความสังวรเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อนใจ ความไม่เดือดร้อนใจเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมช ความปราโมชเพื่อประโยชน์แก่ปิติ ปิติเพื่อประโยชน์แห่งความสงบใจ ความสงบใจเพื่อประโยชน์แห่งความสุข ความสุขเพื่อประโยชน์แห่งสมาธิ สมาธิเพื่อประโยชน์แห่งญาณตญาณทัสสนะ”^{๓๓} ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ หมายถึง ตรุณวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่อ่อนกำลัง ที่มีนามรูปปริเฉทญาณ (ญาณกำหนดจำแนกรู้รูปและนาม คือรู้สิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม) เป็นต้น เป็นความรู้ชั่วต่อที่ตัดแยกระหว่างความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล ยังไม่ใช่ความรู้ขั้นสุดท้าย^{๓๔} ซึ่งโลกียศีลนี้เป็นพื้นฐานให้พัฒนาต่อไปยังโลกุตตรศีลได้อีกด้วย

ศีลนั้นมีความสะอาด เป็นอาการปรากฏ วิญญูชนทั้งหลายรับรองกันว่าโอดตปปะและหิริ เป็นปทัฏฐาน ของศีลนั้น จริงอยู่ ศีลนั้นมีความสะอาดที่ตรัสไว้อย่างนี้คือ “ความสะอาดกายความสะอาดวาจาความสะอาดใจ” เป็นอาการปรากฏย่อมปรากฏโดยสภาวะอันสะอาด ย่อมถึงภาวะอันจะพึงถือเอาได้ ส่วนหิริและโอดตปปะวิญญูชนทั้งหลายรับรองกันว่าเป็นปทัฏฐานของศีลนั้น อธิบายว่า หิริและโอดตปปะเป็นเหตุใกล้ของศีล เป็นความจริง เมื่อหิริและโอดตปปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้น

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), ตูรายละเอียด หน้า ๙-๑๑.

^{๓๑} อัง.อภุทฺก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒/๒๙๖.

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๐.

^{๓๔} อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๔/๗, อัง.ฉก.อ. (ไทย) ๓/๕๐/๑๒๙.

และดำรงอยู่ เมื่อหิริและโอตตปะปะไม่มี ศีลย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ตั้งอยู่ไม่ได้เลย^{๓๕}

บุคคลสามารถตรวจสอบพฤติกรรมของตนเองได้ว่า หากตนนั้นเป็นผู้ที่มีหิริและโอตตปะปะ เป็นผู้ที่มีความยับยั้งชั่งใจ มีความละเอียดต่อความชั่วและเกรงกลัวบาป พฤติกรรมที่แสดงออกย่อมไม่ กระทำการใดที่เป็นการเบียดเบียน ผู้มีหิริและโอตตปะปะภายในใจนั้น หมายถึงการทำงานอย่างได้ผล ของโยนิโสมนสิการ เพราะการที่คนเราจะเกิดความกลัวและละเอียดต่อบาปได้นั้น ต้องมาจากการ พิจารณาแล้วว่า สิ่งใดที่จะเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นแล้วงดเว้นการกระทำนั้นเสีย เพื่อเป็นการสร้าง เสริมกำลังใจและให้เห็นคุณประโยชน์ของการเป็นผู้มีศีล พระพุทธองค์ได้แสดงอานิสงส์ของผู้มีศีลไว้ ๕ ประการ ได้แก่

(๑) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ ประมาทเป็นเหตุ

(๒) กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป

(๓) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พราหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่กล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป

(๔) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

(๕) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๓๖}

ศีลในพระพุทธศาสนามีความสำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยในการพัฒนาปัญญาโดยตรง โดยเฉพาะการพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญาที่กล่าวต่อไป การมีหิริโอตตปะปะเป็นการฝึกความคิดความเห็น ให้มีความแยกคายมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความสำคัญของศีลต่อปัญญา ดังนี้

เพราะปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระ ให้บริสุทธิ์ปัญญาย่อมมี ในที่ที่มีศีล ศีลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยก ย่องศีลว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก เปรียบเหมือนบุคคลใช้มือล้างมือ หรือใช้เท้าล้างเท้า ฉันท ปัญญา ต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีศีล ศีลย่อมมี ในที่ที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก ฉันทัน^{๓๗}

เพราะมีความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันเช่นนี้ การพัฒนาปัญญาต้องอาศัยความบริสุทธิ์ ของศีลเป็นตัวชี้วัด ไม่ว่าศีลจะมากกว่าหรือน้อยกว่า ความสำคัญอยู่ตรงความบริสุทธิ์ของศีลเป็น สำคัญ ความระมัดระวังของบุคคลที่มีต่อศีลจะเป็นเครื่องวัดความบริสุทธิ์ของกรรม คือการกระทำ ดังที่จะได้ กล่าวต่อไป

ความเชื่อในเรื่องชาติภพ ต้องอาศัยความเข้าใจในเรื่องของ กรรม จัดไว้ในเรื่องของศีล

^{๓๕} พระพุทธโฆสเถระ, *วิสุทธิมรรค*, หน้า ๑๓.

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔.

^{๓๗} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๒.

เพราะ “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการด้วยกาย วาจา ใจ^{๓๘} ด้วยผลแห่งการกระทำไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงผลของกรรมได้เพราะ “สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”^{๓๙} ผลของกรรมไม่ได้ขึ้นกับเวลาที่แน่นอนตายตัว การเข้าใจเรื่องกรรมจึงต้องแสดงกฎของธรรมชาติ ที่มีความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เพื่อความเข้าใจและก่อให้เกิดความเชื่อขึ้น ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงนิยามไว้ ๕ อย่าง

- (๑) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศและฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์
- (๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรม เป็นต้น
- (๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิต
- (๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ
- (๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย^{๔๐}

กรรมที่แบ่งตามการกระทำเรียกว่า ๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี การกระทำที่ดี ฉลาดเกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล^{๔๑} เมื่อคิดดีแล้วจึงกระทำด้วยกาย วาจา ใจ บุคคลผู้เป็นบัณฑิตย่อมทำ “กายกรรมที่เป็นกุศล วชิกรรมที่เป็นกุศล มโนกรรมที่เป็นกุศล”^{๔๒} ผู้มีปัญญาดีย่อมประพฤติกายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย) วชิสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา) มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ)^{๔๓}

ดังที่กล่าวแล้วว่า ผลของกรรมนั้นมีเหตุปัจจัยมากมายในการให้ผล จึงทำให้บุคคลทั้งหลายไม่ระมัดระวังในการกระทำของตน นอกจากความเชื่อในเรื่องของกฎธรรมชาติและเจตนาเป็นตัวนำให้เกิดกรรมแล้ว ความระมัดระวังหรือความสำรวมในศีลจึงเป็นหนทางหนึ่งที่ป้องกันอกุศลกรรมได้ พระพุทธองค์จึงสรรเสริญให้กระทำแต่กุศลกรรมไว้เพราะ “กรรมดีย่อมมีสุขเป็นวิบาก

^{๓๘} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๓๗.

^{๓๙} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๖.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^{๔๑} อัง.ติก. ๒๐/๔๔๕/๑๓๑, ๕๕๑/๓๓๘, ชุ.อิติ. ๒๕/๒๐๘/๒๔๘, ๒๔๒/๒๒๗. อังในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๐.

^{๔๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖/๑๔๔.

^{๔๓} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๕/๔๒๑.

เป็นผู้ดำรงอยู่ในความสุข”^{๔๔}

๓) จากสัมปทา บุคคลผู้ถึงพร้อมแห่งจาคะเป็นอย่างไร “กัลบุตรในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า จากสัมปทา”^{๔๕}

การบริจาคทานได้ต้องเกิดจากศรัทธา ความพร้อมแห่งศรัทธา ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียงความสำคัญไว้เป็นอันดับที่ ๑ ในที่นี้เพราะศรัทธามีความสำคัญมาก บุคคลเมื่อจะให้ทานจำต้องเกิดศรัทธาก่อนหากปราศจากศรัทธา แม้มีไทยธรรมและปฎิภาห (ผู้รับ) ก็ไม่สามารถทำบุญได้ และศรัทธาเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะศรัทธาของปุถุชน ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ทุกขณะส่วนไทยธรรม และทักษิณียบุคคลเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย^{๔๖} “เพราะความพร้อมแห่งศรัทธา เพราะความพร้อมแห่งไทยธรรม กัลบุตรผู้มีศรัทธาจึงประสพบุญมาก เพราะความพร้อมแห่งทักษิณียบุคคล (บุคคลผู้ควรรับทักษิณา) กัลบุตรผู้มีศรัทธาจึงประสพบุญมาก”^{๔๗}

ดังนั้น ผู้บริจาคทานต้องอาศัยศรัทธาเป็นต้นนำ และเพื่อเป็นการยังความศรัทธาให้ตั้งมั่น นอกจากอาศัยกัลยาณมิตรแล้ว บุคคลควรพิจารณาผลจากการให้ทานประกอบกันดังที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ ดังนี้

ผู้บริจาคทานย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์ ๕ ประการ คือ “(๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก (๒) สัตบุรุษผู้สงบบยอมคบหาผู้ให้ทาน (๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป (๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์ (๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๔๘} ด้วยอานิสงส์นี้ทำให้ผู้บริจาคทานมีความมั่นใจว่าทานของตนนั้นมีผล

๔) ปัญญาสัมปทา ผู้ถึงพร้อมแห่งปัญญาเป็นอย่างไร “กัลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดความดับเป็นอริยะขำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา”^{๔๙} จากความถึงพร้อมแห่งธรรมทั้ง ๓ เพราะศรัทธาทำให้เกิดความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ดำเนินชีวิตไปตามทางที่ถูกต้องและสมควรจากการแนะนำของกัลยาณมิตร ละเว้นอกุศลด้วยการไม่เบียดเบียน เชื่อมั่นในความดีที่ตนกระทำ สร้างกุศลใหม่ด้วยการเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้อื่น ชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความดี เป็นผู้ไม่หวงแหนสละของของตนให้แก่ผู้อื่นได้ ผ่อนคลายจากความยึดมั่น โดยเฉพาะในเรื่องของศีลที่มีผลต่อโลกียสัมมาทิฐิอีกส่วนหนึ่ง คือ สัจจานุโลมิญาณนั้น ได้แก่ ปัญญาที่พิจารณาแยก रूप นาม หรือ ชั้น ๕ ไม่เที่ยง เรียกได้ว่าเป็น

^{๔๔} พุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๔๗/๒๒๒.

^{๔๕} อัง.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๔๖} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๔๑/๑๔๘.

^{๔๗} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๑/๒๐๕.

^{๔๘} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^{๔๙} อัง.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๔.

วิปัสสนาอย่างอ่อนดั่งที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเป็นผลจากผู้ที่มีความมั่นคงในโลกียศีลทำให้เกิดความสำรวมระวัง เป็นผลให้ไม่มีความเดือดร้อนใจเกิดความยินดี ความอิมใจ มีผลทำให้เกิดความสุข และเกิดความสงบจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิในที่สุด จึงพิจารณาเห็นความจริงแท้ของรูปนามได้ ความถึงพร้อมแห่งปัญญานี้เป็นผลมาด้วยคุณสมบัติดังกล่าว จึงทำให้เป็นโลกียสัมมาทิฏฐิอันสมบูรณ์ ดังนั้นความหมายของปัญญาอันประกอบไปด้วยสัมมาทิฏฐินั้น ผู้ที่มีโลกียสัมมาทิฏฐิจึงเป็นผู้มีโลกียปัญญาที่จะนำพาชีวิตของตนประสพแต่ความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า

กุลบุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมองงามในโลกนี้ ชนผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง เห็นศีล จาคะ และสุจริต (ความประพฤติดี) ของกุลบุตรผู้มีศรัทธานั้นแล้วย่อมทำตาม บุคคลประพฤติธรรมซึ่งเป็นทางนำสัตว์ไปสู่สุขคติย่อมผลิตเพิลินในโลกนี้ สมปรารถนา ย่อมบันเทิงในเทวโลก^{๕๐}

โลกียปัญญานี้เป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข แต่ก็ยังเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องต่อโลกต่อบุคคลและต่อสังคม ซึ่งไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดรับประกันได้ว่าจะไม่เกิดความทุกข์ขึ้นอีก เพราะโลกียปัญญานั้นยังประกอบไปด้วยอาสวะที่เป็นกิเลสตัณหาอยู่ อันมีโลภ โกรธ หลง เป็นแรงผลักดัน ดังนั้นการดำเนินชีวิตทางโลกยังคงต้องพึ่งพากัลยาณมิตรชี้แนะ ส่งเสริมให้กำลังใจไปตลอดช่วงการพัฒนา ตนเพราะยังไม่สามารถเป็นผู้ละกิเลสได้นั่นเอง

๓.๒.๓.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกที่จะช่วยให้เกิดการพัฒนาด้านปัญญา ก็คือ โปรโตโฆสะหรือเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายเอาเฉพาะส่วนที่ดั่งามถูกต้องเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้หรือคำแนะนำจากบุคคลอื่นที่เป็นกัลยาณมิตร ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายนอก อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีการแห่งศรัทธา^{๕๑}

โปรโตโฆสะ หรือเสียงจากผู้อื่น ก็คือ เสียงที่ดั่งาม เสียงที่ถูกต้อง เสียงที่บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ เฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดจากความรักความปรารถนาดีเสียงดั่งามถูกต้องเช่นนี้ เกิดจากแหล่งที่ดี คือคนดี คนมีปัญญา คนมีคุณธรรม คนเช่นนี้ทางธรรมเรียก สัตบุรุษบ้าง บัณฑิตบ้าง ถ้าคนดีคือสัตบุรุษ หรือบัณฑิตนี้ ไปทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนชักนำสัมมาทิฏฐิให้แก่ผู้อื่น ก็เรียกว่าเขาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แต่บุคคลผู้แสวงสัมมาทิฏฐิไม่จำเป็นต้องรอสัตบุรุษหรือบัณฑิตมาหาตน ตรงข้าม เขาย่อมกระตือรือร้นที่จะไปหา ไปศึกษา ไปสดับฟัง ไปขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษาแบบอย่างแนวทางจากสัตบุรุษหรือบัณฑิตนั่นเอง การกระทำของเขาอย่างนี้เรียกว่า การเสวนาสัตบุรุษ หรือคบหาคนดี แต่ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้หรือบุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษเองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับหรืออิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้ว

^{๕๐} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๓.

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๒๐.

ก็เรียกว่าเขามีกัลยาณมิตร และเรียกภาวะนี้ว่า กัลยาณมิตรตตา แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร ในกระบวนการพัฒนาปัญญาความมีกัลยาณมิตรนี้ จัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา^{๕๒}

คุณค่าหรือประโยชน์ที่สำคัญด้านหนึ่งของความมีกัลยาณมิตร ก็คือ การมีตัวอย่างที่ช่วยให้เกิดความมั่นใจว่า สิ่งที่กำลังปฏิบัติและมุ่งหมายนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้จริง บรรลุได้จริง และถ้าทำได้สำเร็จแล้วจะได้รับผลดีจริงๆ อีกประการหนึ่ง กัลยาณมิตรมีความรู้ความเข้าใจมีประสบการณ์ในสิ่งที่ปฏิบัตินั้นดีกว่า จึงสามารถช่วยชี้แนะบอกแนวหรือวิธีการที่จะทำให้ปฏิบัติง่ายขึ้น หรือมีทางเลือกมากขึ้น กัลยาณมิตรที่ได้บรรลุผลการปฏิบัติด้วยตนเองมาแล้ว ย่อมอำนวยความสะดวกให้คุณค่าหรือประโยชน์ที่กล่าวมานี้ได้เต็มที่

ในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาคนคือการศึกษา การที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องหรือมีชีวิตที่ดีงามได้นั้น การฝึกฝนความรู้จักคิด หรือคิดเป็นซึ่งเป็นตัวนำ จะเป็นปัจจัยชักพาไปสู่ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนความเชื่อที่ถูกต้องที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำชีวิตที่ดั่งงามทั้งหมด และการพัฒนาสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำในกระบวนการของการศึกษาก็คือสาระสำคัญของการพัฒนาปัญญา ที่เป็นแกนกลางของกระบวนการพัฒนาคนที่เรียกว่าการศึกษานั้นเอง^{๕๓}

สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ ถ้าให้ความหมายแนวโลกียะก็ว่า เห็นถูกต้องตามคลองธรรม ถ้าให้ความหมายแนวโลกุตตระ ก็ว่า เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือเห็นตรงตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัย ความเห็นหรือแม้แต่มโนคติถูกต้องตามคลองธรรม เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น เพราะเมื่อเชื่อหรือเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมพร้อมที่จะประพฤติปฏิบัติ^{๕๔}

สัมมาทิฐิมีความสำคัญเพราะเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการแห่งความคิดและความเห็น สัมมาทิฐิออกเป็น ๒ ระดับ คือ โลภียสัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เป็นไปตามคลองธรรม คือสอดคล้องกับศีลธรรม สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจาก ปรัตโขสะ คือปัจจัยฝ่ายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ ทิฐิระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่นว่า ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น หรือว่าน่าเป็น ไม่น่าเป็นอย่างไร เป็นต้น ตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่าง ๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่ดั่งงามถูกต้องไว้เพราะเหตุที่เกิดจากการหล่อหลอมของสังคม ทิฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นหลักการกฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อถือ ชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ หรือบัญญัติวางกันขึ้นเป็นของซ้อนเข้ามา หรือต่างหากจากกฎธรรมชาติ อีกทีหนึ่ง และดังนั้นจึงมีลักษณะของความเป็นโลกียะ คือมีรายละเอียดปลีกย่อยผิดแปลกแตกต่างกันไปตามกาลเทศะ เปลี่ยนแปลงได้ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและความเป็นไปของสังคม ทิฐิจำพวกข้อถูกใจ ความใฝ่นิยมหรือค่านิยมทั้งหลายล้วนรวมอยู่ในทิฐิประเภทโลกียะนี้ทั้งสิ้น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๒.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๖๑๓.

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ารายละเอียดขอปลีกย่อยของทฤษฎีนี้จะเปลี่ยนแปลงต่างกันไปตาม
 ถิ่นฐานและกาลสมัย แต่ก็ยังมีหลักกลางสำหรับวัดความเป็นสัมมาทฤษฎี คือความสอดคล้องของหลักกรรม
 หรือกฎแห่งกรรมเพราะหลักกรรมเป็นกฎธรรมดาหรือหลักความจริงที่รองรับความเป็นไปแห่ง
 พฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ โดยนัยนี้โลกียสัมมาทฤษฎีจึงมีกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่รองรับอยู่
 หรือสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ และด้วยเหตุนี้ บางครั้งท่านจึงจำกัดความหมายของ
 โลกียสัมมาทฤษฎีโดยระบุลงไปว่า ก็มีสกตญาณ คือความรู้ว่าคนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิต
 เป็นไปตามกฎแห่งกรรม หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือรู้หรือเชื่อว่า พฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรม
 ทั้งหลายของมนุษย์เป็นไปตามกฎธรรมดา ของความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัยโลกียสัมมาทฤษฎีนี้
 จึงส่งถึงค่านิยมพื้นฐาน เช่น ความรับผิดชอบการกระทำของตน ความใฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการ
 กระทำหรือความเพียรพยายามความสามารถและสติปัญญาของตนเองความรู้จักพึงตนเอง และการ
 ช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงกำลังของมนุษย์เอง เป็นต้น

นอกจากนี้อาจวัดความเป็นโลกียสัมมาทฤษฎีด้วยวิธีพูดอย่างอื่นอีก เช่นว่า ได้แก่ ทฤษฎีชนิด
 ที่เกื้อกูล เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม หรือว่าได้แก่ทฤษฎีชนิดที่ทำให้ก้าวหน้าไปในมรรค
 ได้คือ ส่งผลแก่มรรคข้ออื่น ๆ ได้ตั้งแต่ช่วยให้เกิดสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น และในเมื่อความรู้ความ
 เข้าใจที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ โลกียสัมมาทฤษฎีจึงอาจเชื่อมต่อให้ก้าว
 ไปยังโลกุตตรสัมมาทฤษฎีได้ด้วย^{๕๕}

โลกุตตรสัมมาทฤษฎี ท่านกล่าวว่า เห็นตรงตามเหตุปัจจัย คือ ปัญหาที่ไม่ถูกครอบงำด้วย
 กิเลส ตัณหาและอคติ

สัมมาทฤษฎี เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม
 หรือเป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนา
 ให้บริสุทธิ์ ชัดเจน เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุด ดังนั้น การสร้างเสริม
 สัมมาทฤษฎีจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

ศรัทธาเป็นอันดับแรก และการที่จะเข้าธรรมชาติของมนุษย์นั้น การศึกษาแต่ทฤษฎีหรือ
 ศรัทธาที่เกิดจากการรับฟังเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ เพราะความรู้ที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ต้อง
 อาศัยพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรงในการปฏิบัติหรือภาวนา ทฤษฎีก็หมายถึงบันทึกประสบการณ์
 ของผู้ที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้วนั่นเอง ซึ่งเป็นประสบการณ์จริงโดยเฉพาะของพระพุทธองค์ในฐานะ
 ผู้บรรลุผลทางปฏิบัติมาแล้ว และนำมาตรวจสอบกับผลปฏิบัติของตนเอง ดังนั้นจึงต้องมีความรู้ความเข้าใจ
 ทั้งสองด้าน หรือที่เรียกว่าเป็นการพิสูจน์ความจริงของปริยัติด้วยการปฏิบัติ อย่างไรก็ตามหน้าที่ของ
 ศรัทธาในฐานะที่เป็นความเชื่อความเลื่อมใสมีผลทำให้เกิดโลกียปัญญาเท่านั้นแม้ว่าท้ายที่สุดศรัทธา
 จะเป็นเพียงส่วน ประกอบที่ต้องทิ้งไป ปัญญาที่ละศรัทธาได้คือโลกุตตรปัญญาเท่านั้น ดังนั้น

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๗.

ในกระบวนการฝึกตน ศรัทธาและกัลยาณมิตรยังคงมีความสำคัญอย่างมาก ที่จะช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาปัญญาได้ผล โดยเฉพาะบุคคลธรรมดาทั่วไป ที่มีความมุ่งมั่นต่อการพัฒนาตนเอง ปัจจัยที่สำคัญอันดับต่อมา เพื่อการพัฒนาให้เข้าถึงปัญญาอย่างแท้จริง

๓.๒.๓.๒ วิธีการพัฒนาตามแนวอินทรีย์สังวร

อินทรีย์สังวร คือ การสำรวมอินทรีย์ เพราะชีวิตที่เป็นอยู่ได้ต้องมีการสื่อสารกับโลกภายนอก สิ่งที่ช่วยสื่อสารหรือเครื่องมือสื่อสาร ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ถ้าเราใช้เครื่องมือเหล่านี้ไม่เป็น ก็กลับเป็นทางมาของโทษความเสียหาย ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่นที่พาใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เป็น ก็คือใช้ด้วยโมหะ ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น ดูแล้ว ฟังแล้ว เกิดโทษ เกิดปัญหาแก่ชีวิต ทำให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมาเรื่องอินทรีย์สังวรนี้ เพื่อเป็นการฝึกโบราณได้จัดออกมาเป็นกิริยาอาการในการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น ประการแรก ตา คือให้พระฝึกเวลาเดิน ตาไม่สอดสาย ให้ดูพอประมาณการปฏิบัติเช่นนี้ เป็นการเอารูปแบบมาช่วย คือ เอาอาการกิริยามาช่วย ในการฝึก แต่ต้องรู้ว่าสาระที่แท้จริงนั้นคือท่านต้องการให้เราฝึกสติ ต้องเอาสติมาคุมไม่ให้อกุศล เข้าครอบงำ ให้รับรู้ด้วยสติและเกิดปัญญา แล้วได้สิ่งที่เป็นประโยชน์ คือดูแล้ว ฟังแล้ว ให้ได้ความรู้ และความดีโดยการถามตนเองว่า

(๑) ดูแล้วได้ความรู้ไหม? ได้ความรู้คือได้ปัญญา หรือเดินหน้าไปในการที่จะเข้าถึงความจริง เราต้องมีความรู้จึงจะดำเนินชีวิตและทำกิจการต่าง ๆ ได้สำเร็จ และจึงจะแก้ปัญหาได้

(๒) ดูแล้วได้ประโยชน์ไหม? ได้ประโยชน์คือสามารถเอามาพัฒนาชีวิตและทำการสร้างสรรค์ต่าง ๆ คือดูแล้วได้ตัวอย่างที่ดี ได้แง่มุมความคิด ได้คติ ที่จะเอามาใช้ประโยชน์

ถ้าได้ทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็แสดงว่าได้ปัญญา คือปัญญาที่เอาความรู้ และปัญญาที่เอาประโยชน์ได้

ในส่วนการฟังก็เช่นเดียวกัน คือ ต้องฟังอย่างเป็นผู้ศึกษา ไม่ใช่การเสพ การเห็นทำให้เกิดกุศล หรืออกุศลได้ง่ายกว่าทวารอื่นทั้งหมด จึงต้องใช้สติเข้าควบคุม การสำรวมสายตาก็เป็นป้องกัน โดยเฉพาะอกุศลที่จะเกิดขึ้น ทั้งการดูและการฟังให้ได้ปัญญานั้น ต้องได้ปัญญาที่เกิดความรู้ และเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นได้

๓.๒.๓.๓ วิธีการพัฒนาตามแนวโภชนมัตตัญญูตา

โภชนมัตตัญญูตา ได้แก่ การพิจารณาปัจจัย ๔ ถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะชีวิตความเป็นอยู่ของทุกคนต้องเกี่ยวเนื่องด้วยปัจจัย ๔ ท่านจึงสอนให้บริโภคน ใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยพิจารณา คือ บริโภคด้วยปัญญา ไม่บริโภคด้วยตัณหา

บริโภคด้วยตัณหา ก็คือ บริโภคเพื่อเสพรส เมื่อมุ่งเอร็ดอร่อย คือสนองความรู้สึกชอบใจ ไม่ชอบใจ เอาแต่ความสุขจากการเสพ ที่ว่าสุขในเรื่องของอาหารก็คืออร่อย เป็นการสนองตัณหา ซึ่งอยากบำรุงบำเรอตา หู จมูก ลิ้น กาย

ถ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มก็มุ่งความสวยงาม ตลอดจนแข่งขันฐานะกัน เอาอาหารเครื่องนุ่งห่ม

เอาที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องแสดงฐานะ การทำอย่างนี้ ไม่เป็นการสนองความต้องการที่แท้จริงของชีวิต หรือเรียกว่าไม่ได้เป็นเครื่องแสดงการมีคุณภาพชีวิต^{๕๖}

หลักโภชนาบำบัดตัญญูตา คือ ศิลเบื้องตันของพระสงฆ์ โดยทอภทพิจารณา ก่อนฉันอาหาร บิณฑบาตให้พิจารณาว่า ถ้าเราฉันด้วยปัญญาแล้ว ความรู้เข้าใจจุดมุ่งหมายในการฉันจะตามมา

(๑) จำกัด ปริมาณอาหาร ให้ พอดี กับความต้องการของร่างกาย

(๒) จำกัด ประเภทอาหาร ให้ พอดี ที่จะได้สิ่งที่มีคุณค่า เป็นประโยชน์และได้สัดส่วน

การฉันพอดีก็จะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นการฉันด้วยปัญญาจึงมีชื่อว่า การฉันพอดีเรียกเป็น ภาษาพระว่า ความรู้จักประมาณในการบริโภค ภาษาบาลีว่า “โภชนาบำบัดตัญญูตา”^{๕๗}

สำหรับบุคคลทั่วไปท่านสอนให้พิจารณาอย่างนี้

(๑) ต้องให้ได้คุณค่าที่แท้จริงเป็นฐานไว้ก่อน ถ้าเสียก็คือดำเนินชีวิตผิดไม่มีการศึกษา

(๒) ส่วนที่ต้องมาประกอบเสริมในด้านคุณค่าเทียม เช่น ความอร่อยสวยงามนั้น อย่าให้เลย ไปจนถึงการเบียดเบียนตนเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญมาก

ก) อย่าให้เบียดเบียนตน เช่น รับประทานอาหารแล้วทำให้สุขภาพร่างกายเสียไป เพราะเห็นแก่คุณค่าเทียม เช่น เห็นแก่แอร์ตอร์อยกินจนแน่นเพื่อ หรือกินอาหารที่เป็นพิษ

ข) อย่าให้เบียดเบียนผู้อื่น เช่น ทำให้สังคมเดือดร้อนเพราะแย่งชิงเอาเปรียบกัน หรือเอา จากผู้อื่นมากโดยไร้เหตุ

ค) อย่าทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาก ไม่ใช่กินมากขยะมาก

ศีลไม่ได้หมายถึงเฉพาะศีล ๕ ที่ว่าไม่เบียดเบียนละเมิดกันอย่างไรที่เห็นกัน ศีลเบื้องตัน ที่อธิบายมานี้สำคัญมากโดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติต่อปัจจัย ๔ เมื่อเกิดอินทริยสังวร คือการใช้อินทริย เป็นแล้ว มีโภชนาบำบัดตัญญูตา คือรู้จักกินพอดี กินด้วยปัญญาแล้ว จึงเป็นฐานที่พร้อมจะเชื่อมต่อกับ การปฏิบัติต่อไป ที่เรียกว่า ชาคริยานุโยค แปลว่า การหมั่นประกอบการดี หรือการประกอบความเพียร เครื่องตื่นอยู่ หมายความว่า ไม่เห็นแก่หลับนอน ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ในการทำกิจหน้าที่ของตน ระลึก ว่าควรจะทำอะไรเป็นกิจในไตรสิกขา เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ โดยการบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา พัฒนาตนด้วยชีวิตแห่งการเรียนรู้ฝึกหัดให้เจริญก้าวหน้า ทำประโยชน์สุขให้สำเร็จ ทั้งแก่ตนเองและสังคม ตัวความตื่นเองก็เป็นสติอยู่ในตัวแล้ว สตินั้นเป็นเรื่องของจิต เป็นองค์ประกอบสำคัญในการฝึกจิต จัดอยู่ในฝ่ายสมาธิ เมื่อมีสติแล้วใช้ปัญญาพิจารณาความจริงในสิ่งในเรื่องราวต่าง ๆ จึงต่อเข้ากับปัญญา เพราะ ทั้งอินทริยสังวรและโภชนาบำบัดตัญญูตาเป็นศีล มาต่อกับสมาธิและปัญญาตรงชาคริยานุโยค คือเมื่อเรา จะกิน จะพอดีก็ต้องมีปัญญา ที่ฝึกโดยพิจารณาให้รู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกิน จากนั้นก็ ต้อง ควบคุมจิตของตนได้ให้จิตของเราดำเนินไปในทางที่ถูกต้องตามที่ปัญญาบอกให้มัน เพื่อให้เกิดความพอดี

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖-๓๐.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **เพื่อชีวิตที่ดี**, (ธรรมสภา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓.

ตอนนี้เป็นการฝึกด้านจิต ซึ่งอยู่ในฝ่ายสมาธิ แล้วยังเกิดความพอใจที่เรากินแล้วได้คุณภาพชีวิต ทำให้เกิดความสุขความอิ่มใจ ซึ่งเป็นการพัฒนาด้านจิตอีก^{๕๘}

ตามหลักของพระพุทธศาสนา เมื่อเรากินโดยได้สนองความต้องการในการทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เราก็จะมีความสุขขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความสุขทางปัญญา ก็เปลี่ยนจากตัณหามาเป็นฉันทะ อยากกินเพื่อเสพเรียกตัณหา อยากกินเพื่อคุณภาพชีวิต เรียกว่าฉันทะ ซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกคนที่ต้องฝึก ไม่ใช่หน้าที่ของพระเพียงอย่างเดียว

มัชฌิมาปฏิปทา ต้องใช้ในกิจกรรมทุกอย่าง แต่ไม่เห็นว่าจะอย่างไรเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ต่อเมื่อได้เข้าใจและปฏิบัติตามอย่างที่กล่าวมาแล้ว จะเข้าใจได้ว่า เมื่อกินด้วยปัญญา ความพอดีในการกินเกิดขึ้นแล้ว นี่เองเป็นมัชฌิมาปฏิปทาไปในตัวทางสายกลาง คือทางแห่งความพอดี หรือทางแห่งดุลยภาพ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นบูรณาการที่ศีล สมาธิ ปัญญา มาพร้อมกัน มีทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาที่ถูกต้อง ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่เรียกว่าบูรณาการ เมื่อบูรณาการกันก็เป็นองค์รวมซึ่งสัมพันธ์กันเป็นระบบ ก็คือระบบแห่งการดำเนินชีวิตของเราที่เป็นอยู่อย่างถูกต้องดีงาม ทั้งได้ประโยชน์และมีความสุขนั่นเอง^{๕๙}

การพัฒนาปัญญาในระดับโลกียปัญญา โดยใช้แนวทางการพัฒนาของอินทรียสังวรและโภชนมัตตัญญุตานี้ เป็นการขัดเกลากิเลสในขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ทั้งหลาย เพราะมนุษย์ทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับกับปัจจัย ๔ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่เว้นแม้แต่พระภิกษุ ควรนำหลักการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ มาเป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไป เพราะวินัยของพระภิกษุมีความสำรวมระวังมากกว่า อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างที่ดีที่ควรกระทำตาม การสำรวมอินทรียก็ตีการประมาณในการบริโภคที่ดี ท่านจัดเป็นศีลเบื้องต้นที่ยิ่งไปกว่าศีล ๕ ทั่วไป ศีลเบื้องต้นนี้จะนำไปสู่ศีลในเบื้องต้นที่จะไม่ทำการใดที่เป็นการเบียดเบียน อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเพียรด้วยความเป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ อีกทั้งเป็นการพัฒนาบุคลิกภาพอีกด้วย เมื่อมีความเป็นผู้ตื่นจึงยังจิตใจให้ผ่องใส ทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเกิดความสุขาทางปัญญา เกิดปัญญาในทางโลกชีวิตมีความพอดีดำเนินอยู่บนทางสายกลาง ชีวิตจึงพัฒนาเข้าสู่หลักไตรสิกขา เพื่อการพัฒนาสู่โลกุตตรปัญญาต่อไป

๓.๒.๔ การพัฒนาตามแนวโลกุตตรปัญญา

การที่จะพัฒนาให้จิตนี้มุ่งสู่โลกุตตรปัญญาได้มีปัจจัย ๒ อย่างที่ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ ศรัทธา ซึ่งหมายถึงการไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น หรืออาศัยปัญญาของผู้อื่นโดยผ่านทางคำแนะนำสั่งสอน เป็นต้นของเขา เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอก และโยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายถึงความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดถูกวิธีของตัวบุคคลนั่นเอง เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายใน คำว่า ศรัทธา ยังไม่เล็งถึงตัวแหล่งที่มาของความรู้แท้จริง ก็คือคนอื่นชักจูงให้เชื่อถือ หรือคำแนะนำสั่งสอนของคนอื่น เรียกเป็น

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น, หน้า ๓๐.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๓๓.

คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาว่า ปรัตโยสเส ปรัตโยสเส นี้ นอกจากช่วยให้เกิดศรัทธา เป็นวิธีสร้างสัมมาทิฐิโดยอ้อมแล้ว ยังอาจกระตุ้นให้บุคคลใช้โยนิโสมนสิการโดยตรงทีเดียว ด้วยเหตุนี้ท่านจึงแสดงแหล่งหรือปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิไว้ ๒ อย่าง คือ เสี่ยงจากผู้อื่นที่เรียกว่า ปรัตโยสเส เป็นปัจจัยภายนอก และการรู้จักคิดที่เรียกว่า โดยโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยภายใน^{๖๐}

๓.๒.๔.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจจัยภายใน

โดยการมีโยนิโสมนสิการ ความหมายของโยนิโสมนสิการว่าโดยรูปศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการแปลว่า การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย การทำในใจโดยแยบคายนี้มีความหมายแค่นั้นเพียงใด คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ไขความไว้โดยวิธีแสดงไวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเป็นแง่ ๆ ดังต่อไปนี้

๑) อุบายมนสิการ แปลว่าคิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้ากับแนวสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับจัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่นั่น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดต้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึงการคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปปทาทมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ถึงถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหาวดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคงเป็นต้น

ในโลกีย์ปัญญานั้น ก็มีโยนิโสมนสิการอยู่เช่นกัน เพียงแต่ยังต้องอาศัยกัลยาณมิตรอยู่ โยนิโสมนสิการจึงยังไม่เด่นชัด และในกระบวนการพัฒนาปัญญาเองนั้นจะทำให้โยนิโสมนสิการพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ เพราะผู้มีศรัทธาได้ลงมือปฏิบัติตามคำชี้แนะของกัลยาณมิตร แล้วพลอยอ้อมเกิดขึ้นกับตนเอง ศรัทธาเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อกระบวนการพัฒนาปัญญา เพราะในระดับบุคคลทั่วไปยังต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ อีกเพื่อไปให้ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้อธิบายต่อไปว่า

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๕-๖๑๖.

คนสามัญที่เริ่มต้นด้วยศรัทธาปัญญาของเขาจะเจริญงอกงามต่อไปได้ ก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการของเขาเองด้วย ลำพังศรัทธาอย่างเดียวจะทำให้ปัญญาเจริญขึ้นจนถึงที่สุดไม่ได้ โดยเฉพาะปัญญาชั้นโลกุตตระที่ยังรู้สัจธรรมกำจัดกิเลสสิ้นเชิง จะเกิดขึ้นไม่ได้หากขาดโยนิโสมนสิการ แม้ศรัทธาที่ถูกต้องพึงปรารถนา ก็คือศรัทธาที่เชื่อมโยงหรือกระตุ้นให้เกิดโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี เมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ ส่วนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง^{๖๑}

ความสัมพันธ์ระหว่างกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ คือ ความมีกัลยาณมิตร แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคม ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริมให้เกิดการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเนื่องด้วยสังคม ไม่แยกต่างหากจากสังคม ด้านโยนิโสมนสิการ ได้กล่าวว่า แม้ว่าปัจจัยทางสังคมจะมีความสำคัญมาก แต่ต้องไม่มองข้ามความสำคัญของปัจจัยภายในตัวบุคคล ปัจจัยที่ดึงมาทั้งทางสังคมและตัวบุคคล ต่างก็สามารถเป็นจุดเริ่มซึ่งทำให้เกิดความประพฤติปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ ความจริง ทั้งสองอย่าง นั้นแหละย่อมช่วยหนุนและเสริมซึ่งกันและกัน หลักการนี้แสดงว่าการปฏิบัติชอบหรือชีวิตที่ดีงามเกิดจากการปรุงผสมผสานปัจจัยทางสังคมและปัจจัยภายในตัวบุคคลเข้าด้วยกัน และการก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งความดีงามสู่จุดหมายแห่งชีวิตจะเป็นไปอย่างสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด หากได้อาศัยปัจจัยทั้งสองอย่างนี้คอยอุดหนุนค้ำชูกันอยู่เรื่อย ๆ ไป

แต่พึงสังเกตว่า มีข้อเน้นพิเศษสำหรับปัจจัยทางสังคม คือความมีกัลยาณมิตร ซึ่งพิเศษกว่าปัจจัยภายในตัวบุคคล กล่าวคือ ท่านยกให้ปัจจัยทางสังคมมีค่าเท่ากับพรหมจรรย์ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะชีวิตที่ดีงามแห่งอารยชนต้องอาศัยปัจจัยทางสังคม เป็นทั้งเครื่องจุดชนวนเริ่มต้นและเป็นเครื่องประคับประคองกระตุ้นโยนิโสมนสิการ เว้นแต่หรือบุคคลที่อาศัยปัจจัยภายในเพียงอย่างเดียว ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐินี้ จึงตรัสไว้เพื่อมุ่งประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่^{๖๒}

ดังนั้น โดยอาศัยปัจจัยทั้งสองนี้ ทำให้ชีวิตดำเนินไปถูกทางเป็นชีวิตที่ดีงามก่อให้เกิดปัญญาที่มุ่งไปสู่โลกิยะปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำและเป็นฐาน

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๗-๖๗๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๖-๕๘๗.

แล้วกระบวนการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้ กระบวนการนี้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา (สิกขา หรือหลักการศึกษ ๓ ประการ)^{๖๓}

๓.๒.๔.๒ วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘

วิธีการพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญา ต้องอาศัยการทำงานอย่างเป็นระบบ ดังที่กล่าวแล้วว่า ความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นข้อวัตรหรือข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งเริ่มจากทัศนคติ หรือความเห็น ความเห็นที่ว่าเป็นความเห็นถูกต้องที่มีต่อโลกต่อการดำเนินชีวิตทั้งของตนเองและของผู้อื่น ด้วยความสมบูรณ์แห่งวิชชาธรรมกายนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญา เพราะอาศัยปัจจัยภายนอกคือกัลยาณมิตร และอาศัยปัจจัยภายในคือ โยนิโสมนสิการร่วมกันก่อให้เกิด โลกียสัมมาทิฐิ และโลกียปัญญาแล้ว จึงขอกกล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ในฐานะที่เป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญา ดังนี้

สัมมาทิฐิ เป็นอย่างไร? ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) ภิคุชทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร? ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาม ความดำริในการไม่เบียดเบียน ภิคุชทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร? คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียดเจตนา เป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า ภิคุชทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร? คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นการประทุษณ์ผิดในกาม ภิคุชทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร? คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ^{๖๔}

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร? ข้อที่ภิคุชในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิคุชญาณไฟพยุลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรม

สัมมาสติ เป็นอย่างไร? ข้อที่ภิคุชในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ฟังกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๑๐.

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕-๓๓๖.

พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ พึงกำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร? ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะจิตที่เป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๖๕}

การทำงานของอริยมรรคมีองค์ ๘ ในกระบวนการฝึกตนเพื่อพัฒนาปัญญา เริ่มต้นกระบวนการที่ “ใจ” การเรียงลำดับในองค์ของมรรคจึงเป็นการค่อย ๆ พัฒนา หรือเรียกว่าเป็นองค์ธรรมที่คอยสนับสนุนซึ่งกันและกัน ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฐิ จึงมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ จึงมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจา จึงมีสัมมากัมมันตะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ จึงมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ จึงมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะ จึงมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติจึงมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิ จึงมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะ จึงมีสัมมาวิมุติ^{๖๖}

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ในหมวดของปัญญาว่าในการดำเนินชีวิตนั้นควรเป็นอยู่อย่างไร เพราะพระพุทธศาสนามองจริยธรรมในแง่ถือประโยชน์จากกฎของธรรมชาติ หรือการนำเอา (ความรู้ใน) กฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ดังนั้น จึงได้ให้ความหมายของจริยะอันประเสริฐคือ จริยธรรมที่ถูกต้องแท้จริงไว้ว่า เป็นการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่ทำให้ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติบังเกิดเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ให้มากที่สุด หรือการดำเนินชีวิตด้วยความรู้เท่าทัน ธรรมดาของธรรมชาติโดยประพฤติปฏิบัติในทางที่จะผลักดันและสร้างสรรค์เหตุปัจจัยต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างก่อผลดีบังเกิดคุณประโยชน์แก่มนุษย์ เมื่อพูดอย่างสั้นจึงเรียกจริยธรรมนี้ว่า การเป็นอยู่ด้วยปัญญาและเรียกบุคคลที่มีจริยธรรมนี้ว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยเหตุที่ต้องใช้ปัญญา ตั้งแต่เริ่มต้น จึงมีสัมมาทิฐิ ได้แก่ความเห็นชอบหรือเข้าใจถูกต้อง เป็นองค์ประกอบแรก^{๖๗}

๑) สัมมาทิฐิ

ทิฐิ คือ ความเห็นความเข้าใจ ความใฝ่เนียมยึดถือต่าง ๆ นั้น มีอิทธิพลครอบงำและมีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในกรรมบท ท่านจัดทิฐิเข้าเป็นมโนกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญมีผลมาร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นตัว

^{๖๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๗๕/๑๗๒-๑๗๓.

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๗๓๓.

บันดาลกายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง สามารถนำชีวิตสังคม หรือมนุษย์ชาติทั้งหมด ไปสู่ความเจริญงอกงามรุ่งเรืองหลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อมความพินาศก็ได้ ดังจะมองเห็นในชีวิต บุคคล ทิฐฐิเป็นเป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิต ทั้งในด้านรับเข้าและด้านแสดงออก

ความเห็นที่ผิดเรียกว่ามิจฉาทิฐฐิ ความเห็นที่ถูกต้องเรียกว่า สัมมาทิฐฐิ ปัจจัยให้เกิด มิจฉาทิฐฐิ ได้แก่ ปรโตฆสะที่ไม่ตั้งงาม สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ชั่วร้าย เฉพาะอย่างบาปมิตร และโยนิโสมนสิการคือการทำในใจไม่แยบคาย ส่วนปัจจัยของสัมมาทิฐฐิ ได้แก่ ปรโตฆสะที่ตั้งงาม สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการคือการทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิด หรือคิดถูกวิธี

สัมมาทิฐฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ ที่ท่านจัดเป็นโลกุตระนั้น หมายถึงเฉพาะที่เป็น ความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ถึงขั้นเป็นมรรคเป็นผลทำให้เกิดอริยบุคคลเท่านั้น แต่กระนั้นก็ตาม สัมมาทิฐฐิที่เป็นมรรคเป็นผลนั้น ก็สืบเนื่องไปจากสัมมาทิฐฐิแบบเดียวกันที่เป็นของปุถุชนนั่นเอง ดังนั้น จึงขอเรียกสัมมาทิฐฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ขั้นที่เป็นของปุถุชนว่า สัมมาทิฐฐิแนวโลกุตระ ความสำคัญของโลกุตระสัมมาทิฐฐินี้ สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพอย่างที่เรียกว่า ถอนรากถอนโคน สัมมาทิฐฐิในระดับนี้เท่านั้นจึงกำจัดกิเลสได้ มิใช่เพียงกด ข่ม หรือทับไว้ และทำให้เกิดความมั่นคงภายในคุณธรรมอย่างแท้จริง ช่วยให้หลุดพ้นได้ทั้งจากอิทธิพลของค่านิยมทางสังคม และจากความเป็นทาสแห่งตัณหาหรืออารมณ์กิเลสของตนเอง เมื่อใดมีโลกุตระสัมมาทิฐฐิ เมื่อนั้น เขาจะหลุดพ้นจากอำนาจปรุงแต่งของสังคมได้อย่างแท้จริง^{๖๘}

เมื่อใดที่สัมมาทิฐฐิเกิดขึ้นแล้วย่อมมีผลคือ การเจริญเข้าสู่จุดหมายด้วยการอุททหนุนของ องค์ประกอบต่าง ๆ ๕ อย่าง

- ๑) ศील (ความประพฤติตั้งงาม)
- ๒) สุตะ (ความรู้จักการสดับ เล่าเรียน อ่านตำรา การแนะนำสั่งสอนเพิ่มเติม)
- ๓) สากัจฉา (การสนทนา ถกเถียง อภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สอบค้นความรู้)
- ๔) สมถะ (ความสงบ การทำใจให้สงบ การไม่มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ)
- ๕) วิปัสสนา (การใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะของมัน คือตามที่เป็นจริง)

โดยสรุป สัมมาทิฐฐิเพื่อการพัฒนาปัญญา^{๖๙} นี้ มีผลส่งให้บุคคลมีความเห็นตรงตามสภาวะ คือ เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงการที่สัมมาทิฐฐิจะเจริญขึ้น ย่อมต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ เรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน หรือมองเห็นเฉพาะผลรวมที่ปรากฏ แต่ช่วยให้มองแบบสืบค้นแยกแยะ ทั้งในแง่การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้าและ ในแง่การสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูกหลง ไม่กลายเป็นหุ่นที่ถูกย้วย ปลูกปั่นและเชิด ด้วยปรากฏการณ์ทาง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และคตินิยมต่าง ๆ จนเกิดเป็นปัญญาทั้งแก่ตนเอง

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๙.

และผู้อื่น แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง คิดตัดสินใจและกระทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา

๒) สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง ความคิดของปุถุชน โดยปรกติเป็นความคิดที่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง มีความพอใจและไม่พอใจของตนเข้าไปเคลือบแฝง ซักจุง ทำให้ไม่เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น ความนึกคิดที่ดำเนินไปจากความถูกต้อง ชอบใจ เกิดความติดข้องพัวพัน เอียงเข้าหา ก็กลายเป็นกามวิตก ส่วนที่ดำเนินไปจากความไม่ถูกต้อง ไม่ชอบใจ เกิดความขัดเคือง ซิงซัง เป็นปฏิปักษ์ มองในแง่ร้าย ก็กลายเป็นพยาบาทวิตก ที่ถึงขนาดพุ่งออกมาเป็นความคิดรุกราน คิดเบียดเบียน ทำลาย ก็กลายเป็นวิหิงสาวิตก ทำให้เกิดทัศนคติ (หรือเจตนาคติ) ต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างไม่ถูกต้อง ความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะการขาดโยนิโสมนสิการแต่ต้น

โดยนัยนี้ ด้วยการมีโยนิโสมนสิการ ผู้นั้นก็จะมีสัมมาทิฐิ คือ มองเห็นและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เมื่อมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง จึงมีสัมมาสังกัปปะ คือ ดำริ นึกคิด และตั้งทัศนคติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ไม่เอนเอียง ยึดติด หรือผลึกแข็ง เป็นปฏิปักษ์ เมื่อมีความดำรินึกคิดที่เป็นอิสระจากความชอบ ไม่ชอบใจ เป็นกลางเช่นนี้ จึงทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง คือเสริมสัมมาทิฐิให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น จากนั้นองค์ประกอบทั้งสองก็สนับสนุนกันและกันหมุนเวียนต่อไป สัมมาสังกัปปะที่เป็นองค์แห่งปัญญานี้ ส่งผลต่อภาวะจิตที่มีโยนิโสมนสิการ ดังนี้

(๑) เนกขัมมสังกัปป์ หรือ เนกขัมมวิตก คือ ความดำริที่ปลอดจากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็นความนึกคิดปราศจากราคะ หรือโลภะ

(๒) อพยาบาทสังกัปป์ หรือ อพยาบาทวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีมีความเคียดแค้นซิงซัง ขัดเคือง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่เรียกว่าเมตตา ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดี ความมีเมตตา ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

(๓) อวิหิงสาสังกัปป์ หรือ อวิหิงสาวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้าย หรือทำลาย โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่เรียกว่ากรุณา ซึ่งหมายถึงความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะเช่นเดียวกัน^{๖๔}

มรรคเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งคุณค่าทางปัญญาเป็นสำคัญ จุดหมายของมรรคคือ การรู้แจ้ง สัจธรรม มิใช่มุ่งเพียงคุณค่าทางจริยธรรมขั้นศีล หรือที่เรียกว่าศีลธรรมเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพึงระลึกไว้ว่า สัมมาสังกัปปะ เป็นองค์มรรคฝ่ายปัญญา มิใช่ฝ่ายศีล ดังนั้นการที่สัมมาสังกัปปะสอนไม่ให้เกิดพยาบาท ให้มีเมตตารักใคร่กัน ก็มีใจมุ่งเพียงเพื่อให้คนมีศีลคือละเว้นการฆ่าฟันเบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกันอย่างเดียว แต่มุ่งให้มีความคิดที่ไม่เอนเอียงด้วยความเกลียดชัง เป็นต้น เพื่อให้ความคิดนั้น

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๙-๗๕๐.

ปลอดโปร่งเป็นอิสระ เดินตามแนวความจริงอย่างคล่องตัว จะได้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามสภาพความเป็นจริงไม่บิดเบือน

เพราะคุณลักษณะสัมมาสังกัปปะเป็นองค์มรรคฝ่ายปัญญาความระลึกรนี้มีผลต่อความรู้สึกของบุคคล ซึ่งจะไปมีผลต่อศีลโดยตรงเพราะเมื่อระลึกรชอบด้วยปัญญา พฤติกรรมที่แสดงออกในเรื่องของศีลก็ประกอบด้วยปัญญาเช่นเดียวกัน

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ องค์มรรค ๓ ข้อนี้ เป็นขั้นศีลด้วยกัน จึงรวมมากล่าวไว้พร้อมกัน

๓) สัมมาวาจา วาจาชอบ คือ การพูดหรือแสดงออกทางวาจา ที่สุจริตไม่ทำร้ายผู้อื่นตรงความจริง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่เพ้อเจ้อเลือนลอย แต่สุภาพนิมนวลชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางที่สร้างสรรค์ก่อประโยชน์

๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ คือ การกระทำที่ตรงตามสุจริต เป็นไปในทางที่สร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ตรงตาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำหรือทำการต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่เป็นไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย หรือทำลายทรัพย์สินผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิ์ในคุ้มครองหรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น

๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิฉฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ รวมถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่นทำงานไม่ให้คั่งค้างอากุล (ไม่หมักหมม ไม่ผัดเพี้ยน ไม่จับจด ไม่ยุ่งเหยิงสับสน) เป็นต้น การเลี้ยงชีพด้วยชอบของผู้มีปัญหา ยังส่งผลให้เกิดคุณค่าทางจิตและปัญญา กล่าวคือ จะเป็นผู้ไม่หลงหมกมุ่นมัวเมา กินใช้ทรัพย์สมบัติอย่างรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ มีจิตใจอิสระด้วยนิสรณปัญญา และอาศัยทรัพย์ได้ในโอกาสที่จะพัฒนาจิตปัญญายัง ๆ ขึ้นไป^{๗๐}

ส่วนโลกุตตระมีความหมายดังนี้

(๑) สัมมาวาจาที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากวจีทุจริต ทั้ง ๔ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญมรรคอยู่”

(๒) สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด ความเว้น ความเว้นขาดเจตนางดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะะ...”

(๓) สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากมิฉฉาอาชีวะของท่านผู้มีจิตเป็นอิสระ...”

องค์มรรคในขั้นศีลสอนว่า ความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานที่สุดของบุคคลแต่ละคนคือความรับผิดชอบต่อตนเอง ในการที่จะไม่ให้ความคิดที่จะทำความชั่วด้วยการเบียดเบียนหรือล่วงละเมิดต่อผู้อื่น อยู่ในจิตใจของตนเลย เมื่อมีความบริสุทธิ์นี้รองรับอยู่เป็นเบื้องต้นแล้วความรับผิดชอบจึงขยายกว้างออกไปถึงขั้นเป็นการดำรงรักษาและเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าแห่งคุณธรรมของตน

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๘๒.

ด้วยการชวนขวยทำความดี บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นพูดสั้น ๆ ว่า มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ในการที่จะละเว้นความชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ในการที่จะทำความดีแก่เขา^{๗๑}

จากความหมายของสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ ทำให้เห็นว่า สารของศีล คืออะไร ศีลที่องค์มรรคหรือศีลที่จำเป็นจริง ๆ สำหรับชีวิตที่ติงาม มีขอบเขตแค่นี้เพียงไร นอกจากนั้นทำให้เห็นว่า มรรคมิใช่มรรคที่มุ่งสำหรับภิกษุสงฆ์เท่านั้น มิฉะนั้นแล้ว คำจำกัดความของศีล ก็จะต้องหมายถึงศีล ๒๒๗ หรือปาฏิโมกข์สังวรศีล เป็นต้น และทำให้เห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดง สารของศีลในแบบที่ยืดหยุ่นเกินความกว้างคลุมศิลปีย่อย ที่แยกกระจายออกไปต่าง ๆ ได้มากมาย หลายแบบ ทำให้ไม่จำเป็นต้องทรงแจ้งหรือระบุชื่อศีลหมวดศิลปีย่อยเหล่านั้น

ศีล มิใช่เพียงหมายประพุดติงามสุจริตทางกายและวาจาเท่านั้น แต่หมายถึงอาชีวะสุจริต ด้วยหลักการทั่วไปเกี่ยวกับอาชีวะนั้น เป้าหมายของพุทธศาสนา มุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือมุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งพร้อมบริบูรณ์ ซึ่งถือเอาวัตถุเป็นหลัก ความมีปัจจัย ๔ พอแก่ความต้องการของชีวิต มิใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง เพราะเป็นเพียงขั้นศีล เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่ง ที่ช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและพัฒนาคุณภาพ ปัญญา เพื่อความมีชีวิตติงามและการประสพสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป

๖) สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียร การเพียรพยายามในทางที่ติงามชอบธรรมคือ^{๗๒}

(๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น)

(๒) ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)

(๓) ภาวนापธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด)

(๔) อนรักขณปธาน เพียรอนุรักข์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)^{๗๓}

เพราะความเพียรเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องคอยเกี่ยวหนุน องค์มรรคข้ออื่น ๆ ทุกข้อเสมอไป และในหมวดธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวดจะพบความเพียร นั้นแทรกอยู่ด้วย การที่ต้องเน้นความสำคัญของความเพียรนั้น นอกจากเหตุผลอื่นแล้ว ย่อมสืบเนื่องมาจาก พื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่ว่า สัจธรรมเป็นกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา พระพุทธเจ้าหรือศาสดามีฐานะเป็นผู้ค้นพบหลักความจริงนั้น แล้วนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่น การได้รับผล จากการปฏิบัติ เป็นเรื่องของความเป็นไปอันเที่ยงธรรมตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ศาสดามีใช้ผู้ บันดาลเมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกคนจึงจำเป็นต้องเพียรพยายามสร้างผลสำเร็จด้วยริ้วแรงของตน ไม่ควรคิดหวัง อ่อนนอนผลที่ต้องการโดยไม่กระทำ

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖๓.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๒.

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๙๙.

การทำสมาธิเพียรก็เช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ จะต้องเริ่มก่อตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้องก่อน แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำในภายนอกให้ประสานกลมกลืนมิใช่คิดอยากทำความเพียร ก็สักแต่ว่าระดมใช้กำลังกายเอาแรงเข้าหุ้ม ซึ่งอาจเป็นการทรมานตนเองทำให้เกิดผลเสียได้มาก โดยนัยนี้ความเพียรจึงต้องสอดคล้องกลมกลืนไปกับธรรมข้ออื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้เหมาะสมอย่างที่เรียกว่าไม่ตั้งและไม่หย่อนเกินไป ความเพียรดังกล่าวคือความเพียรที่ประกอบด้วยปัญญาและมีผลต่อการพัฒนาจิตคือองค์ธรรมที่เรียกว่า สัมมปปธาน ๔ ที่ผู้มีปัญญาพึงระวังและรักษา

สัมมาวายามะเองแท้ ๆ ที่เป็นองค์ธรรมนั้น เป็นคุณธรรมที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคลก็จริง แต่กระนั้นก็ตาม สัมมาวายามะจะทำหน้าที่ของมันได้ และจะเจริญงอกงามขึ้นได้ย่อมต้องอาศัยความสัมพันธ์กับโลกภายนอก กล่าวคือ การวางท่าที ตอบสนอง และจัดการกับอารมณ์ต่าง ๆ ที่รับรู้เข้ามา ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย บ้าง การแผ่ขยายความเพียรนั้นจากภายในจิตใจออกไปเป็นการกระทำ ความประพฤติ การดำเนินชีวิต และการประกอบกิจการต่าง ๆ บ้าง สภาพแวดล้อมภายนอกที่เอื้อหรือไม่เอื้อมีอิทธิพลต่อการประกอบความเพียรและความเจริญงอกงามของคุณธรรมภายใน ทั้งในทางเกื้อกูลและในทางขัดขวางบั่นรอนบ้างเฉพาะอย่างยิ่ง ความเพียรพยายามในการประพฤติปฏิบัติธรรมชนิดที่ขยายออกเป็นการกระทำภายนอกและซึ่งกระทำกันอย่างเป็นงานเป็นการ ที่เรียกว่า “ปธาน” นั้นต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัยแวดล้อมภายนอกเป็นอันมาก ทั้งปัจจัยแวดล้อมทางร่างกาย ทางธรรมชาติ และทางสังคม ณ จุดหรือขั้นตอนนี้เองที่พุทธธรรม กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของปัจจัยแวดล้อมภายนอกเหล่านั้น ต่อการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม และการเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^{๗๔}

พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องของความเพียร เพราะบุคคลย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วย ความเพียร หน้าที่ของผู้ฝึกตนก็คือการทำสมาธิเพียรและความเพียรในองค์แห่งมรรคสัมมาวายามะนี้ จึงเป็นความเพียรที่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีความกลมกลืนไปกับสติสัมปชัญญะ

๗) สัมมาสติ

สัมมาสติ ระลึกชอบ คือ การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลา นั้น ๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นประโยชน์ หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่อนั้น ๆ เวลานั้น ๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผลอ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจและความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เฝ้าชวนหรือยั่วยุมาฉุดกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย^{๗๕}

ตามคำจำกัดความแบบพระสูตรนั้น ก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐานนั่นเองหัวข้อทั้ง ๔

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๒.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๒.

ของหลักธรรมหมวดนี้ มีชื่อเรียกสั้น ๆ คือ

- ๑) กายานุปัสสนา การพิจารณากาย, การตามดูรู้ทันกาย
- ๒) เวทนานุปัสสนา การพิจารณาเวทนา, การตามดูรู้ทันเวทนา
- ๓) จิตตานุปัสสนา การพิจารณาจิต, การตามดูรู้ทันจิต
- ๔) ธัมมานุปัสสนา การพิจารณาธรรมต่าง ๆ, การตามดูรู้ทันธรรม

สติ แปลว่า ระลึกได้ นอกจากหมายถึงความไม่ลืม ยังหมายถึง ความไม่เปลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลื่อนลอยด้วย เพราะสติเปรียบเหมือนกับนายประตูที่คอยเฝ้าระวังเฝ้าดูคนเข้าออกอย่างเสมอ และคอยกำกับการโดยปล่อยให้คนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันคนห้ามคนที่ไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้พุด่าง ๆ ว่าที่จะเตือนตนในการทำความดีและไม่เปิดโอกาสแห่งความชั่ว

พุทธธรรมเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติจริยธรรมทุกชั้น การดำเนินชีวิต หรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกเฉพาะว่าอัปปมาท หรือความไม่ประมาท อัปปมาทนี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มักให้ความหมายว่าการเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่า การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลาลงไปในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้าตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำ และต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลยกระทำการด้วยความจริงจัง และพยายามเดินรุดหน้าอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่า อัปปมาทธรรมนี้เป็นหลักความรู้สึกรับผิดชอบตามแนวของพระพุทธศาสนา^{๗๖}

บทบาทของสติในกระบวนการพัฒนาปัญญา หรือการกำจัดอวิชชา การปฏิบัติหน้าที่ของสติเป็นทั้งในแง่ปฏิเสธ (Negative) และในแง่อนุเมติ (positive) ในแง่ปฏิเสธ สติเป็นตัวป้องกันยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอมให้ความชั่วได้โอกาสเกิดขึ้นในจิต และไม่ยอมให้ใช้ความคิดผิดทาง ในทางอนุเมติ สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้ ความนึกคิด และพฤติกรรมทุกอย่างให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ และจึงเป็นเครื่องมือสำหรับยึดเกาะอารมณ์อย่างใด ๆ ดุจเอาวางไว้ข้างหน้าจิต^{๗๗}

เมื่อนำลักษณะการทำหน้าที่ของสติมาพิจารณาประกอบ จะมองเห็นประโยชน์ของที่มุ่งหมายของการปฏิบัติฝึกฝนสติ ดังนี้

(๑) ควบคุมรักษาสภาพจิตใจให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้และกระแสความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันออกไปซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ ตรึงกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๐๔.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๙.

และทำจิตให้เป็นสมาธิได้ง่าย

(๒) ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่าเป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่าง ๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกอย่างได้ผลดี

(๓) ในภาวะที่จิตเป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด ทำขอบเขตการรับรู้และความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่าง ๆ หรือให้เป็นไปต่าง ๆ ได้

(๔) โดยการยึดจับเอาอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณาวางไว้ต่อหน้า จึงทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เท่ากับเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมปัญญาให้เจริญบริบูรณ์

(๕) ชำระพฤติกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง (ทั้ง กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม) ให้บริสุทธิ์อิสระ ไม่เกะกะกั้ว หรือ เป็นไปด้วยอำนาจตัณหาอุปาทาน และร่วมกับสัมปชัญญะ ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปด้วยปัญญา หรือเหตุผลบริสุทธิ์ล้วน ๆ

การฝึกฝนสติมีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพของบุคคลเพราะในขณะที่มีการระลึกได้ หรือระลึกรู้นั้น บุคคลจะมีอารมณ์อยู่ในปัจจุบันขณะนั้นคือในขณะที่ชีวิตดำเนินไปนั้น จะมีอารมณ์ต่างเข้ามาอยู่ตลอดเวลาหากมีสติคอยกำกับอยู่ บุคคลนั้นเองจะเป็นผู้เลือกที่จะเสพอารมณ์ที่เข้ามานั้นหรือไม่ ด้วยการผ่านกระบวนการพัฒนามาจนถึงขั้นนี้แล้วนั้นสติจะกลั่นกรองอารมณ์ที่เป็นอกุศลออกไปซึ่งจะมีผลต่อพฤติกรรมบุคคลคือการไม่ล่วงละเมิดนั่นเอง อีกทั้งยังมีผลช่วยให้สมาธิตั้งมั่นได้เร็วอีกด้วย

๘) สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคสำคัญ เพราะเป็นการฝึกอบรมจิตในขั้นลึกซึ้ง เป็นเรื่องละเอียดประณีต ทั้งในแง่ที่เป็นเรื่องของจิตอันเป็นของละเอียดและในแง่การปฏิบัติที่มีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน ซึ่งมีอธิบายดังนี้

“สมาธิ” แปลกันว่าความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่าภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป หรืออีกความหมายหนึ่ง การดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียว อย่างเรียบสม่ำเสมอ และด้วยดี

ว่าโดยสาระสำคัญ สมาธิที่ใช้ถูกทาง เพื่อจุดหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มิใช่เพื่อผลสนองความอยากของตัวตน เช่น จะอวดฤทธิ์อวดความสามารถ เป็นต้น ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเจริญวิปัสสนาโดยใช้สมาธิเพียงขั้นต้น ๆ ที่ เรียกว่า วิปัสสนาสมาธิ คือสมาธิที่ประกอบกับวิปัสสนา หรือเพื่อสร้างปัญญาที่รู้แจ้งอันเป็นสมาธิในระดับระหว่างขณิกสมาธิกับอุปจารสมาธิ เท่านั้น

ในการเจริญกรรมฐาน ก่อให้เกิดสมาธิ ๓ ระดับได้แก่

๑) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ (Momentary concentration) เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้

๒) อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ (Access concentration) เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปนาสมาธิ

๓) อัปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท (Attainment concentration) เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จของการเจริญสมาธิ

เมื่อจิตเป็นสมาธิจึงทำให้จิตเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยจะทำให้สภาพของจิตนั้นเป็นสภาวะจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพที่ดีที่สุด จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณภาพดีมีสมรรถภาพสูงมีลักษณะดังนี้

๑) แข็งแรงมีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพวักกระจายออกไป

๒) ราบเรียบ สงบซึ้ง เหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดต้อง ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

๓) ใส กระจ่าง มองเห็นอะไร ๆ ได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่งไม่เป็นริ้วคลื่น และฝุ่นละอองที่มีก็ตกตะกอนนอนกันหมด

๔) นุ่มนวล ควรแก่การงาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้างไม่วุ่น ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย

จะเห็นได้ว่า สติกับสมาธิมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เพราะในขณะที่มีสติก็มีสมาธิเกิดร่วมด้วย เพราะลักษณะของสติมีการระลึก รู้ สมาธิคือความตั้งมั่น แต่ในขณะที่มีสมาธิอาจไม่มีสติร่วมอยู่ด้วย เพราะถ้าสมาธิแน่วแน่ต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปเรื่อย ๆ จะทำขาดสติคือจะไม่รับรู้อารมณ์ภายนอกที่มากระทบเลย การทำแต่สมาธิจึงเป็นสมถภาวนา มีผลคือ ทำให้จิตสงบเป็นสมาธิเท่านั้น แต่ถ้าหากมีสติเกิดขึ้นด้วยก็เป็นวิปัสสนา มีผลคือความเห็นแจ้งตั้งมั่นในการฝึกฝนจึงต้องเป็นการฝึกในรูปแบบของวิปัสสนาจึงจะทำให้เกิดปัญญาที่แท้จริง

การทำงานในอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นปัจจัยที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ด้วยการพัฒนามาเป็นลำดับ ทั้งในระบบของไตรสิกขาเองก็เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาในอริยมรรค ศิลปะจะไปหนุนให้เกิดสมาธิสมาธิก็เกื้อหนุนให้เกิดปัญญา และปัญญาก็กลับมาเกื้อหนุนศีลอีก โดยจะทำให้ศีลบริสุทธิ์ขึ้นไปเรื่อย ๆ ในลักษณะการทำงานส่งต่อกันอย่างนี้ แต่เมื่อปัญญาพัฒนามาจนถึงที่สุดก่อนที่จะเข้าสู่มรรคผลองค์ธรรมทั้งหมดจะเข้ารวมกันในคราวเดียวแล้วจึงทำลายกิเลสลงทั้งหมด ท่านยกตัวอย่างว่า เหมือนกับกัทฬายิงธนูหรือยิงปืน เมื่อลูกดอกหรือกระสุนเข้าเป้าหมาย ผลเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียว แต่ถ้าหากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า กว่าจะมาเป็นผู้แม่นธนูหรือแม่นปืนต้องใช้ระยะเวลาในการฝึกฝนพากเพียรนานเท่าใด ในขณะที่เล็งนั้นต้องอาศัยกำลังขา แขน ไหล่ สติ สมาธิ ทั้งหมดนี้เพื่อผลเพียง

ขณะเดียว ผู้ที่ฝึกฝนมากพากเพียรมากจึงทำให้การยิมนั้นแม่นยำ ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลอย่างแท้จริง การฝึกซ้อมอยู่เสมอก็ทำให้หนทางไปสู่เป้าหมายง่ายขึ้นและใช้เวลาอันน้อยลง เมื่อถึงเป้าหมายแล้ว ก็ยามมิตรจึงหมดหน้าที่

ดังนั้น เมื่อบุคคลมีความเห็นถูกและคิดถูก จึงพัฒนาออกมาเป็นพฤติกรรมการแสดงออก ภายใต้การควบคุมของความเห็นถูกและคิดถูก พฤติกรรมดังกล่าวจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีล เป็นผู้สำรวจระวัง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าด้วยการรักษาศีลจึงเกิดอานิสงส์แห่งศีลซึ่งเป็นคุณสมบัติติดตัวผู้้นั้น กล่าวคือ ๑) ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ๒) กิตติศัพท์ย่อมขจรไป ๓) จะเข้าไปสู่บริษัทใด ย่อมแก่ล้า กล่าวไม่ก่อเขิน ๔) ไม่หลงสติตาย ๕) หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวการพัฒนาจึงก้าวหน้าต่อไปในองค์แห่งมรรค ได้แก่ การสร้างความเพียรเพื่อให้เกิดสติและสมาธิ โดยผู้ที่ปรารถนาความเพียรจะมีคุณสมบัติ ดังนี้ ๑) เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ๒) เป็นผู้มิอาพาธน้อย โรคาเบาบาง ๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ๔) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ๕) เป็นผู้มึปัญญา^{๗๘} ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจึงทำให้คุณสมบัติของสัมมาสติและสัมมาสมาธิและพัฒนาไปจนถึงสัมมาวิมุติ อันเป็นโลกุตตรปัญญาในที่สุด

การพัฒนาตนในองค์แห่งมรรคนี้ เรียกได้ว่าเป็นการฝึกฝนเฉพาะตน เพราะผู้ที่ฝึกตนนั้น ย่อมรู้ตัวว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นแล้วทั้งกาย วาจา ใจ ด้วยเหตุผลอีกประการหนึ่งที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการยกเอาสัมมาทิฐิขึ้นเป็นองค์มรรคแรก เพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีความเชื่อมั่นในวิธีการฝึกตนนี้มากขึ้น เพราะสัมมาทิฐิมีคุณลักษณะของความเป็นหัวหน้ามีความเห็นที่เป็น กุศลธรรม และเพื่อให้องค์ธรรมทั้งหมดเป็นกุศลธรรมตามไปด้วย สัมมาทิฐิจึงเปรียบเหมือนหัวรถจักรที่มีกำลังแรง ลากจูงขบวนที่เหลือทั้งหมดตามมาสัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า

เมื่อมีฉันทาภิภูถูกทำลายด้วยสัมมาทิฐิ องค์ธรรมที่เหลือทั้ง ๗ จึงกลายเป็นสัมมาทิฐิใน องค์ธรรมแต่ละองค์นั่นเอง เพราะเมื่อเห็นชอบจึงคิดชอบ เมื่อคิดชอบจึงมีวาจาชอบ เมื่อมีวาจาชอบ จึงกระทำชอบและเลี้ยงชีพชอบ เมื่อดำเนินชีวิตถูกทางจึงเกิดความไม่ประมาท คุณภาพของโลกียปัญญา จึงพัฒนาเป็นลำดับขั้น เมื่อได้กระทำสิ่งที่ควรกระทำในโลกแล้ว จึงมีความยินดีในความเพียรชอบ โดยการฝึกฝนตนเองเพื่อให้จิตนี้ตั้งมั่นเพื่อดำรงไว้ซึ่งองค์แห่งมรรคด้วยสติและสมาธิเพื่อความรู้อย่าง ความเข้าใจวิธีการแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ทำให้ปัญญาได้รับการพัฒนาจนเข้าสู่ระบบของไตรสิกขา

๓.๒.๔.๓ วิธีการพัฒนาตามแนวไตรสิกขา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในการศึกษานั้นย่อมเป็นไปตามลำดับ ในที่นี้หมายถึงการศึกษาสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา^{๗๙} เมื่อบุคคลเกิดศรัทธาและความคิดที่แยกกายขึ้นในตน สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) จึงเป็นสิ่งที่เหนียวรั้งไว้จากความชั่วยึดมั่นในความสุขจริต ดังนั้นในการดำเนินชีวิตมนุษย์

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๕-๓๐๖.

^{๗๙} อ.อ.อ. (ไทย) ๓/๑๙/๒๔๔.

ทุกคนฟัง “ทำหน้าที่ของตน”^{๘๐} หน้าที่ของตนนี้พระพุทธองค์หมายถึง การบำเพ็ญสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์ กล่าวคือ

๑) **อธิศีลสิกขา** เป็นอย่างไร คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวร ในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันต์เล็ก สีสันต์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวังเป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล

๒) **อธิจิตตสิกขา** เป็นอย่างไร คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา

๓) **อธิปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไร คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์สมุทัย” (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธ” (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะสมุทัย” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะนิโรธ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวะนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา^{๘๑}

- **การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ** ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล ซึ่งหมายถึงการประพฤติที่ดี ประพฤติถูกต้องตามหลักทั่ว ๆ ไป ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน มีจำแนกไว้เป็นศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ หรืออื่น ๆ อีก เป็นการปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยปราศจากโทษขั้นต้น ๆ ทางกาย ทางวาจาของตน ที่เกี่ยวกับสังคมและส่วนรวม หรือเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่^{๘๒}

วินัย มีความสำคัญต่อการเกิดของศีล โดยทั่วไป ในการฝึกให้เกิดศีลเราจะใช้ “วินัย” เพราะว่าวินัยนั้นเป็นตัวกำหนดรูปแบบ วินัยก็คือการจัดตั้ง วางระบบ กำหนดระเบียบแบบแผนในสังคมมนุษย์ ถ้าเราไม่มีระเบียบแบบแผน พฤติกรรมของมนุษย์จะวุ่นวายมาก เราจึงใช้วินัย

^{๘๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐.

^{๘๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘ - ๔๙.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คู่มือมนุษย์และธรรมนุษยชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖.

เป็นตัวกำหนดหรือจัดระบบพฤติกรรม เมื่อพฤติกรรมของคนเป็นไปตามวินัยที่จัดตั้งวางกำหนดไว้ ก็เรียกว่า ศีล^{๘๓}

ความแตกต่างระหว่างคำว่า “วินัย” และคำว่า “ศีล” กล่าวคือ วินัยคือการจัดตั้งวางระบบระเบียบแบบแผน รวมทั้งตัวลายลักษณ์อักษรที่เป็นข้อกำหนดว่า เราจัดวางระเบียบแบบแผนกำหนดพฤติกรรมกันไว้อย่างไรส่วนคุณสมบัติของคนที่ตั้งอยู่ในวินัย เรียกว่า ศีล

วินัยอยู่ข้างนอก วินัยเป็นเครื่องมือฝึกคนให้มีพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม เป็นตัวหนังสือบ้าง เป็นภาวะแห่งความเป็นระเบียบบ้าง เป็นระบบแบบแผนที่กำหนดการฝึกบ้างตลอดจนเป็นการปกครองคือจัดการดูแลควบคุมให้ปฏิบัติหรือฝึกตน ตามระบบระเบียบที่จัดตั้งไว้นั้น เมื่อคนปฏิบัติตามจนกลายเป็นระเบียบกลายเป็นคุณสมบัติในตัวเขาแล้ว การที่เขาปฏิบัติตามวินัยนั้น เราเรียกว่า ศีล เพราะคำว่า “มีวินัย” ที่ใช้กันในสมัยนี้ ก็คือศีลนั่นเอง^{๘๔}

ในกระบวนการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกอบรมตนนั้น เมื่อมองในแง่ลำดับสิ่งที่จะต้องการทำให้ประณีตยิ่งขึ้นไปตามขั้น ก็จะต้องเริ่มด้วย ละเว้นหรือกำจัดความชั่วก่อนแล้วจึงเสริมสร้างความดีให้บริบูรณ์ จนถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นในที่สุด ศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรกมุ่งไปที่ความประพฤติเป็นฐาน จึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่าง ๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น พุทธยาให้เห็นสิ่งที่ต้องการเสียก่อน แล้วจึงขยายขอบเขตยกระดับความประพฤติให้สูงขึ้นในด้านความดี ด้วยอาศัยการปฏิบัติในขั้นสมาธิและปัญญา เข้ามาช่วยมากขึ้น ๆ ตามลำดับ

ในระบบการฝึกอบรมของไตรสิกขา ศีลยังมีใช้ข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไป คือ สมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีล โดยนัยนี้คุณค่าในด้านจิตใจของศีล จึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในขั้นศีล ก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใด ๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง ไม่มีความคิดุ่นวายขุนมัวหรือกังวลใด ๆ มารบกวน จิตใจจึงสงบทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตใจสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา คิดหาเหตุผล และหาทางดำเนินการสร้างสรรค์ความดีต่าง ๆ ให้ได้ผลในขั้นต่อไป^{๘๕}

- การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตสิกขา^{๘๖} แต่บางทีเรียกให้สั้นและง่ายเข้า โดยคุณสมบัติแกนสำคัญมาเป็นตัวแทน จึงเรียกการพัฒนาจิตทั้งหมดว่า สมาธิทำไมจึงว่า “สมาธิ” เป็นคุณสมบัติแกนถึงกับเป็นตัวแทนที่ใช้เรียกชื่อการพัฒนาจิตทั้งหมด ตอบว่า ในการพัฒนาจิตของคนนี้

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แก่นธรรมเพื่อชีวิต, (กรุงเทพฯ มหานคร: สำนักพิมพ์สี่ดาว, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗-๖๘.

^{๘๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖๒.

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๑.

มีคุณสมบัติที่สุดอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าขาดไปเสีย คุณสมบัตಿಯ่างอื่นก็จะตั้งอยู่ไม่ได้ และการพัฒนา
ด้านจิตใจก็จะดำเนินไปไม่ได้

เหมือนกับว่าเรามีของอยู่มากมาย เราจะจัดเก็บตั้งมันไว้ หรือเราจะทำงานกับมันหรือจะ
ให้ของเหล่านั้นเจริญงอกงามขึ้นไป หรืออะไรก็แล้วแต่ มีสิ่งของจำเป็นอย่างหนึ่งคือฐานที่ตั้งหรือ
ที่รองรับที่มั่นคง เช่น จะวางของบนโต๊ะ โต๊ะก็ต้องมั่นคงถ้าโต๊ะสั่นไหวของอาจล้มหรือหล่นหายไปเลย
หรือจะทำงานกับของเหล่านั้นก็ไม่สะดวกหรือไม่สำเร็จ แต่ถ้าโต๊ะที่วางหรือที่รองรับนั้นมั่นคง
ไม่หวั่นไหวของนั้นก็ตั้งอยู่ จะจัดทำอะไรกับมัน หรือจะให้เกิดการเคลื่อนไหวงอกงามเจริญขึ้นก็ทำได้

ในทางจิตใจก็เหมือนกัน คุณสมบัติที่เป็นแก่นในการพัฒนาจิตใจ ก็คือภาวะที่จิตอยู่ตัวได้ที่
ซึ่งช่วยให้คุณสมบัติอื่น ๆ ตั้งอยู่ได้เจริญงอกงามได้ ตลอดจนช่วยให้ปัญญาทำงานได้ดี คุณสมบัตินี้
เรียกว่า สมาธิ แปลว่าจิตตั้งมั่น คือจิตอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการถ้าจิตไม่เป็นสมาธิ มันก็ไม่อยู่
กับสิ่งที่ต้องการ หรืออยู่กับสิ่งที่ต้องการไม่ได้ตามต้องการ เช่น อยู่กับหนังสือ อยู่กับงานไม่ได้เลย^{๘๗}

ดังนั้น การฝึกอบรมจิตนี้ จึงได้แก่การบังคับจิตใจของตัวเองไว้ให้อยู่ในสภาพที่จะทำ
ประโยชน์ให้มากที่สุดตามที่ตนต้องการ ขอให้ตั้งข้อสังเกตความหมายของคำว่า “สมาธิ” ไว้ให้ถูกต้อง
โดยมากท่านทั้งหลายย่อมจะได้ฟังมาว่า สมานินั้นคือจิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่หนึ่งเหมือนอย่างท่อนไม้หรือ
มักกว่าเป็นจิตที่สงบ เป็นจิตที่บริสุทธิ์แต่ลักษณะเพียง ๒ อย่างนั้น ไม่ใช่ความหมายอันแท้จริงของสมาธิ
การกล่าวเช่นนี้มีหลักในพุทธวจนะนั่นเอง พระองค์ทรงแสดงลักษณะของจิตด้วยคำอีกหนึ่งซึ่งสำคัญ
ที่สุดคือคำว่า “กัมมณีโย” แปลว่า สมควรแก่การทำงาน และคำนี้เป็นคำสุดท้ายที่ทรงแสดงลักษณะ
จิตที่เป็นสมาธิ

เมื่อจิตสงบมีสมาธิ จิตจึงมีความคล่องตัวหรือที่เรียกว่า สมควรแก่การทำงาน ต่อสิ่งกระทำ
อยู่ในขณะนั้น จิตจึงได้รับการพัฒนาให้ว่องไวควรแก่การใช้ปัญญาในระดับต่อไป

- การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต
จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่
ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ปัญญา^{๘๘}

การฝึกฝนอบรมทางปัญญานี้ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องและสมบูรณ์ถึงที่สุด
ทั้งปวงตามที่มันเป็นจริง คนเราตามปกติไม่สามารถรู้อะไร ๆ ให้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริงได้คือมันถูกแต่
เพียงตามที่เราเข้าใจเอาเองหรือตามโลกสมมุติ มันจึงไม่ใช่ตามความจริง ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงมี
ระเบียบปฏิบัติเรียกว่าปัญญาสิกขาขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วนสุดท้ายสำหรับจะได้ฝึกฝนอบรมให้เกิด
ความเข้าใจ ให้เห็นแจ้งในสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นจริงโดยสมบูรณ์

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่นธรรมเพื่อชีวิต, หน้า ๖๘-๖๙.

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๑.

คำว่า “ความเข้าใจ” กับ “ความเห็นแจ้ง” นั้นในทางธรรมะแล้วไม่เป็นอันเดียวกัน “ความเข้าใจ” นั้นอาศัยการคิดคำนึงด้วยการใช้เหตุผลบ้าง หรือการคาดคะเนเอาตามเหตุผลต่าง ๆ บ้าง ส่วน “ความเห็นแจ้ง” ไปไกลกว่านั้น คือต้องเป็นสิ่งที่เราได้สัมผัสมาแล้ว ด้วยการผ่านผลของสิ่งนั้น ๆ มาด้วยอาศัยการเฝ้าฟังดูอย่างพินิจพิจารณา จนเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายไม่หลงใหลในสิ่งนั้น ๆ ด้วยน้ำใสใจจริง ไม่ใช่ด้วยการคิดเอาตามเหตุผล เพราะฉะนั้นปัญญาสิกขาตามหลักของพุทธศาสนา จึงไม่ได้หมายถึงปัญญาที่ได้มาจากหลักของเหตุผล เหมือนที่ใช้กันอยู่ในวงการศึกษาวិชาการสมัยปัจจุบัน แต่เป็นคนละอย่างทีเดียว

ปัญญาในทางพุทธศาสนา ต้องเป็นการรู้แจ้งเห็นแจ้งด้วยน้ำใสใจจริง ด้วยการผ่านผลของสิ่งนั้น ๆ มาแล้ว โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง (Spiritual Experience) จนฝังใจแน่น ไม่อาจลืมเลือนได้ เพราะฉะนั้น การพิจารณาในทางปัญญาตามสิกขาข้อนี้ จึงต้องใช้สิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมาแล้วในชีวิตตนเอง เป็นเครื่องพิจารณา หรืออย่างน้อยก็ต้องเป็นเรื่องที่มีน้ำหนักมาก พอที่จะทำให้ใจของเราเกิดความรู้สึกสลดสังเวช เบื่อหน่ายในสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนเหล่านั้นได้จริง^{๘๘}

หากกล่าวโดยสรุป อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ครอบคลุมถึงการทำให้เกิดพัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางอารมณ์ และพัฒนาการทางปัญญาตามลำดับ เป็นแต่จะแตกต่างกันโดยขอบเขตของความหมาย และสิกขา ๓ มีจุดหมายที่ชัดเจนจำเพาะตามแนวของพุทธธรรม อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยในขั้นเบื้องต้น จะเห็นได้ชัดว่าความหมายไปกันได้ดี คือพูดได้ตรงกันในขั้นพื้นฐานว่า จะต้องฝึกฝนอบรมบุคคลให้มีวินัย (รวมถึงความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม) ให้งอกงามทางอารมณ์ (ทางพระวาจาให้จิตใจเข้มแข็งประณีต มีคุณภาพและสมรรถภาพดี) และให้งอกงามทางพุทธิปัญญา (เริ่มด้วยความคิดเหตุผล) สิกขา ๓ นี้เนื่องกันและช่วยเสริมกัน ซึ่งตามหลักพัฒนาการอย่างสมัยใหม่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่น ความรู้ เหตุผล ย่อมช่วยความเจริญทางอารมณ์ และช่วยเสริมการ ปฏิบัติตามวินัย ตลอดถึงความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ในทางสังคม ดังนั้น การฝึกฝนอบรมในสิกขา ๓ หรือการให้เกิดการพัฒนาการทั้งสามอย่างจึงต้องดำเนินคู่เคียงกันไป

ไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกฝนอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า เมื่อแรกเริ่ม การฝึกอาศัยความเห็นชอบหรือความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ เป็นเชื้อหรือเป็นค้ำให้เพียงเล็กน้อย พอให้รู้ว่าตนจะไปไหน ทางอยู่ไหน จะตั้งต้นที่ไหนเท่านั้น การเข้าใจปัญหาและการมองโลกและชีวิตตามความเป็นจริงนั้นแหละ คือจุดเริ่มต้นที่ถูกต้องและคือความหมายพื้นฐานของสัมมาทิฐิ ส่วนในระหว่างการฝึก การฝึกส่วนหยาบภายนอกในขั้นศีล ช่วยเป็นฐานให้แก่ฝึกส่วนละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกในขั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกขั้นละเอียดภายในคือขั้นจิตและปัญญา ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก เช่น มีความประพฤติสุจริตมั่นคง มีศีลที่

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *คู่มือมนุษย์และธรรมบุญชีวิต*, หน้า ๕๗-๕๘.

เป็นไปโดยปกติธรรมดาของตนเอง ไม่ต้องฝืนใจหรือตั้งใจคอยควบคุมรักษา คิดแก้ปัญหาและทำกิจต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้วเมื่อฝึกตลอดของระบบสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมดก็กลายเป็นระบบของมรรค สอดคล้องกันหมดทั้งภายนอกและภายใน^{๙๐}

อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นมีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กันกับหลักของไตรสิกขา ปัญญาถูกพัฒนาขึ้นในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเปรียบเสมือนบุคคลมีปัญญาในการอ่านแผนที่จนมีความเข้าใจแล้ว จึงเริ่มออกเดินทางโดยพัฒนาปัญญาให้มากขึ้นด้วยระบบของไตรสิกขาเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตจริง ดังนั้นในทางปฏิบัติพระพุทธองค์ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในขั้นที่ ๓ ประการ คือ

- ๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลขั้น
- ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิขั้น
- ๓) สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาขั้น^{๙๑}

ในระบบไตรสิกขานี้กล่าวถึงเรื่องศีลเป็นอันดับแรก ซึ่งประกอบด้วยวาจาชอบ กระทำชอบ และเลี้ยงชีพชอบ ในมิลินทปัญหาได้กล่าวถึงเรื่องของศีลและเปรียบเทียบความสำคัญของศีลไว้ว่า “ศีลมีลักษณะ คือ เป็นที่ตั้งอาศัย ศีลนั้นเป็นที่อาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหมด เปรียบดั่งนายช่างผู้สร้างเมืองปรารภว่าจะสร้างเมือง ต้องให้ถางสถานที่ที่จะตั้งเมืองนั้นให้ถอนหลักตอหน่อหนามขึ้น ให้เกลี่ยที่ให้ราบก่อนแล้ว ภายหลังจึงกะตามที่กำหนดสัดส่วนซึ่งจะเป็นถนนสี่แยกสามแยกเป็นต้นแล้ว สร้างขึ้นให้เป็นเมือง ขื่อนั้นฉันใด พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำอินทรีย์ทำให้เกิดได้ ขื่อนี้ก็ฉันนั้น”

ศีลในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงศีลของภิกษุไว้ ๓ ชั้น ได้แก่ จูฬศีล ศีลอย่างหยาบ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ไม่ฉันอาหารยามวิกาล เป็นต้น มัชฌิมศีล ศีลอย่างกลาง ข้อห้ามที่เพิ่มเข้ามาได้แก่ เว้นจากการสะสมอาหาร เว้นจากเดรัจฉานกถา คือ พูดเพื่อเจ้า เรื่องไร้สาระ เป็นต้น มหาศีล ศีลอย่างละเอียด ได้แก่ เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยเดรัจฉานกถา คือ การทำนายทายทักนินิตต่าง ๆ เป็นต้น^{๙๒}

สำหรับศีลของประชาชน พระพุทธองค์หมายเอาศีลของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่เป็นพื้นฐานสำคัญ บุคคลหรือคฤหัสถ์พึงปฏิบัติ ในเบื้องต้น คือ ศีล ๕ ที่จะต้องรักษาประจำ ศีล ๘ ที่พึงรักษาในวันอุโบสถ ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ และศีล ๑๐ (ถ้าสามารถ) และเจริญสมาธิปัญญาตามความเหมาะสมแก่ศีลที่รักษานั้น ๆ^{๙๓} แต่การฝึกฝนเพื่อมุ่งสู่โลกุตตรปัญญาไม่ใช่เรื่องที่คฤหัสถ์จะกระทำได้ง่าย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๙๑๖.

^{๙๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

^{๙๒} ตูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๔-๒๐๔/๖๕-๖๙.

^{๙๓} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๖/๓๓๑.

การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางมาแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ดุจสังข์ชัตต์ ไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวด ทุ่ม่หม่าสาวพัสดร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด^{๙๔}

จากพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า การอยู่ในเพศบรรพชิตทำให้การเดินทางไปสู่จุดหมายสูงสุด หรือโลกุตตรปัญญาได้สะดวกรวดเร็วกว่า ดังนั้น ศิลที่มุ่งหมายสู่โลกุตตรปัญญาจึงต้องเป็นศิลปะในพระวินัย หรือเรียกว่าศีลระดบวินัยเป็นข้อบังคับหรือเป็นระเบียบที่ต้องปฏิบัติตาม มีข้อหน้าสั่งเกตหนึ่ง จะเห็นว่า การที่ศิลปะของคฤหัสถ์มีน้อยข้อกว่าของพระภิกษุอาจทำให้การรักษาศิลปะทำได้ง่ายกว่า หรือกล่าวได้ว่าทำให้บริสุทธิ์ได้ง่ายกว่าศิลปะที่มีมากข้อ ดังนั้น คฤหัสถ์ที่มุ่งมั่นพากเพียรก็มีโอกาสประสบความสำเร็จได้เช่นกัน การพัฒนาปัญญาในชั้นศิลปะของคฤหัสถ์นี้จึงต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นด้วย มีธรรมบรรยายบทหนึ่งที่จะช่วยให้คฤหัสถ์มีความสำรวมระวางในศิลปะมากขึ้น พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนถึงการน้อมนำเข้ามาในตน คือการเปรียบเทียบกับความรู้สึกของตนเอง โดยให้หลักการพิจารณาไว้ดังนี้

(๑) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้ อยากรเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร” อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้วเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยกายสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้นยอมบริสุทธิ์ทั้ง ๓ ส่วนดังที่กล่าวมา

(๒) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ข้อที่บุคคลพึงถือเอาสิ่งของของเราที่ไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่เขาไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ”

(๓) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ข้อที่บุคคลพึงประพฤดิล่วงภรรยาของเรา ข้อนั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงประพฤดิล่วงภรรยาผู้อื่นนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ”

(๔) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ข้อที่บุคคลพึงทำลายประโยชน์ของเราด้วยการพูดเท็จนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงทำลายประโยชน์ผู้อื่นด้วยการพูดเท็จข้อนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ”

^{๙๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙.

(๕) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ข้อที่บุคคลพูดขยงเราให้แตกจากมิตรด้วยการพูดส่อเสียดนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพูดขยงผู้อื่นให้แตกจากมิตรด้วยการพูดส่อเสียด ข้อนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ”

(๖) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ข้อที่บุคคลฟังพูดกับเราด้วยคำหยาบนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราฟังพูดกับผู้อื่นด้วยคำหยาบนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ”

(๗) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ข้อที่บุคคลฟังพูดกับเราด้วยการพูดเพ้อเจ้อ ไร้ประโยชน์นั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราฟังพูดกับผู้อื่นด้วยการเพ้อเจ้อไร้ประโยชน์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ”^{๙๕}

การพิจารณาในลักษณะนี้จะทำให้ศีลมีความบริสุทธิ์มากขึ้น คือเป็นการป้องกันความต่างพร้อยของศีลอันจะทำให้การพัฒนาปัญญาไปสู่โลกุตระไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร และยังเป็นการฝึกใช้โยนิโสมนสิการอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงความผ่องแผ้วของศีล ที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญา ความผ่องแผ้วของศีล คือ ความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปธรรมทั้งหลายมีอาทิ เช่น ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความริษยา ความตระหนี่ ความมารยาความโอ้อวด ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความเลินเล่อด้วยความบังเกิดขึ้นแห่งคุณทั้งหลาย มีอาทิ เช่น ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา^{๙๖}

หากขจัดอารมณ์เหล่านี้ได้จะทำให้ศีลมีความบริสุทธิ์มากขึ้นกิเลสก็ถูกขัดเกลาไปมากเท่านั้น การดำเนินชีวิตโดยอยู่บนพื้นฐานของศีลเป็นนิยมนทำให้เกิดความคุ้นเคยในศีล จะทำให้สามารถปฏิบัติในศีลจนเป็นปกติ ความประพฤติดังนี้เรียกว่า “ศีลนิสสัย คือมีศีลเป็นนิสัยที่อาศัยมีศีลเป็นวาสนา คือมีศีลที่อยู่ตัวคงที่ มีศีลเป็นสันดานคือ เป็นเครื่องสืบต่อในจิตใจที่ติงาม”^{๙๗} ผู้มีศีลย่อมมีความสุข เมื่อเกิดความสุขจากพัฒนาตนเองในขั้นต้นแล้ว ความสุขนั้นจึงแผ่ไปสู่คนรอบข้างและผู้อื่นในสังคม เพื่อที่จะได้ดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะศีลจะเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล^{๙๘}

เมื่อมีศีลเป็นพื้นฐานแล้วย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก้ปัญหา ปัญหาในระดับของศีลนี้จึงคอยอบรมพฤติกรรมของบุคคล ในการแสดงออกต่อสังคมที่ไม่เป็นการเบียดเบียนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลผู้มีศีลจะเลือกแต่สัมมาอาชีพโดยไม่ทำลายชีวิตและสภาพแวดล้อมที่ติงามของสังคม

^{๙๕} ฎรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒-๕๐๔.

^{๙๖} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๕.

^{๙๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ศีลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐.

^{๙๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๑/๓๘๗.

ไปถึงระดับแห่งการเกื้อกูลและช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่น เป็นการเพิ่มพูนโอกาสในการดำเนินชีวิตที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

(๒) อธิจิตตสิกขา ประกอบด้วยความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบและจิตตั้งมั่นชอบ เป็นการฝึกอบรมในเรื่องของจิต (สมาธิ) เป็นการพัฒนาปัญญาในระดับที่สูงขึ้น โดยการฝึกฝนอบรมคุณภาพของจิต ให้จิตมีความเข้มแข็ง มั่นคง ควบคุมตนเองได้ดี ทำให้เกิดสมาธิ จิตใจสงบ ผ่องใสและเป็นสุข ปราศจากสิ่งรบกวนที่จะให้จิตเศร้าหมอง อยู่ในสภาพที่ควรแก่การทำงาน มีพุทธพจน์มากมายที่กล่าวถึงเรื่องของจิตและปัญญา ว่าด้วยหมวดการฝึกจิต จิตที่ดีนั้น รวดเร็ว ระวังภัย รักษายาก ห้ามยาก ผู้ที่มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น จิตมีลักษณะที่ยากต่อการควบคุม เพราะจิตต้องรับอารมณ์จากตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจอยู่ตลอดเวลา การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่ายชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำมาสุขมาให้^{๙๙} เมื่อจิตที่ฝึกดีแล้ว คือ สามารถคุ้มครองทวารทั้ง ๖ ได้ดี จิตนั้นย่อมสงบและนำความสุขมาสู่ตน

ด้วยพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา”^{๑๐๐} เพราะพระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องของความเพียร โดยเฉพาะหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักของเหตุและผล ความสำเร็จที่ไม่ได้มาจากการอ้อนวอนหรือร้องขอ แต่เป็นความสำเร็จจากความพากเพียร ความพากเพียรดังกล่าวเป็นปัจจัยจากภายในก็จริง แต่ทั้งนี้ก็ยังต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอกคือกัลยาณมิตรที่จะช่วยให้ศรัทธาตั้งมั่น รวมไปถึงสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์และความเพียรที่พอดี ดังที่พระพุทธองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรแก่พระโสณะที่กำลังย่อหย่อนจากความเพียร มีใจความว่า “โสณะ ความเพียรที่ปรารถนาอย่างยิ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่านความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดีจงปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน จงถือนิमित ในความเสมอกันนั้น”^{๑๐๑} ในที่สุดพระโสณะก็ได้บรรลุอรหัตผลโดยอาศัยปัจจัยภายนอกคือกัลยาณมิตร และปัจจัยภายในคือ โยนิโสมนสิการด้วยการดำริและประพฤติตามพุทธโอวาทที่ได้ทรงแนะนำแด่พระโสณะนั้น

เมื่อเกิดความเพียรยังจิตให้ตั้งมั่น จิตจึงเป็นสมาธิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า สมาธิ คือ “ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศล” สมาธิ “ได้แก่ความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ และโดยถูกทางด้วยเพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอและถูกทางด้วย ไม่ฟุ้งซ่านไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่งธรรมชาติไตรธรรมชาตินี้ ฟังทราบว่าเป็น ความตั้งมั่น” อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส เป็นอาการปรากฏและเป็นปทัฏฐานของสมาธินั้น สมาธินั้นมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดเสียซึ่งความฟุ้งซ่านเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นอาการปรากฏ มีความสุขเป็นปทัฏฐาน เพราะพระบาลี

^{๙๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๕-๓๖.

^{๑๐๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๐๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๘.

รับรองว่า “สุชีโน จิตต์ สมานิตติ จิตของบุคคลผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น” ฉะนั้น^{๑๐๒}

อย่างไรจึงเรียกว่าเป็นสมาธิที่ประกอบด้วยปัญญา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่าจะต้องเป็นสมาธิที่ประกอบด้วยญาณที่ทำให้เบื่อหน่าย ที่ทำให้คลายจากความเห็นผิด อันได้แก่ นิพพิทา ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย^{๑๐๓}

บุคคลผู้ใดสำเร็จปฐมฌาน ความใส่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยความหมายมั่นในกามคุณ ย่อมเร่งเร้ารบกวนอยู่ ปัญญาก็มีส่วนแห่งความเสื่อม สติอันสมควรแก่ฌานนั้น ย่อมติดแน่น ปัญญาก็มีส่วนแห่งความติดมั่น ความใส่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยฌานที่ไม่มีวิตก ย่อมเร่งเร้า ปัญญาก็มีส่วนแห่งคุณวิเศษ ความใส่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยฌานเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย ย่อมเร่งเร้า ปัญญามีส่วนแห่งความทะลุสังขารธรรม ประกอบด้วยธรรมอันคลายความกำหนัด^{๑๐๔}

สัมมาสมาธิเป็นขั้นตอนในการฝึกอบรมจิตที่มีความละเอียดและลึกซึ้ง เพราะสมาธิมีลักษณะเป็นประธาน บรรดาคุณธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิย่อมไปในสมาธิ เมื่อไปในสมาธิ คุณธรรมทั้งหลายจะตั้งอยู่ไม่ได้หากไม่เกิดสัมมาสมาธิจิตจึงต้องมีสภาวะที่ตั้งมั่นเพื่อให้เกิดปัญญาที่รู้เข้าใจถึงสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง”^{๑๐๕}

วิธีการฝึกจิตเพื่อให้เกิดสมาธินั้นพระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำไว้ เพื่อให้คนทั้งหลายปฏิบัติตามคือการภาวนา ๒ ประการ คือ (๑) สมถภาวนา การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ (๒) วิปัสสนาภาวนา ความเห็นแจ้ง^{๑๐๖}

(๓) อธิปัญญาประกอบด้วย เห็นชอบและคำริชอบ เป็นการฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง สัมมาทิฐินี้ถูกพัฒนาขึ้นมาจากเรื่องพื้นฐานของศีลและผลจากการฝึกตนในเรื่องของสติและสมาธิเมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์ จะกระทำความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ พร้อมทั้งรู้ข้อปฏิบัติเพื่อที่จะไปให้ถึงความดับทุกข์ หรือที่เรียกว่าการรู้เท่าทันต่อความทุกข์ที่เกิดขึ้น ทำให้จิตนั้นสงบและมั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสยิ่งขึ้น เป็นปัญญาที่เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ และสามารถจัดการกับความทุกข์นั้นได้ ในที่นี้ขอกล่าวในส่วนเฉพาะที่เป็นโลกุตระสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฐิองค์แห่งมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้

^{๑๐๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, รายละเอียดหน้า ๑๓๔.

^{๑๐๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙.

^{๑๐๔} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๑๐๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕/๗.

^{๑๐๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖.

เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มี อาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุณั้ย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ ยังสัมมาทิฏฐิให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุณั้น เป็นสัมมาวายามะ ภิกษุณั้นมีสติ ละมิจฉาทิฏฐิ มีสติเข้าถึงสัมมาทิฏฐิอยู่สติของภิกษุณั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาทิฏฐิของภิกษุณั้นไป ด้วยประการฉะนี้

โลกุตระสัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาที่ฝึกมาจากส่วนที่เป็นอาสวะ เป็นปัญญาในทางโลกที่เกิดขึ้นจากการฝึกตนมาเป็นลำดับ ความเชื่อในเรื่องของกรรมและผลแห่งกรรมจากองค์แห่งมรรค จึงมีผลทำให้บุคคลสำรวมระวางในเรื่องของศีลที่จะเป็นการละเมิด ทำให้การดำเนินชีวิตอยู่บนทางแห่งความถูกต้อง หากบุคคลใส่ใจในการฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาปัญญาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น สัมมาทิฏฐินี้จึงพัฒนาเป็นสัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกุตระได้ในที่สุด

สัมมาสังกัปปะ ในส่วนที่เป็นโลกุตระ

สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ ความตริภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุณั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ ยังสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุณั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุณั้นมีสติละมิจฉาสังกัปปะ มีสติเข้าถึง สัมมาสังกัปปะอยู่สติของภิกษุณั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามหลังสัมมาสังกัปปะของภิกษุณั้นไปด้วยประการฉะนี้^{๑๐๗}

การดำเนินชีวิตในทางโลก ความดำริออกจากกามก็ดี ความดำริในความไม่พยายาบาทและเบียดเบียนเป็นเรื่องที่กระทำได้อย่างยิ่ง เพราะมนุษย์ส่วนมากดำเนินชีวิตไปตามแรงกระทบของอายตนะ โลกียปัญญาจึงจำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดขึ้น เพื่อเป็นการผ่อนคลายจากความทุกข์ในเบื้องต้น เมื่อเกิดผลขึ้นแก่กายใจของตนแล้ว จึงควรพากเพียรพัฒนาปัญญาตามแนวอริยมรรคและไตรสิกขาต่อไป เมื่อปัญญาได้รับการพัฒนาจนถึงขั้นสูงสุด อริยสัจ ๔ จึงปรากฏ เพราะการได้เห็นอริยสัจ ๔ จึงทำให้ตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้โดยเด็ดขาด พระพุทธองค์ได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในแง่คุณค่าของหลักไตรสิกขา ใจความว่า

ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมี

^{๑๐๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๖-๑๓๗.

ผลมากมีอันสงสมมาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้น โดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ^{๑๐๘}

หลักไตรสิกขานั้น สามารถพัฒนาให้เกิดปัญญาในชั้นโลกุตระธรรมได้ คือ การเห็นแจ้งในสรรพสิ่ง กำจัดกิเลสและอวิชชา พร้อมทั้งใช้ปัญญาเป็นแสงสว่างในการดำเนินชีวิต หากบุคคลใดสามารถฝึกตนตามลำดับที่พระพุทธองค์ทรงชี้ทางบอกเอาไว้โดยอาศัยความเพียรไม่ย่อท้อเช่นเดียวกับพระพุทธองค์ ก็สามารถพัฒนาตนเองไปสู่จุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน วิธีการเจริญปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง ก็คือการเจริญวิปัสสนา

๓.๒.๔.๔ วิธีการพัฒนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔

บ่อเกิดของปัญญาข้อสุดท้ายที่จะทำให้ปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วนั้นดำรงอยู่ได้ก็คือ ภาวนามยปัญญา เพราะปัญญาที่เกิดจากสัมมาทิฐิแรกโดยอาศัยปัจจัยจากภายนอกและปัจจัยภายในนั้นยังเป็นปัญญาที่อยู่ในฝ่ายโลกียะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั่วไปซึ่งยังต้องเกี่ยวข้องกับโลกที่ยังต้องหลงใหลอยู่ในกามคุณทั้งความน่าพอใจและไม่น่าพอใจ จึงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่ระมัดระวัง ทวารทั้ง ๖ ดังนั้นการฝึกฝนตนเองยังต้องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง กระบวนการฝึกฝนเพื่อการพัฒนาปัญญาที่มุ่งหวังเพื่อการขัดเกลากิเลส จึงต้องอาศัยวิธีการที่เป็นรูปแบบ เพื่อให้ปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจึงเรียกการฝึกฝนในส่วนนี้ว่าภาคปฏิบัติ หรือการภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๐๙}

การฝึกเจริญสติโดยใช้หลักการเจริญสติปัฏฐาน “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว^{๑๑๐} เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน^{๑๑๑} เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน^{๑๑๒} ๔ ประการ^{๑๑๓}

การเจริญสติปัฏฐานเป็นวิธีการเฉพาะในพระพุทธศาสนา และเป็นทางเดียวที่จะก้าวสู่ปัญญาขั้นสูงสุดได้ เพราะการฝึกนี้ต้องใช้ทั้งความเพียร ต้องมีทั้งสติและสัมปชัญญะ แม้จะต้องใช้เวลาถึง ๗ ปี ๗ เดือน หรือ ๗ วัน ก็สามารถบรรลุอรุทธผล หรืออนาคามีผลได้เพราะทางนี้ต้องไปคนเดียว การฝึกเพื่อพัฒนาตนนั้น ต้องเริ่มมาจากภายในตน พระพุทธองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น ดังพุทธพจน์

^{๑๐๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐.

^{๑๐๙} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.

^{๑๑๐} ทางสายเดียว ในที่นี้มีความหมาย ๔ นัย คือ (๑) ทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไป ประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) ทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือพระผู้มีพระภาค (๓) ข้อปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) ทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ นิพพาน (ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๓/๓๕๙, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๑).

^{๑๑๑} นิพพาน หมายถึง อริยมรรค (ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๑๔/๑๙๗, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๑).

^{๑๑๒} สติปัฏฐาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน (ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๓/๓๖๘, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๘๙/๓๐๖-๓๒๗).

^{๑๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

ที่ว่า “เธอทั้งหลายทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว เฟงพินิจอยู่จักพ้นจากเครื่องผูกมารได้”^{๑๑๔}

พระพุทธองค์ได้ถ่ายทอด หลักในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ มีขั้นตอนในการฝึกปฏิบัติ ดังนี้

๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ด้วยการมีสติพิจารณาลมหายใจเข้าออก มีสติรู้อิริยาบถใหญ่ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน มีสัมปชัญญะในการเคลื่อนไหว การก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหยียดดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรจีวร การฉัน การเคี้ยว การดื่ม การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะ ทำความรู้จักตัวในการ เดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยสุขเวทนา” เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยทุกขเวทนา” เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เรา เสวยเสวยอทุกขมสุขเวทนา”

๓) พิจารณาเห็นจิตในจิต จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีราคะ” จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากราคะ” จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโทสะ” จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากโทสะ” จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโมหะ” จิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากโมหะ”

๔) พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายในธรรม คือ นิรวณ ๕ อยู่ เมื่อกามฉันทะ (ความพอใจในกาม) เมื่อพยาบาท (ความคิดร้าย) เมื่อถีนมิทธะ (ความหดหู่เซื่องซึม) เมื่ออุทธัจจกุกกุกจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) เมื่อวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) นิรวณ ๕ นี้ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “นิรวณ ๕ ภายในของเรา มีอยู่” เมื่อนิรวณ ๕ ไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “นิรวณ ๕ ไม่มีอยู่เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย” คือ เห็นความเกิดและดับของอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โภขณงค์ ๗ อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ อยู่^{๑๑๕}

วิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อการเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยการเดินจงกรมและนั่งสมาธิอย่างต่อเนื่อง

เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จการนอน ดุจราชสีห์ โดยตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้ามีสติสัมปชัญญะ^{๑๑๖}

การเจริญสติ โดยใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นชำระใจให้บริสุทธิ์^{๑๑๗} โดยการทำความเพียรอย่างต่อเนื่อง แม้จะใช้เวลาถึง ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี หรือ ๗ ขาติ เมื่อมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นพื้นฐานแล้ว

^{๑๑๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๑๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๔๐๓ /๓๐๒-๓๓๘.

^{๑๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๒/๔๕๖.

^{๑๑๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **มรรค ผล นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

ยอมส่งผลให้ปัญญาได้รับพัฒนาไปสู่องค์กรอื่นต่อไป วิธีการพัฒนาปัญญาเพื่อการขัดเกลาภิเลสส์นี้ จะทำให้ผู้ฝึกตนมีจิตใจที่บริสุทธิ์ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มีดวงตาเห็นธรรม หรือบรรลุมรรคผล นิพพาน ความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นแรก เรียกว่า โสดาปัตติผล ขั้นที่สอง เรียกว่า สกทาคามีผล ขั้นที่สามเรียกว่า อนาคามีผล และขั้นสุดท้ายเรียกว่า อรหัตตผล ซึ่งเป็นขั้นที่จิตบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง แต่เพียงได้ชำระใจให้บริสุทธิ์ได้ขั้นต่ำที่สุดผู้ปฏิบัติก็มีจิตใจเหนือปุถุชนธรรมดาแล้ว นับได้ว่าเป็นคนใจพระ เป็นอริยบุคคล^{๑๑๘}

ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า การพัฒนาปัญญาดังกล่าวทั้งโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญานั้น หากไม่มีการลงมือปฏิบัติผลย่อมไม่เกิดขึ้น ดังพุทธพจน์ว่า “พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใส่ตน อันวิญญูชน พึงรู้เฉพาะตน”^{๑๑๙}

๓.๒.๔.๕ วิธีการพัฒนาตามแนววิปัสสนากัมมัฏฐาน

พระพุทธโฆสอาจารย์ ได้กล่าวถึงบ่อเกิดของปัญญา ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สรุปความได้ว่า ธรรมทั้งหลาย แยกประเภทเป็น ชั้น ๓ อย่างคือ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจกสมุพบาท เป็นต้น คือเป็นภูมิ (คือเป็นพื้น) ของปัญญา วิสุทธิ ๒ คือ สิววิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ เป็นมูล (คือเป็นรากเหง้า) วิสุทธิ ๕ นี้คือ ทิฐิวินิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ญาณทัสนวิสุทธิเป็นสรณะ (คือเป็นลำตัวหรือลำต้น) ของปัญญานี้ เพราะเหตุนี้ ปัญญานั้นอันภิกษุผู้ทำความสังฆความรู้โดยการเล่าเรียน และได้ถามในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นภูมิแห่งปัญญาเหล่านั้น ยังวิสุทธิ ๒ ที่เป็นมูลให้ถึงพร้อม ทำวิสุทธิ ๕ ที่เป็นสรณะให้ถึงพร้อม ปัญญาจึงเกิดขึ้นได้^{๑๒๐}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีคำปฎิญาญา (คำแถลงชี้แจง) ของพระพุทธโฆสอาจารย์ ผู้เขียนประพันธ์ กล่าวให้ทราบว่า ปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร ดังที่ท่านได้กล่าวให้รู้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้โปรดประทานเทศนาวิสาขนาถปัญหาของเทพบุตร ซึ่งมาทูลถามว่า

ประชาสัตว์ รกชฎูทั้งภายในและภายนอก รุงรังไปด้วยรกชฎู ข้าแต่พระโคตมเพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงขอรบกวนทูลถามพระพุทธองค์บุคคลใดหรือ จะพึงถางรกชฎู คือต้นหาอันรกพื้นผืนนี้เสียได้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธนิพนธคาถาปัญหาพยากรณ์ โดยมีใจความดังนี้

นรชนใด ประกอบด้วยปัญญา ดำรงอยู่ในศีล เจริญจิตอันเป็นสมาธิฉานคือสมถกรรมฐาน และเจริญปัญญา คือวิปัสสนากรรมฐาน เป็นผู้มียังกิเลสให้เร่าร้อน และมีปัญญาเครื่อง

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๑๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๒๙.

^{๑๒๐} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๑๒.

บริหารอันแก่กล้า ชื่อว่า เป็นภิกษุ คือผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ นรชนนั้น พึงถวกรกชฎ คือตมหา
อันรกพันเผื่อนี้เสียได้^{๑๒๑}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงปัญญาว่า เป็นเหตุให้ปัจจัยนิสสิตศีล (ศีลคือการพิจารณา
ปัจจัยโดยอุบายแยกคายก่อนแล้วจึงบริโภค) สำเร็จได้ ดังเนื้อความว่า

อาชีวิปาริสุทธิศีล อันโยคีบุคคล (บุคคลผู้มีความเพียร) พึงให้สำเร็จด้วยวิริยะ ฉันท
ปัจจัยสันนิสสิตศีล อันโยคีบุคคลพึงให้สำเร็จด้วยปัญญา ฉันทนั้น จริ่งอยู่ปัจจัยสันนิสสิตศีลนั้น ชื่อว่า
มีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะผู้มีปัญญาจึงจะสามารถมองเห็นโทษ และอานิสงส์ของปัจจัย
ทั้งหลายได้ เพราะเหตุนี้ ภิกษุพึงละความกำหนดยินดีในปัจจัยแล้ว พึงพิจารณาปัจจัยทั้งหลายอัน
เกิดขึ้นโดยธรรมสมาสมาแล้วจึงบริโภคพึงทำปัจจัยสันนิสสิตศีลนี้ ให้สำเร็จได้ด้วยปัญญา พระสาวก
ผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ได้สดับธรรมอันพระสุคตเจ้าทรงแสดงแล้ว พึงพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ ก่อน แล้วจึง
เสพพิณทบาต วิหาร ที่นอน ที่นั่ง และน้ำสำหรับซักล้างตุลิจับผ้าสังฆาฏิ ประคุดเหมือนหยาดน้ำไม่ติด
ในใบบัว ครั้นได้อาหารโดยการอนุเคราะห์จากผู้อื่นตามกาลเวลาแล้ว พึงเป็นผู้มีสติตั้งมั่น
รู้จักประมาณในของเคี้ยวของฉันทั้งหลาย เหมือนคนใช้รู้จักประมาณในการทาแผลและพอกยา
พึงเป็นผู้ไม่หลงคิด ฉันอาหารเพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปเหมือนมารดาบิดา กินเนื้อของบุตร ที่ตายแล้ว
ในทางกันดาร เหมือนพ่อค้าเกวียน หยอดน้ำมันเพลาเกวียนให้เดินทางไปได้ ฉะนั้น^{๑๒๒}

วิธีปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญา

(๑) การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนญาณต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับ จนถึงอนุโลมญาณและ
โคตรญาณ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นสูง คือ มัคคปัญญา

(๒) ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก

(๓) ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ มีภาษาบาลี เป็นต้น จนกระทั่งภาษาต่างประเทศทั่วโลก

(๔) การศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรพจน์ คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า

(๕) หมั่นไต่ถามครูบาอาจารย์บ่อย ๆ และหมั่นดู หมั่นสอบสวนค้นคว้าตำราบาลี อรรถกถา
ฎีกาบ่อย ๆ

(๖) หมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานบ่อย ๆ จนได้บรรลุมรรค ผล เป็นพระอริยบุคคล
เบื้องต้น เป็นต้นไป

(๗) อยู่ในสำนักของครูอาจารย์ผู้ฉลาดสามารถ

(๘) ได้มิตรที่ดี ชักชวนแนะนำกันในการศึกษาเล่าเรียน และการประพฤติปฏิบัติธรรม

(๙) แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

(๑๐) การงาน วิชาชีพที่ปราศจากโทษให้แก่ผู้อื่น

^{๑๒๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๐/๑๗.

^{๑๒๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๑.

- (๑๑) นิมนต์พระธรรมกถึกมาแสดงธรรมแล้ว สักการะบูชาธรรม
- (๑๒) ทำทานกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว พรารถนาให้มีปัญญาเฉลียวฉลาด
- (๑๓) ได้สั่งสมกรรมที่จะทำให้เกิดปัญญา เช่น ถวายหนังสือ สร้างหนังสือ เป็นต้น
- (๑๔) เกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน
- (๑๕) มีอินทรีย์แก่กล้า คือได้สร้างปัญญาบารมีมามาก
- (๑๖) ห่างไกลจากกิเลส เพราะได้เจริญกรรมฐาน
- (๑๗) ปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกัน
- (๑๘) กระทำวัตถุภายในและภายนอกให้สะอาด
- (๑๙) เว้นจากบุคคลผู้โง่เขลาเบาปัญญา ไม่รู้ชั้นธ ชาติ อายุตนะ อินทรีย์ อริยสัง
- (๒๐) คบหาสมาคมแต่บุคคลผู้มีปัญญา รู้รูปนาม รู้พระไตรลักษณ์ เป็นต้น
- (๒๑) พิจารณาถึงประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้ง อันเป็นไปในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีชั้นธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น อันสุขุมคัมภีรภาพ
- (๒๒) น้อมใจไปในการกำหนดนั้น คือน้อมใจไปตามสติปัฏฐานทั้ง ๔
- (๒๓) มีโยนิโสมนสิการคือการเอาใส่ใจโดยอุบายแยบคาย โดยมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ๆ
- (๒๔) เพียรพยายามกระทำให้มาก ฝึกการกระทำบ่อย ๆ
- ทั้ง ๒๔ ข้อนี้ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาชั้นต่ำ (สุตมยปัญญา) ปัญญาชั้นกลาง (จินตามยปัญญา) และปัญญาชั้นสูง (ภาวนามยปัญญา)^{๑๒๓}

๓.๓ สรุปลักษณะ

การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ต้องเริ่มที่การฝึกฝนใจให้มีความเห็น และความคิดที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ ปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ คือ ปรโตโฆสะ เสียงที่ดังกาม เสียงที่ถูกต้อง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ และโยนิโสมนสิการ ความรู้จักคิด การคิดตามแนวทางของปัญญา จึงเกิดการพัฒนากาย วาจา ด้านการพัฒนาปัญญาในระดับโลกียปัญญานั้น เมื่อเกิดสัมมาทิฐิแล้ว จึงเกิดความพร้อมแห่งธรรม ความถึงพร้อมแห่งศรัทธา ความถึงพร้อมแห่งศีล ความถึงพร้อมแห่งจาคะ และเห็นถึงความเกิดความดับเป็นอริยะชาแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ ด้านการพัฒนาปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญานั้น คือปัญญาหยั่งรู้สัจธรรมกำจัดกิเลสสิ้นเชิง เกิดขึ้นโดยโยนิโสมนสิการ โดยการพัฒนาอย่างเป็นระบบตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ ไตรสิกขา วิปัสสนากัมมัฏฐาน และสติปัฏฐาน ๔ โดยเฉพาะเรื่องของศีล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ทำให้เกิดความระมัดระวังในพฤติกรรมทั้งทาง กาย วาจา ใจ และหมั่นเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิด

^{๑๒๓} วงศ์ ชาญบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (แปล), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓๔-๕๓๖.

ปัญญาเห็นแจ้ง ปฏิบัติตนตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาประกอบกัน เพื่อเป็นปัจจัย
เกื้อหนุนทั้งภายนอกและภายใน ทำความเจริญไปสู่โลกุตตรปัญญา

การพัฒนาปัญญาเป็นการทำให้ความรู้ ความเข้าใจชัดเจนเจริญขึ้น เพื่อนำมาจัดการ
กิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพในการดำเนินชีวิตเพื่อเป้าหมายที่วางไว้ แต่การ
พัฒนาปัญญาจะสำเร็จไม่ได้หากพบกับอุปสรรค คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่เป็นเครื่องสกัดกั้น
ความเจริญ วิธีการพัฒนาปัญญาเป็นไปในแนวทางเดียวกับพระพุทธองค์กล่าวไว้ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ คือ
ปัญญาเป็นจุดเริ่มต้น โดยการอาศัยปรโตโฆส คือปัญญาของผู้อื่น หรือเรียกว่า วิธีการแห่งศรัทธา
ด้วยการคบหากัลยาณมิตรที่มุ่งช่วยเหลือกันในชีวิตประจำวัน เป็นการชักจูงให้เกิดสัมมาทิฏฐิ
ในระดับโลกียะเสียก่อน คือความเชื่อในเรื่องของกรรม ความเห็นถูกต้องตามธรรมนองคลองธรรม ความสำนึก
รับผิดชอบเกี่ยวกับความดีและความชั่ว เป็นต้น เมื่อเกิดโลกียสัมมาทิฏฐิก็เท่ากับเกิดโลกียปัญญา
เพราะสัมมาทิฏฐิไม่ว่าในระดับใดเมื่อเกิดขึ้นก็เป็นปัญญาในระดับนั้น มาประกอบกับโยนิโสมนสิการ
คือ ความรู้จักคิด คิดถูกวิธีของตัวบุคคลนั่นเอง ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญ เพราะกัลยาณมิตรทำได้เพียงการ
ช่วยเหลือชี้แนะ แต่ตัวบุคคลจะต้องมีความคิดและพิจารณาได้ด้วยตนเอง จนสามารถพึ่งพาตนเองได้

การพัฒนาปัญญานั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อโลก
ที่เราอยู่อาศัยโดยมีลักษณะของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน การฝึกฝนจะทำให้มนุษย์เห็นแก่ตัวน้อยลง
เห็นคุณค่าและประโยชน์ของผู้อื่นมากขึ้น ผู้ฝึกตนจะมีความระวังในเรื่องศีลไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่นและ
จะเบียดเบียนโลกน้อยลง ทำให้สภาพสังคมน่าอยู่มีความปลอดภัย บุคคลมีคุณภาพชีวิตที่ดีไม่ตกเป็นทาส
ของวัตถุ มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันหากบุคคลนั้นพากเพียรในการ
ฝึกฝนตนเองไปอย่างไม่หยุดหย่อนก็สามารถพัฒนาปัญญาไปจนเห็นแจ้งต่อความจริงสูงสุดในทุกสรรพสิ่ง
ซึ่งเป้าหมายก็คือมรรคผลนิพพานนั่นเอง

บทที่ ๔

ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการที่ได้ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทตามแนวทางของอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัมมาทิฐิ ซึ่งในกระบวนการสร้างสัมมาทิฐินั้น ต้องอาศัยเหตุปัจจัยทั้งสองประการ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ เมื่อสามารถสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นแล้วก็จะนำไปสู่อริยมรรคข้อที่เหลือ คือ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาယามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิต่อไป

ในบทที่ ๔ นี้เป็นการศึกษาประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งในแง่ของประโยชน์สุขในปัจจุบัน ประโยชน์สุขในอนาคต และประโยชน์สูงสุดเพื่อการบรรลุธรรมรวมทั้งด้านการพัฒนากาย พัฒนาลักษณะนิสัย พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญา ว่ามีแนวทางในการพัฒนาอย่างไร ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๔.๑ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ เพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน

๔.๑.๑ ความหมายของหลักทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ในพระไตรปิฎก

ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน^๑ ประโยชน์อันพึงได้รับจากการประกอบกิจการหรือมีอาชีพที่สุจริต ถูกต้องทั้งทางกฎหมายและศีลธรรม ผลประโยชน์ที่ได้จากการประกอบกิจการนั้น เป็นผลที่ได้ทันตาเห็นไม่ต้องรอถึงภายภาคหน้า ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการประกอบกิจการ อาจจะเป็นเงิน สิ่งของ ชื่อเสียง เกียรติยศ การยกย่องสรรเสริญ หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นผลประโยชน์อาจเป็นวัตถุหรือผลตอบแทนทางด้านจิตใจก็ได้ อาจเป็นสิ่งที่บุคคลทั่ว ๆ ไปปรารถนา การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะได้มาซึ่งประโยชน์นั้น จะต้องแสวงหาอย่างมีหลักการและมีแผนการ ซึ่งหลักการและแผนการนี้ เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน อันมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ความขยันหมั่นเพียร
๒. การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด
๓. คบคนดีเป็นมิตร
๔. เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้

^๑ อด.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๘.

๔.๑.๒ ความหมายของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์

ความหมายของ ทฤษฎีธัมมิกัตถสังวัตตินิกธรรม ^๒ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น มีดังนี้คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบ อาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตรา หาอุบายวิธีสามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนา สำเหนียกศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

กล่าวโดยสรุป คือ การเลี้ยงชีวิตอย่างพอเหมาะพอดีตามฐานะของตนและปฏิบัติอย่างนี้ โดยสม่ำเสมอ ธรรม ๔ ประการนี้เรียกว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถะ ธรรมที่อำนวยประโยชน์ให้ในปัจจุบันทันตาเห็น ประโยชน์นั้น ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข คือ เป็นผู้มีความมั่นคง มีชื่อเสียงเกียรติคุณได้รับการยกย่องโดยทั่วไป และมีความสุขตามสมควรแก่อัตภาพของตน

การเข้าใจถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ควรทำความเข้าใจว่าประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้น หมายถึง ประโยชน์สุขในระดับต้นตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องของวัตถุหรือด้านรูปธรรมที่ประกอบไปด้วย (๑) การมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย สุขสบายใช้การได้ดี (๒) การมีทรัพย์สินเงินทอง การงานดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตเป็นหลักเป็นฐานสามารถพึ่งตนเอง จัดหา ใช้จ่าย และเก็บออม (๓) การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์สถานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ มีกัลยาณมิตร (๔) การมีครอบครัวที่สมบูรณ์และเป็นสุข (กรณีคุณุทส์)^๓

ประโยชน์สุขในระดับต้นนี้ตรงกับศัพท์เฉพาะที่เรียกว่า “ทฤษฎีธัมมิกัตถะ” คือประโยชน์ปัจจุบัน อันถือว่ามนุษย์จะขาดไม่ได้ เพราะถือเป็นฐานที่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า ซึ่งทุกคนต้องพัฒนาปัญญาตนเองให้เกิดขึ้นและใช้ปัญญาเพื่อหาสิ่งเหล่านี้มาเพื่อความสุขของตน ทำให้สุขภาพดี เมื่อสุขภาพดี เราสามารถหาเงินได้สะดวก เมื่อมีทรัพย์สิน สิ่งที่มาคือ ฐานะทางสังคม

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓๘.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘-๑๙.

เป็นที่ยอมรับ มียศ มีตำแหน่ง สืบเนื่องอาศัยกัน ทำให้ได้มาซึ่งมิตรและบริวาร ช่วยให้ทำอะไรได้สะดวกและกว้างไกลขึ้น อันเป็นฐานให้ครอบครัวมั่นคงและมีความสุข เลี้ยงดูบุตรหลานได้ จะสามารถสร้างสรรค์ความเจริญของชีวิตครอบครัว วงศ์ตระกูลและสังคมประเทศชาติต่อไป แต่ถ้าใครขาดประโยชน์ระดับต้นนี้ชีวิตก็จะลำบาก^๔

เมื่อเข้าใจประโยชน์สุขที่ตามองเห็นแล้วจึงสามารถทำความเข้าใจต่อไปว่า เมื่อปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาปัญญาแล้วจะสามารถนำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นซึ่งเป็นเป้าหมายในการพัฒนานั้นได้อย่างไร แนวทางการใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาปัญญานำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นสามารถดำเนินไปตามหลักความต้องการของมนุษย์หรือปัจจัย ๔ นั้น มนุษย์ทุกคนควรทำให้เกิดขึ้น เพราะถ้าใครขาดระดับนี้ความเป็นอยู่ของชีวิตจะลำบาก มีชีวิตได้ยาก และก้าวไปสู่ความสุขหรือประโยชน์ในระดับสูงติดขัดมาก^๕

ฉะนั้น เมื่อเราอยู่ในโลกต้องพยายามสร้างประโยชน์สุขในระดับนี้ให้ได้ เพื่อความเป็นอยู่ที่สบาย เริ่มจากการดูแลให้ตนเอง มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ใช้การได้ดี เมื่อมีสุขภาพดี หาเงินทองได้สะดวก ไม่ต้องวุ่นวายกับโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขภาพดีนั้นถือเป็นฐานในการรองรับขั้นพื้นฐานไว้ก่อน เมื่อมีทรัพย์สินเงินทองแล้ว ฐานะทางสังคมจะพ่วงมาด้วยเพราะตามหลักของค่านิยมในสังคม เมื่อใครมีทรัพย์สินเงินทองมักเป็นที่ยอมรับ กลายเป็นคนมีฐานะได้รับการยกย่อง มีเกียรติ มีอำนาจ ทำให้ทางแห่งการเข้ามาของทรัพย์สินเงินทองมีมากขึ้นด้วย เมื่อมีทรัพย์สินเงินทองมียศ มีตำแหน่งแล้ว จะทำให้มีมิตรบริวารตามมาด้วย เป็นเครื่องประกอบที่ช่วยทำอะไรต่าง ๆ สามารถทำได้สะดวกและกว้างขวางยิ่งขึ้น สูดถ่ายความเป็นครอบครัวที่ดี ที่มั่นคง มีความสุข จะทำให้การทำหน้าที่ของการงานนั้นปลอดโปร่ง โล่งใจคล่องตัว อันเป็นสิ่งที่เกื้อกูลแก่กันและกัน การพัฒนาปัญญาก็เป็นไปอย่างสร้างสรรค์เพราะบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้

๔.๑.๓ ประโยชน์ด้านการพัฒนากาย

พุทธศาสนามองจริยธรรมในแง่ของการถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือการนำเอา (ความรู้ใน) กฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ดังนั้น จึงได้ให้ความหมายของจริยะอันประเสริฐคือจริยธรรมที่ถูกต้องแท้จริงไว้ว่า เป็นการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่จะทำให้เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติบังเกิดประโยชน์แก่มนุษย์ให้มากที่สุด หรือการดำเนินชีวิตให้รู้เท่าทันธรรมดาของธรรมชาติ โดยประพฤติปฏิบัติในทางที่จะผลักดันและสร้างสรรค์เหตุปัจจัยต่าง ๆ

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙๗-๑๙๘.

^๕ เอื้อมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **สารนิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓, หน้า ๕๘.

ให้เป็นไปอย่างก่อผลดีบังเกิดคุณประโยชน์แก่มนุษย์^๖

การดำเนินชีวิตนั้นต้องอาศัยปัจจัยจากธรรมชาติเพื่อความอยู่รอด การดำเนินชีวิตโดยใช้ปัญญา จะทำให้มนุษย์เบียดเบียนธรรมชาติน้อยที่สุดและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังนั้นคนที่มีความมั่นใจ ในชีวิตของตน และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่ อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลักการต่อไปนี้

ทฤษฎีนี้มีกัตถะ จุดหมายขั้นตาเห็น หรือ ประโยชน์ปัจจุบัน ที่สำคัญ คือ

๑. มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว
๒. มีเงินมีงาน มีทรัพย์จากอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ
๓. มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไฉไล เป็นที่ยอมรับในสังคม
๔. มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าพอใจ

ทั้งหมดนี้ พึ่งให้เกิดมีโดยธรรม และใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ ตนเองและผู้อื่น^๗

การพัฒนากายจึงเป็นจุดหมายขั้นตาเห็น เมื่อมนุษย์มีความสำราญระว่างต่อการประพฤติ ทางกาย ย่อมนำมาซึ่งความสง่างาม แข็งแรงปลอดภัยจากโรคร้าย การพัฒนากายที่แท้จริงก็คือการ พัฒนาอินทรีย์ การใช้อินทรีย์ตั้งแต่ตา หู นี่เป็นเรื่องใหญ่สุด อินทรีย์เป็นเรื่องใหญ่มาก คือเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าใช้อินทรีย์เป็น ก็ใช้ด้วยสติ และให้เกิดปัญญา^๘

มนุษย์ต้องใช้อินทรีย์เพื่อการดำรงชีวิตสัมพันธ์กับโลกภายนอก เป็นช่องทางที่เราสัมพันธ์ กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด การฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์มี ๒ แง่ด้วยกัน คือ

๑. ฝึกฝนในแง่การใช้งาน คือ ทำให้อินทรีย์เหล่านี้มีความเฉียบคม มีความละเอียดอ่อน มีความไว มีความคล่อง มีความชัดเจน เหล่านี้เป็นการฝึกในแง่การใช้งานคล้ายกับที่พูดว่าฝึกทักษะ
๒. ฝึกในแง่การทำให้รู้จักเลือกรับเอาสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์เข้าให้แก่ชีวิตป้องกัน ไม่ให้รับเอาสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นโทษเข้ามา^๙

ดังนั้น การใช้อินทรีย์เป็นก็คือการบริโภคนั่น คือรู้จักเลือกที่จะบริโภคหรือเรียกว่าการ บริโภคด้วยปัญญา การบริโภคด้วยปัญญาจึงจะได้คุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งต้องมาจากความพอดี คือจุดที่ คุณภาพชีวิตกับความพึงใจมาบรรจบกันหมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการ

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓๓.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คู่มือมนุษย์และธรรมนุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คู่มือชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการพัฒนาชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐.

ตอบสนองความต้องการคุณภาพชีวิต ถ้าเป็นการบริโภคในทางเศรษฐกิจก็หมายถึงการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ แต่ในแบบพุทธ การบริโภคคือการใช้สินค้าและการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พอบริโภคก็เกิดมีคุณภาพชีวิตขึ้น นั่นคือการบริโภคที่สำเร็จผล^{๑๐}

การได้คุณภาพชีวิต ย่อมเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ต่อไปทำให้มีชีวิตดีงามยิ่งขึ้น ทำให้สังคมมีสันติสุข ซึ่งปรากฏในตัวหลักเรียกว่า “โภชน มตตถนุตา” หลักนี้มีกล่าวอยู่เสมอ แม้แต่ในโอวาทปาฏิโมกข์ที่เราเรียกว่าหัวใจพระพุทธศาสนาก็ระบุไว้ว่า “มตตถนุตา จ ภตตสมิ” ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณคือรู้จักพอดี ความพอประมาณ คือ ความพอดี คำว่ามตตถนุตา คือ ความรู้จักพอดี เป็นหลักสำคัญกระจายอยู่ทั่วไป ท่านสอนว่า เวลาจะบริโภคอะไรให้พิจารณา คือพิจารณาว่า เราพิจารณาโดยแยกแยะแล้วจึงบริโภคอาหาร “เนว ทวาย น มทายน มนุทนาย” มิใช่เพื่อสนุกสนาน มิใช่เพื่อลุ่มหลง มัวเมา มิใช่เพื่อโก้ หูหรา ฟุ่มเฟือย “ยาวเทว อิมสส กายสส” แต่บริโภคเพื่อให้ร่างกายมั่นคงดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตดำเนินไป เพื่อกำจัดทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันมิให้มีทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงาม เพื่อความอยู่ผาสุก เวลาจะบริโภคต้องเข้าใจความหมายอย่างนี้ และบริโภคให้ได้ตามความมุ่งหมาย แล้วความพอดีก็อยู่ที่นี้ ฉะนั้นจึงบอกว่าความพอดีหรือสายกลาง อยู่ที่คุณภาพชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ เพราะผู้ที่เป็นชาวพุทธพิจารณาเข้าใจความหมายของการบริโภคว่าเพื่อความมีสุขภาพดี เกื้อกูลต่อการมีชีวิตที่ดี เพื่ออยู่เป็นสุข ดังนั้นคุณภาพชีวิตคือสิ่งที่ต้องการในการบริโภค และบริโภคแล้วได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี่คือความหมายของมตตถนุตา คือความพอดีที่เป็นสายกลาง^{๑๑}

คุณประโยชน์ของการบริโภคด้วยปัญญา ที่มีผลต่อการพัฒนากาย เช่น ในการกินอาหาร ผู้บริโภคตระหนักรู้ความจริงที่ตน

๑. เป็นบุคคลที่มีส่วนในสังคม ผู้มีความต้องการที่ถูกกระตุ้นเร้าโดยอิทธิพลทางสังคม เช่น ค่านิยม เป็นต้น อาจบริโภคเพื่อแสดงสถานะทางสังคม ความโก้เก๋ ตลอดจนสนุกสนานบันเทิง

๒. เป็นชีวิตที่เป็นส่วนในธรรมชาติ ผู้มีความต้องการที่ถูกกำหนดโดยเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ที่จะต้องบริโภคเพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ ให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ปราศจากโรคภัย เบียดเบียน เป็นอยู่ผาสุก มีร่างกายที่พร้อมจะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามและสร้างสรรค์

ถ้าผู้บริโภครู้ว่า ความต้องการที่แท้จริงในการกินอาหาร คือ ความต้องการของชีวิตในข้อ ๒ เขาจะต้องบริโภคเพื่อความมุ่งหมายที่จะให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพสมบูรณ์และสามารถดำเนินชีวิต

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ฉบับที่ ๕, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙-๑๒.

ที่ดี ที่พูดสั้น ๆ ว่า คุณภาพชีวิต^{๑๒}

แนวทางในการพัฒนากายนั้น นอกจากการบริโภคเป็นแล้ว ยังต้องดูเป็น และฟังเป็นอีกด้วย เพราะชีวิตที่เป็นอยู่จำเป็นต้องมีการสื่อสารกับโลกภายนอก สิ่งที่ช่วยสื่อสารหรือเครื่องมือสื่อสารก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ถ้าเราใช้ไม่เป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเรา ก็กลับเป็นทางมาของโทษความเสียหาย ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ที่ว่าใช้ไม่เป็น ก็คือ ใช้ด้วยโมหะ ใช้สักแต่ว่าด้วยความรู้สึก ดูก็ไม่เป็น ฟังก็ไม่เป็น ดูแล้วก็เกิดโทษ เกิดปัญหาแก่ชีวิต ทำให้เกิดความลุ่มหลง เพลิดเพลินมัวเมา โลภะ โทสะ โมหะ ยิ่งเฟื่องฟู เช่น อยากดูทีวีก็ดูไม่เป็นดูแล้วแทนที่จะได้ความรู้ กลับได้แต่ความลุ่มหลงความเอะอะวอยวาย เสี่ยงสุขภาพกาย เสี่ยงงาน เสี่ยงการศึกษาเล่าเรียน

เพราะฉะนั้น จึงต้องพูดในเรื่องอินทรียสังวร คือการสำรวมรู้จักใช้อินทรีย การศึกษาพื้นฐาน คือเรื่องการบริโภคปัจจัยสี่ การฟังก็เช่นเดียวกัน ปัจจุบันเราได้นักเสพมากกว่านักศึกษาอินทรียสังวรนี้สำคัญ เป็นข้อปฏิบัติที่จะทำให้เป็นนักศึกษา คือเป็นนักเรียน นักรู้ หมายความว่า ใช้ตาหูฟัง เป็นต้น หรือเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทุกอย่าง ต้องได้ปัญญาที่เกิดความรู้ และเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นได้^{๑๓}

แนวทางในการพัฒนากายนี้เน้นเรื่องอินทรียสังวร ได้แก่การบริโภคด้วยความพอดีทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เรียกว่าเป็นการกินด้วยปัญญา คนที่รู้จักคุณภาพชีวิตคือผู้มีปัญญา ทำให้เกิดความพอดีหรือมีขมิมา คือการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นจึงเป็นหลักในการตัดสินใจตัดสินพฤติกรรมของมนุษย์ของพระพุทธศาสนา เมื่อบริโภคอะไรก็ตามโดยใช้ปัญญาจะเกิดความพอดีมีการสำรวมระวังอินทรีย แล้วจึงมีผลต่อการพัฒนาพฤติกรรมในอันดับต่อมา

๔.๑.๔ ประโยชน์ด้านการพัฒนาพฤติกรรม

ความสามารถในการปรับพฤติกรรม หมายถึงการเพิ่มศักยภาพ (potentiality) ให้แก่ตนเองในด้านการรู้จักตน และควบคุมตนเองเพื่อให้ออกในทางที่เหมาะสม ความหมายในที่นี้ก็คือความสามารถในการทำความเจริญให้แก่ตน ซึ่งมีความหมายตามความเข้าใจในปัจจุบันว่า การพัฒนาตนเอง ถ้าบุคคลแต่ละคนสามารถปรับพฤติกรรมของตนเองเสียใหม่ ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า บุคคลนั้นมีการพัฒนาตนเองแล้ว กล่าวให้ชัดเจนก็คือ มีศักยภาพในการพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองได้สำเร็จตามขีดความสามารถของตน^{๑๔}

ดังนั้น การพัฒนาพฤติกรรมที่ดี จึงต้องเริ่มจากพฤติกรรมที่ติดตัวมา หรือที่เรียกว่า

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ฉบับที่ ๖, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เพื่อชีวิตที่ดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕-๒๘.

^{๑๔} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

พฤติกรรมเคยชิน พฤติกรรมจากสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติที่บุคคลต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย และการขัดเกลาพฤติกรรมตนเองต่อไปภายในกรอบของศีลธรรม คือความประพฤติดีงามที่กำหนดไว้แล้ว ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นเอง

ในบรรดาพฤติกรรมทั้งหลาย พฤติกรรมเคยชินถือว่าสำคัญที่สุด และควรเอาใจใส่มากที่สุด พฤติกรรมเคยชินมีความสำคัญในแง่ที่ว่าทั้งชีวิตส่วนใหญ่ของแต่ละคนดำเนินไปด้วยความเคยชิน เขาจะแสดงออก กระทำหรือมีปฏิกริยาต่อสิ่งใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมหรือทางวัตถุ ก็ทำไปตามความเคยชินของตน ทำให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ยาก สำหรับบางคนอาจแก้ไขไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดี ที่เกื้อหนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นคือ จะต้องช่วยสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดีตั้งแต่วัยเด็ก เริ่มตั้งแต่ครอบครัวและโรงเรียน โดยให้มีพฤติกรรมเคยชินในการดำเนินชีวิตทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการกิน การอยู่ การเดินทาง การเล่น การใช้ของ ในลักษณะที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลแก่สภาพแวดล้อม ให้เป็นสุขในการอยู่กับต้นไม้ดอกไม้ในธรรมชาติ ให้มีอากาศเป็นมิตรเอ็นดูกรุณาต่อสัตว์ต่าง ๆ และรู้จักเรียนรู้จากธรรมชาติ

ถ้าสร้างตัวนี้ขึ้นมาได้เราจะประสบความสำเร็จมาก วินัยและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตลอดจนกฎหมายของบ้านเมือง ที่จะได้ผลดีก็ต้องเน้นจากพฤติกรรมเคยชินเหล่านี้ ต่อมาเป็นพฤติกรรมเคยชินระดับสังคม หรือวัฒนธรรมนี้ยิ่งหนักแน่นได้ผลมาก เพราะมีการถ่ายทอดต่อกันมา วัฒนธรรมจัดเป็นวินัยอย่างหนึ่ง เพราะเป็นแบบแผนของสังคม และเป็นเครื่องฝึกพฤติกรรมของคน อีกคำหนึ่งคือ จริยธรรม ตามความหมายของตะวันตก (Ethics) ที่เราเรียกว่าศีลนั้น จะได้ผลดีหรือเป็นจริงเป็นจัง ถ้าลงตัวไปอยู่ในวัฒนธรรมที่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายพฤติกรรมที่มีเมตตากรุณา การรักษาทรัพย์หรือสมบัติของส่วนรวม การใช้ทรัพย์ากรอย่างประหยัด เป็นต้น

แนวทางในการแก้ไขพฤติกรรมที่เคยชิน โดยการทำให้การเห็นแก่ตัวกับการเห็นแก่ผู้อื่น กลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนาหมายความว่า เราทำให้แก่ผู้อื่นก็เพื่อสนองความอยากของเราที่จะให้เขามีความสุข เช่น พ่อแม่รักลูก อยากให้ลูกของตัวเองมีความสุข การทำให้ลูกมีความสุขก็เป็นการเห็นแก่ตัวของพ่อแม่พร้อมกับเป็นการเห็นแก่ลูกคือเห็นแก่ผู้อื่นด้วย

การพัฒนาคุณธรรม เช่น เมตตา เป็นต้น ในเบื้องต้นขณะยังไม่หมดกิเลส ก็เป็นไปตามแนวความคิดนี้ด้วย คือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข เมื่อต้องการให้คนอื่นมีความสุขความสุขของเรานี้ก็เนื่องด้วยความสุขของผู้อื่น คือต้องอาศัยหรือขึ้นต่อความสุขของผู้อื่น เช่น ฉันจะเป็นสุขได้ ก็ต่อเมื่อได้เห็นหมู่บ้านนี้อยู่กันอย่างร่มเย็นปลอดภัย หรืออาจขยายออกไปอีกถึงกับว่า ฉันจะเป็นสุข ต่อเมื่อได้เห็นชุมชนนี้ สังคมนี้นี้ ตลอดจนโลกนี้มีสันติสุข วิธีการนี้เรียกได้ว่าเป็นวิธีพัฒนาความต้องการ คือปรับเปลี่ยนความต้องการของคน แล้วพฤติกรรมและสภาพจิตอื่น ๆ ก็เปลี่ยนตามไปเอง แต่ต้องเน้นที่ความต้องการและถือว่าความต้องการของคนเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนได้ พัฒนาได้ ซึ่งก็เข้าหลัก

พระพุทธศาสนายู่นั่นเอง^{๑๕}

หากพิจารณาจากองค์แห่งมรรค ในด้านพฤติกรรมแสดงออกของบุคคลนั้น หมายรวมเอา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะไว้ด้วยกัน หรือเรียกว่าเป็นการพัฒนาพฤติกรรม ภายในกรอบแห่งศีล

แนวทางในการใช้สัมมาวาจาหรือที่เรียกว่าการพูดเป็น โดยลักษณะของนักพูดที่ดีนั้น เป็นลักษณะของนักปราชญ์ที่ระบู้ไว้ในหลักพุทธศาสตร์คือ เป็นผู้ฉลาดรอบรู้อย่างแท้จริงและจะมีความเคยชินที่จะไม่กล่าวถ้อยคำดังต่อไปนี้เลย ๑. คำพูดเท็จ ๒. คำพูดยุงส่อเสียด ๓. คำพูดหยาบไม่สุภาพ ๔. คำพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล และกล่าวว่ามีผลจากการไม่พูดผิด ๆ เช่นนั้นย่อมทำให้ผู้นั้นพบแต่ความสุขไม่ว่าอยู่ที่ใดในโลก และในทางตรงกันข้าม ในรายของคนทีพูดมาก โดยขาดสติหรือพูดพล่าม ก้อาจพูดผิด ๆ ได้ในลักษณะของถ้อยคำ ๔ แบบที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งจะมีผลให้พบแต่ความเดือดร้อน ความล้มจมตกต่ำในชีวิตของตนในอนาคตได้^{๑๖}

การพูดมากนั้นมีผลเสียมากกว่าผลดี และยังมีผลสืบเนื่องไปถึงที่ว่า ขาดการเป็นนักฟังที่ดีไปด้วย เพราะคนที่มีปัญญา คือ ผู้มีความรู้ความสามารถในการที่จะกล่าวถ้อยคำโดยผ่านการตรึกตรองมาก่อน ล้วนแล้วแต่เป็นความจริงที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใส และเชื่อถือคำพูดนั้นว่าเป็นคำพูดที่น่าเชื่อถือและเป็นประโยชน์ โดยนำคำพูดนั้นไปปฏิบัติตาม การพัฒนาพฤติกรรมภายในกรอบของศีล ข้อต่อมาคือการ ทำเป็นหรือทำถูก

ความหมายของการ ทำเป็น หรือทำถูก (สัมมากัมมันตะ) ตามหลักพุทธศาสนานั้นมิใช่เพียงคน ๆ หนึ่งจะต้องควบคุมตนเองให้ได้ชื่อว่ามีคุณสมบัติดีงามตามหลักของศีลธรรมเท่านั้น ยังจะต้องมีความหมายถึงว่า คน ๆ นั้นจะต้องทำให้เป็นตามบทบาทและสถานภาพของตนในทุก รูปแบบที่ตนได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่ด้วยในระยะเวลาอันนั้น คือ จะต้องประพฤติตนตามหลักการ ไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูลกันเพื่อความเป็นปกติสุขของสังคม^{๑๗}

มีคำสอนอีกส่วนหนึ่ง กล่าวตักเตือนชาวพุทธให้ประคับประคองชีวิตตนเองให้ดีด้วยการ ประพฤติตนให้ถูกต้องในการดำรงชีวิตอยู่ตลอดวัยอันยาวนานก่อนสิ้นชีวิตไปเพราะความแก่ชรา กล่าวให้สอดคล้องกับการพัฒนาบุคลิกภาพตามแบบพุทธก็คือการควบคุมตนเอง หรือฝึกฝนตนเอง ให้เจริญขึ้นทั้ง ๓ วัย คือวัยต้น วัยกลาง และวัยปลาย

วัยต้น คือวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน บำรุงสุขภาพให้แข็งแรง การเสาะหาความรู้และ ประสบการณ์ทั้งทางโลกและทางธรรม (การบวชเรียน) การฝึกฝนอาชีพและการเลือกคู่ครอง ทั้งนี้อาจ เรียกได้ว่าเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ จึงต้องรู้จักสำเหนียกและรับฟังให้มากโดยทำตนให้ว่าง่าย

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙๔ - ๒๐๒.

^{๑๖} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๘๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

ตามคำแนะนำสั่งสอนของผู้ใหญ่ หรือผู้ปกครองและท่านผู้รู้ทั้งหลาย

วัยกลาง คือวัยแห่งการทำมาหาเลี้ยงชีพและการเลี้ยงดูครอบครัว การวางแผนครอบครัว เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เพื่อเป็นที่พึ่งของสมาชิกในครอบครัวการทำตนให้เหมาะสมกับบทบาท และสภาพของการเป็นสามี ภรรยา พ่อ แม่ ญาติ ผู้ใหญ่ในครัวเรือนและหัวหน้างาน ในชุมชน หรือบริษัทรวมทั้งการทำตนให้เหมาะสมกับบทบาทการเป็นสมาชิกที่ดีในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ รวมทั้งสังคมส่วนรวมคือสังคมโลก

วัยปลาย คือวัยแห่งการพักผ่อนหลังจากการทำงานสร้างฐานะมั่นคงแล้ว เป็นวัยที่ควรเป็นที่พึ่งของลูกหลานในด้านการถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้ การให้กำลังใจ กำลังความคิด การเป็นที่พึ่งด้านกำลังทรัพย์ คือแบ่งปันสมบัติเพื่อเป็นทุนในการศึกษาเล่าเรียน ทุนในการประกอบอาชีพ ทุนในการสร้างครอบครัว เป็นต้น ขณะเดียวกันวัยปลายควรเป็นวัยที่จะได้พักผ่อน ทำบุญ ทำทาน ขวนขวายหาความรู้ในทางธรรมเพิ่มเติมรวมทั้งการพัฒนาจิตพัฒนาปัญญาให้สมบูรณ์ ถ้าสำรวจพบว่า ยังไม่ได้พัฒนาเพียงพอ^{๑๘}

การกระทำตนให้ถูกต้องทั้ง ๓ วัย เป็นหลักการกระทำชอบหรือกระทำถูกต้องตามวัยเพื่อเป็นการพัฒนาตนเองในด้านพฤติกรรม ทำให้ชีวิตมีความก้าวหน้าตลอดระยะเวลาแห่งการดำรงชีวิต นอกจากนี้การกระทำถูกต้องในแง่ของศีลยังประกอบไปด้วย ๑. การไม่ทำร้ายทำลายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน แต่จงช่วยเหลือเกื้อกูลเขา ๒. การไม่เบียดเบียนทรัพย์สินหรือสิทธิของผู้อื่น แต่จงแบ่งปัน และบริจาค ๓. การไม่สำส่อนทางเพศ แต่จงพอใจเฉพาะคู่ครองของตน เหล่านี้ในการพัฒนาพฤติกรรมในแบบของพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการไม่สร้างอกุศลกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น เพราะปราศจากการเบียดเบียนนั่นเอง

การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีพ) ได้แก่การประกอบอาชีพสุจริต อาชีพสุจริตคืออาชีพอะไรก็ได้ที่ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน และเป็นอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย หรือกล่าวได้ว่าผู้ประกอบอาชีพจะต้องปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จึงจะไม่ทำให้การเลี้ยงชีวิตตนเองต้องกระทบกระเทือนน้ำใจ หรือทรัพย์สินและความปลอดภัยในชีวิตของผู้อื่น คำสอนในพระพุทธศาสนาได้ระบุอาชีพที่ต้องห้ามไม่ควรกระทำถือเป็นอาชีพที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ ๑. การค้าอาวุธ ๒. การค้ามนุษย์ ๓. การค้าสัตว์มีชีวิต ๔. การค้าสุรายาเมา ๕. การค้ายาพิษ^{๑๙}

การเลี้ยงชีพชอบนั้นต้องเลี้ยงตนเองให้มีความสุขในระดับหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ ในการประกอบสัมมาอาชีพและการบริโภคมกามว่า ๑. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อนนสุข (สุขเกิดจากความ

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๑๙} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕.

ไม่เป็นหนี้) ๔. อนุวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ)^{๒๐}

แนวทางในการใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาพฤติกรรมนี้ เริ่มจากการปรับเปลี่ยนทัศนคติมุมมองต่อตนเองและมุมมองที่มีต่อโลก การปรับปรุงพัฒนาพฤติกรรมโดยการถ้อยทีถ้อยอาศัยต่อสภาพแวดล้อม โดยไม่ทำลายแต่ช่วยกันสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมที่ดีให้เกิดขึ้น ด้วยการใช้ปัญญามาเป็นเครื่องนำทาง ถ้าสามารถกระทำได้ก็จะทำให้ทั้งบุคคลและสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หรือจะก้าวไปถึงระดับโลกก็จะเป็นการดี เพราะจะทำให้คนมีจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อการกระทำทั้งต่อตนเองและต่อโลกมากขึ้น

นอกจากการพัฒนาทางพฤติกรรมในระดับบุคคลแล้ว การพัฒนาพฤติกรรมอีกระดับหนึ่งที่มีผลส่งให้บุคคลในสังคม เกิดการสงเคราะห์และยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในสังคมก่อให้เกิดการประสานการหมุนวนไว้ด้วยความสามัคคี ทำให้สังคมอยู่รวมกันได้ ไม่แตกแยกกระจาย ทำให้มีเอกภาพและมีความมั่นคง เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔

๑) ทาน การให้ปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกลี้ยเจือจาน แจกจ่าย ช่วยเหลือด้วยสิ่งของทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ (ช่วยด้วยทุน สิ่งของ หรือความรู้)

๒) ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ (ช่วยด้วยถ้อยคำ)

๓) อัตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา สละเรี่ยวแรงกำลังกายช่วยเหลือกัน และบำเพ็ญประโยชน์ (ช่วยด้วยกำลังงาน)

๔) สมานัตตตา เอาตัวเข้าเสมอสมาน ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ไขปัญหาร่วมทุกข์ร่วมสุข ปฏิบัติต่อกันโดยเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ให้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ (ช่วยด้วยการร่วมสร้างสรรค์และแก้ปัญหา)^{๒๑}

หลักดังกล่าวจึงเป็นผลมาจากพฤติกรรมที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมส่งผลให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็น เพราะเจตนาหรือพฤติกรรมที่ดี ย่อมมาจากคุณภาพของจิตที่ดี ดังนั้น ผู้มีปัญญาเมื่อพัฒนาพฤติกรรมอย่างต่อเนื่องมากขึ้น จึงส่งผลให้คุณภาพของจิตได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเช่นกัน

๔.๑.๕ ประโยชน์ด้านการพัฒนาจิต

ความสัมพันธ์ของการพัฒนาปัญญากับการพัฒนาจิตว่า ปัญญากับจิตใจจะต้องเชื่อมโยงเอื้อผลกันตลอดเวลา เมื่อปัญญาเจริญขึ้น ก็คือการที่คนจะมีจิตใจที่เป็นอิสระและมีความสุขได้มากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญองงามขึ้น ก็คือการที่คนมีปัญญามากขึ้น เข้าใจชีวิตมากขึ้น และจึงรู้จักที่จะปฏิบัติต่อชีวิตคือ ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น พร้อมทั้งปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อมในโลกได้ถูกต้องยิ่งขึ้น^{๒๒}

^{๒๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมกับการพัฒนาชีวิต, หน้า ๔๘-๔๙.

พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเรื่องการฝึกตนโดยใช้ความเพียรชอบ (สัมมาวายามะ) ด้วย “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ผ่องแผ้ว”^{๒๓} การทำความเพียรเพื่อให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา แต่คำสอนของพระพุทธองค์เป็นความเพียรที่มากกว่านั้นหรือเรียกว่าเป็นความเพียรที่สมบูรณ์แบบ ที่เรียกว่า สัมมัปปธาน ๔ ได้แก่ ๑. เพียรระวัง หมายถึง เพียรปิดกั้นอย่าให้ความชั่วเกิดขึ้นแก่ตน ๒. เพียรกำจัด คือ ความเพียรที่จะละทิ้งความชั่วความบกพร่องที่มีอยู่ หรือที่เกิดขึ้นให้หมดไป ๓. เพียรสร้าง หมายถึง การหมั่นทำความดีงามให้ปรากฏขึ้นบ่อย ๆ ทั้งปรากฏแก่ผู้อื่นและปรากฏแก่ใจตนเอง ๔. เพียรรักษา ตามหลักพุทธธรรมกล่าวว่า แม้ความดีที่มีอยู่เดิมก็อาจลดน้อยถอยลงได้ ความเพียรพยายามที่จะรักษาความดีเป็นเรื่องยากลำบากไม่น้อย ซึ่งคนที่มีลักษณะของจิตใจที่อ่อนไหวจะเป็นผู้ที่ขาดคุณสมบัติในการรักษาความเพียร ดังนั้น การรักษาความดีจึงเป็นงานที่ต้องใช้ความเพียรอย่างมาก^{๒๔}

เรื่องการทำความเพียรให้สมบูรณ์จึงแบ่งออกเป็น ๒ แนวทาง ได้แก่ ๑. เพียรระวังและกำจัดความชั่วหรืออกุศลให้หมดไป ๒. เพียรสร้างและรักษาความดีหรือกุศลนั้นไว้ ผู้ที่สามารถกระทำได้ทั้ง ๒ แนวทางนี้ ก็คือผู้ที่ผ่านความสำเร็จในระดับธรรมดาทั่วไปและพร้อมที่จะก้าวไปสู่ความสำเร็จในระดับที่สูงขึ้นความระลึกชอบ (สัมมาสติ) จะมีแนวทางใดที่จะทำให้จิตได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การเจริญสติเป็นกระบวนการที่สำคัญอย่างที่จะทำให้จิตได้รับการพัฒนา โดยอาศัยกระบวนการปฏิบัติ ดังนี้

การเจริญสติปัฏฐาน คือการเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ซึ่งทำให้ภาพตัวตนที่จิตวิชาวินิจฉัยไม่มีช่องทางที่จะแทรกตัวเข้ามาในความคิดแล้วก่อปัญหาขึ้นได้เลย การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐานนี้นักศึกษาฝ่ายตะวันตกบางท่านนำไปเปรียบเทียบกับวิธีการแบบจิตวิเคราะห์ของจิตแพทย์ (Psychiatrist) สมัยปัจจุบัน และประเมินคุณค่าว่าสติปัฏฐานได้ผลดีกว่า และใช้ประโยชน์ได้กว้างขวางกว่า เพราะทุกคนสามารถปฏิบัติเองได้ และใช้ในยามปกติเพื่อความสุขสภาพจิตที่ดีได้ด้วย สาระสำคัญของการเจริญสติปัฏฐาน มีดังนี้

๑) องค์ประกอบหรือสิ่งที่ร่วมอยู่ในกระบวนการปฏิบัติมี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ทำ (ตัวการที่คอยกำหนดหรือคอยสังเกตเพ่งพิจารณา) กับฝ่ายที่ถูกทำ (สิ่งที่ถูกกำหนดหรือถูกสังเกตเพ่งพิจารณา)

๒) องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกทำหรือถูกกำหนดเพ่งพิจารณา ก็คือสิ่งธรรมดาสามัญที่มีอยู่กับตัวของทุกคนนั่นเอง เช่น ร่างกาย การเคลื่อนไหวของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เฉพาะที่เป็นปัจจุบัน คือ ที่กำลังเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในขณะนั้นเท่านั้น

๓) องค์ประกอบฝ่ายที่ทำ คือ คอยกำหนดเพ่งพิจารณา เป็นตัวการหลักของสติปัฏฐาน ได้แก่ สติ กับ สัมปชัญญะ สติ เป็นตัวเกาะจับสิ่งที่พิจารณาเอาไว้ สัมปชัญญะ เป็นตัวปัญญา

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๒๔} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

ตระหนักรู้สิ่งหรืออาการที่ถูกพิจารณานั้นว่า คืออะไร มีความมุ่งหมายอย่างไร เช่น เมื่อกำหนดพิจารณา การเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การเดิน ก็รู้ว่าเดินทำไม เพื่อไปไหน เป็นต้น และเข้าใจสิ่งนั้นหรือ การกระทำนั้นตามความเป็นจริง โดยไม่เอาความรู้สึกเป็นตนของตนเข้าเคลือบ

๔) อาการที่กำหนดเพ่งพิจารณานั้น มีสาระสำคัญอยู่ที่ ใ้รู้เห็นตามที่มันเป็นในขณะนั้น คือ ดู เห็น เข้าใจ ว่าอะไร กำลังเป็นไปอย่างไร ปรากฏผลอย่างไร เข้าเผชิญหน้ารับรู้ พิจารณา เข้าใจ ตามความเป็นไปให้ทันทุกอย่างขณะเท่านั้น ไม่สร้างปฏิกิริยาใด ๆ ขึ้นในใจ ไม่มีการคิดกำหนดค่า ไม่มีการ คติวิจารณ์ ไม่มีการวินิจฉัยว่า ดีชั่ว ถูกผิด เป็นต้น ไม่ใส่ความรู้สึกความโน้มเอียงในใจ ความยึดมั่นต่าง ๆ ลงไปว่า ถูกใจ ไม่ถูกใจ ชอบ ไม่ชอบ เป็นต้น

อาการที่เป็นอยู่โดยมีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา นี้ มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่เรียกว่า เป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีชีวิตอยู่ในขณะปัจจุบัน กล่าวคือสติกำหนดตามทันสิ่งที่เกิดขึ้นการเป็นอยู่ ในขณะปัจจุบันเช่นนี้ก็คือการไม่ตกเป็นทาสของตัณหา ไม่ถูกตัณหาล่อไว้หรือชักจูงไปนั่นเอง แต่เป็นการอยู่ด้วยปัญญาทำให้พ้นจากอาการต่าง ๆ ของความทุกข์ เช่น ความเศร้าซึมเสียตาย ความร้อนใจ กลุ้มกังวล เป็นต้น และทำให้เกิดความรู้ พร้อมทั้งความปลอดภัยโปร่งใสเบาสบายของจิต

เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการฝึก จิตของผู้ฝึกจะได้รับผลของการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ มากมาย ทั้งในด้านการนำมาพัฒนาตนเองเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในทางโลก ซึ่งเรียกว่าเป็นการ พัฒนาจิต ๓ ด้าน ดังนี้

๑) ด้านการพัฒนาจิต จะเป็นจิตที่มีคุณภาพ หมายถึง จิตมีคุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้จิตใจ ประณีตดีงาม เช่น มีเมตตากรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูกตเวที เป็นต้น

๒) ด้านพัฒนาสมรรถภาพของจิตใจ หมายถึง ความสามารถของจิต ซึ่งมีความเข้มแข็ง มีความสามารถที่จะเอาไปใช้งานได้ดี จิตของเราเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องนำไปใช้งาน เราจะทำงานได้เก่ง เราจะต้องมีจิตที่มีสมรรถภาพจิตที่ดีเป็นพื้นฐานก่อน เราจะใช้ปัญญาคิดค้นอะไรต่าง ๆ ให้ได้ผล ตลอดจนจะก้าวหน้าไปด้วยดีในการพัฒนาชีวิต จิตของเราก็ต้องมีสมรรถภาพเช่นกัน สมรรถภาพของจิตนี้ เน้นที่ตัวสมาธิ คือจิตจะต้องมีสมาธิจึงจะทำงานได้ผลดี นอกเหนือจากสมาธิแล้ว จะต้องมีสติ จะต้อง มีวิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่ ความรับผิดชอบ ความเข้มแข็งของจิตใจ ความอดทน เป็นต้น

๓) ด้านการพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากจะมีคุณธรรม เป็นจิตที่พัฒนาแล้ว และนอกจาก จะมีสมรรถภาพจิตที่เป็นความเข้มแข็งแล้ว ก็ต้องมีสุขภาพจิตที่ดีด้วย คือจิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตใจที่มีความเบิกบานมีปิติ มีความอิมใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริงบันเทิงใจ เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ ของจิตใจที่มีความสุขนี้ เป็นสิ่งที่สำคัญที่ย้ำมากในพระพุทธศาสนา เวลาพูดถึงการพัฒนาจิตเรามักจะ นึกถึงแต่ด้านพัฒนาสมรรถภาพจิต บางครั้งเน้นมากเกินไปจนขาดด้านสุขภาพจิตไปเลย การขาด

สุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน จึงไม่ลืมที่จะเน้นเรื่องสุขภาพจิตไว้ให้มาก^{๒๕}

ผลอีกประการหนึ่ง เมื่อจิตพัฒนาไปจนถึงที่สุด ก็จะเป็นจิตของผู้ที่หลุดพ้นจากอภิสวกิเลสทั้งหลาย มีความบริสุทธิ์พ้นจากความยึดมั่นในสรรพสิ่งต่าง ๆ เป็นจิตของผู้มีโลกุตระปัญญา ๔ ประการ ดังนี้

๑) ในแง่ของความบริสุทธิ์ เมื่อสติจับอยู่กับสิ่งที่ต้องการกำหนดอย่างเดียว และสัมปชัญญะรู้เข้าใจสิ่งนั้นตามที่มีมันเป็น ย่อมเป็นการควบคุมกระแสการรับรู้และความคิดไว้ให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องทางที่กิเลสต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้ และในเมื่อวิเคราะห์มองเห็นสิ่งเหล่านั้นเพียงแต่ตามที่มีมันเป็น ไม่ใส่ความรู้สึก ไม่สร้างความคิดคำนึง ตามความโน้มเอียงและความใฝ่ใจต่าง ๆ ที่เป็นสภวิสัย (Subjective) ลงไป ก็ย่อมไม่มีความยึดมั่นต่าง ๆ ไม่มีช่องทางที่กิเลสทั้งหลายเช่นความโกรธจะเกิดขึ้นได้ เป็นวิธีกำจัดอาสวะเก่าและป้องกันอาสวะใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น

๒) ในแง่ของความเป็นอิสระ เมื่อมีสภาพจิตที่บริสุทธิ์อย่างในข้อ (๑) แล้ว ก็ย่อมมีความเป็นอิสระด้วย โดยจะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ เพราะอารมณ์เหล่านั้นถูกใช้เป็นวัตถุสำหรับศึกษาพิจารณาแบบสภาวิสัย (Objective) ไปหมด เมื่อไม่ถูกแปลความหมายตามอำนาจอาสวะที่เป็นสภวิสัย (Subjective) สิ่งเหล่านั้นก็ไม่มีอิทธิพลตามสภวิสัยแก่บุคคลนั้น และพฤติกรรมต่าง ๆ ของเขา จะหลุดพ้นจากการถูกบังคับด้วยกิเลสที่เป็นแรงขับหรือแรงจูงใจไร้สำนึกต่าง ๆ (unconscious drive หรือ unconscious motivations) เขาจะเป็นอยู่อย่างที่เราเรียกว่าไม่อิงอาศัย (คือ ไม่ต้องขึ้นต่อตัณหาและทิฏฐิ) ไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก

๓) ในแง่ของปัญญา เมื่ออยู่กับกระบวนการทำงานของจิตเช่นนี้ ปัญญาย่อมทำหน้าที่ได้ผลดีที่สุด เพราะจะไม่ถูกเคลือบหรือหันเหไปด้วยความรู้สึก ความเอนเอียง และอคติต่าง ๆ ทำให้รู้เห็นตามที่มีมันเป็น คือ รู้ตามความจริง

๔) ในแง่ความพ้นทุกข์ เมื่อจิตอยู่ในภาวะตื่นตัว เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามที่มีมันเป็น และคอยรักษาเท่าที่ของจิตอยู่ได้เช่นนี้ ความรู้สึกเอนเอียงในทางบวกหรือลบต่อสิ่งนั้น ๆ ที่มีใจเป็นไปโดยเหตุผลบริสุทธิ์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ จึงไม่มีทั้งความรู้สึกในด้านกระหายอยาก (อภิชฌา) และความขัดเคืองกระทบใจ (โทมนัส) ปราศจากอาการกระวนกระวาย (Anxiety) ต่าง ๆ เป็นภาวะจิตที่เรียกว่าพ้นทุกข์ มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง^{๒๖}

การฝึกสติให้พร้อมก็เท่ากับเป็นการเตรียมตัวที่จะกระทำการงาน พระพุทธศาสนายกย่องความสำคัญของจิต โดยเฉพาะการทำจิตให้สงบเสียก่อน จึงจะมีผลต่อการปฏิบัติการณ์งาน ดังนั้นคุณภาพของจิตที่ดีจึงมาจากสติที่ตั้งมั่น เมื่อสติตั้งมั่นจึงทำให้จิตมีลักษณะเรียบ แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำหนด ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป การฝึกจิตให้เป็นนั้นเรียกว่าการเจริญสมาธิ^{๒๗} (สัมมาสมาธิ) ความมุ่งหมายของสมาธิที่ใช้อย่างถูกต้อง หรือพูดตามศัพท์ว่าความมุ่งหมายของสมาธินั้น เพื่อเตรียมจิตให้พร้อมที่

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ธรรมกับการพัฒนาชีวิต*, หน้า ๑๖.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๘๐๘ - ๘๑๗.

^{๒๗} ก่อแก้ว เจริญอักษร, *การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ*, หน้า ๑๖๑.

จะใช้ปัญญาอย่างได้ผลดี พุดอย่างง่าย ๆ ว่าสมาธิเพื่อปัญญา เพื่อจุดหมายคือการรู้เห็นตามความเป็นจริง แต่สมาธิยังมีคุณประโยชน์อย่างอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากจุดหมายนั้นอีก ประโยชน์บางอย่าง เป็นผลพลอยได้ในระหว่างการปฏิบัติเพื่อจุดหมายของสมาธินั้นเอง บางอย่างเป็นประโยชน์ส่วนพิเศษ ออกไปซึ่งต้องอาศัยการฝึกฝนยิ่งกว่าธรรมดา บางอย่างเป็นประโยชน์ที่เกื้อกูลแม่แก่ท่านที่ได้บรรลุจุดหมายของสมาธิเสร็จสิ้นไปแล้ว ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑) ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา อันได้แก่ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ประโยชน์ที่แท้จริงของข้อนี้คือ การเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ้ง สภาวะธรรมตามความเป็นจริง เรียกตามศัพท์ว่า เป็นบาทแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะนำไปสู่วิชชาและวิมุตติในที่สุด ประโยชน์ที่รองลงมา แม้จะไม่ถือเป็นจุดหมายที่แท้จริง คือการบรรลุภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว ที่เรียกว่าเจโตวิมุตติประเภทยังไม่เด็ดขาด กล่าวคือ หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจพลังจิต โดยเฉพาะด้วยกำลังของฌาน กิเลสถูกกำลังสมาธิ กด ช่ม หรือทับไว้ตลอดเวลาที่อยู่ในสมาธินั้น

๒) ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย ที่เป็นผลสำเร็จอย่างสูง ในทางจิตหรือเรียกสั้น ๆ ว่า ประโยชน์ในด้านอภิญญา ได้แก่การใช้สมาธิระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์และอภิญญาชั้นโลกีย์อย่างอื่น ๆ คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ หายใจผู้อื่นได้ ระลึกชาติได้ จำพวกที่ปัจจุบันเรียกว่า ESP (Extrasensory Perception)

๓) ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคงสงบ เยือกเย็น สุขภาพ นิ่มนวล สดชื่น ผ่องใสกระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า เบิกบาน งามสง่า มีเมตตากรุณา มองดูรู้จักตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง เตรียมจิตให้อยู่ในสภาพพร้อมและง่ายแก่การปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ และเสริมสร้างนิสัยที่ดี รู้จักทำให้สงบและสะกดยั้งความผองเบาความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจได้ เรียกอย่างสมัยใหม่ว่ามีความมั่นคงทางอารมณ์ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต ประโยชน์ข้อนี้จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในเมื่อใช้จิตที่มีสมาธินั้นเป็นฐาน ปฏิบัติตามหลักสติปัญญา คือดำเนินชีวิตอย่างมีสติตามดูรู้ทันพฤติกรรมทางกายวาจา ความรู้สึกนึกคิด และภาวะจิตของตนที่เป็นไปต่าง ๆ มองอย่างเอามาเป็นความรู้สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่ยอมเปิดช่องให้ประสบการณ์และความเป็นไปเหล่านั้น ก่อพิษเป็นอันตรายแก่ชีวิตจิตใจของตนได้เลย ประโยชน์ข้อนี้ย่อมเป็นไปในชีวิตประจำวันด้วย

๔) ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ใช้ช่วยให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียดเกิดความสงบหาย กระวนกระวาย ยิ่งหยุดจากความกลัดกลุ้มวิตกกังวล เป็นเครื่องพักผ่อนกาย ให้ใจสบายและมีความสุข เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน และการทำกิจทุกอย่างเพราะจิตที่เป็นสมาธิ แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก ไม่เลือนลอยเสีย ย่อมช่วยให้เรียน ให้คิด ให้ทำงานได้ผลดี การงานก็เป็นไปโดยรอบคอบ ไม่ผิดพลาด และป้องกันอุบัติเหตุได้ดี เพราะเมื่อมีสมาธิย่อมมีสติกำกับอยู่ด้วย ดังที่ท่านเรียกว่าจิตเป็นกัมมณียะ หรือกรรมนิย แปลว่า

ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน

ช่วยเสริมสุขภาพกายและใช้แก้ไขโรคได้ ร่างกายกับจิตอาศัยกันและมีอิทธิพลต่อกัน บุคคลทั่วไปเมื่ออายุไม่สบาย จิตใจก็พลอยอ่อนแอเศร้าหมอง ชุ่นมัว ครั้นเมื่อเสียใจไม่มีกำลังใจก็ยิ่งซ้ำให้โรคทางกายนั้นทรุดหนักลงไปอีก ผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งสมบูรณ์ เมื่อเจ็บป่วยกายก็ไม่สบายอยู่แค่กายเท่านั้น จิตใจไม่พลอยป่วยไปด้วย ยิ่งกว่านั้นกลับใช้ใจที่สบายมีกำลังจิตเข้มแข็งนั้น หันกลับมาส่งอิทธิพลบรรเทาหรือผ่อนเบาโรคทางกายได้อีกด้วย อาจทำให้โรคนหายง่ายและไวขึ้น ในด้านผู้มีจิตใจผ่องใสเบิกบาน ย่อมช่วยให้กายเอิบอิมิผิวพรรณผ่องใสสุขภาพกายดี เป็นภูมิต้านทานโรคไปในตัว โรคภัยหลายอย่างเป็นเรื่องของกายจิตสัมพันธ์ เกิดจากความแปรปรวนทางจิตใจ เช่น ความมักโกรธบ้าง ความก้มก้งวลบ้าง ทำให้เกิดโรคปวดศีรษะบางอย่างหรือโรคแผลในกระเพาะอาหารอาจเกิดได้ เป็นต้น เมื่อทำจิตใจให้ดีด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งก็ช่วยแก้ไขโรคเหล่านั้นได้^{๒๘}

ทางด้านจิตที่ได้รับการพัฒนามาแล้ว และสามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างได้ผลนั้น ในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า ต้องอาศัยธรรมชาติ ๒ ส่วน

๑) ธรรมชาติภายนอก สำหรับเป็นอารมณ์ในการฝึกฝน เช่น ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ แสง สี พิจารณาอาหาร สิ่งปฏิภูล ของไม่สวยงาม เป็นต้น หรือที่เรียกว่า กรรมฐาน ๔๐

๒) ธรรมชาติภายในที่เกิดกับจิต อันได้แก่ สติ มาเป็นเครื่องผูกจิต การพิจารณาอารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นหรือเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน โดยคำแนะนำและช่วยเหลือของกัลยาณมิตร ในการฝึกฝนนี้จะทำให้จิตมีความว่องไว ทำให้จิตรับต่อสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตได้อย่างรวดเร็ว จึงเป็นจิตที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เมื่อมนุษย์สามารถใช้ปัญญาเพื่อพัฒนากายและพฤติกรรมและจิตเพื่อการดำเนินชีวิตได้แล้ว^{๒๙}

๔.๒ สัมปรายกัตถประโยชน์ เพื่อประโยชน์สุขในอนาคต

แม้มนุษย์จะพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขในระดับต้นมาได้ แต่ใช้ว่าจะเพียงพอ โดยยังมีข้อบกพร่อง คือ ยังรู้สึกไม่โปร่งโล่งใจเต็มที่ เช่น แม้มีทรัพย์สินเงินทอง แต่ยังรู้สึกไม่ปลอดภัย ห่วงกังวล และแม้ว่ามียศ มีตำแหน่ง แต่ยังคงไม่แน่ใจว่าเป็นที่ยอมรับในสังคมหรือไม่ จึงกลายเป็นว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นของเทียม เช่น เกียรติยศ ความเคารพ ทำให้เกิดเป็นปมในใจ ทำให้ไม่ได้สุขที่แท้จริง จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา เพราะความไม่เต็มอิม ไม่โปร่งโล่ง ระวัง อิจฉาริษยา และความรู้สึกไม่มั่นใจในตนเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้ การพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขระดับที่สองจึงมีความจำเป็น การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่าประโยชน์

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๘๒๔-๘๓๕.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๔.

ที่เลยจากตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตา เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ^{๓๐} เช่น ความมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ การที่เราได้ช่วยเหลือผู้อื่น ได้ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ เมื่อใดที่นึกถึงขึ้นมา ว่าได้ทำชีวิตให้มีคุณค่า ได้ใช้ชีวิตอย่างมีประโยชน์จะทำให้มีใจและมีความสุขอีกแบบหนึ่ง^{๓๑}

หลังพัฒนาปัญญาไปสู่เป้าหมายระดับต้นแล้ว ถือได้ว่ามีความพร้อมที่จะพัฒนาปัญญาในขั้นต่อมา กล่าวคือ หากพัฒนาปัญญาจนสู่เป้าหมายระดับที่เลยจากตามองเห็น (ประโยชน์ในอนาคต) จะสามารถนำทรัพย์เงินทองซึ่งเป็นผลจากการบรรลุเป้าหมายในระดับต้นนั้นมาจัดสรรช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ตามฐานะของตนเอง ความมั่นใจในตนเองจะเกิดขึ้น แต่ถ้าหากทำระดับหนึ่งไว้ไม่ได้ ไม่มีเงินไปช่วย จะทำประโยชน์สุขได้น้อย ทำให้ต้องมีทั้งสองขั้น ความสุขใจชื่นใจในการได้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้คน จะทำให้เกิดความมั่นใจในชีวิตตน เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งอยู่ภายใน เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน พอมีคุณธรรมภายใน ที่ช่วยเสริมหนุนประโยชน์ทุกทางด้านของจิตใจ โดยเฉพาะศรัทธา ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ในการทำความดี ในจุดหมายที่ดั่งงาม ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสุขประณีตส่วนที่แท้ภายในส่วนลึกภายใน^{๓๒} แนวการพัฒนาปัญญาก็เป็นไปอย่างบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้คือ ประโยชน์สุขในระดับที่สอง

๔.๒.๑ อริยทรัพย์ ๗ ประการ

ทรัพย์สมบัติทั้งหลายทรัพย์ก็มีอยู่ภายในและภายนอก คนทั้งหลายก็ต้องแสวงหาซึ่งทรัพย์ภายนอกแล้ว และก็ต้องแสวงหาทรัพย์ภายในด้วย แต่ส่วนมากคนที่ไม่ได้ใส่ใจ ไม่ขวนขวายเข้าวัด ฟังธรรมจำศีลและปฏิบัติธรรม นั่นก็ต้องคิดแสวงหาอยู่แต่ทรัพย์ภายนอก แต่ทรัพย์ภายในนั้นก็ได้ไม่ได้แสวงหา เราก็เห็นได้ว่า ทรัพย์ภายนอกก็เป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกให้ความสุขในระยะหนึ่งได้ แต่ทรัพย์ภายนอกทั้งหลายนั้นก็ทำให้บุคคลมีความสุขไปด้วยได้ บ้านใดเมืองใดประเทศไหน การแสวงหาทรัพย์สมบัติภายนอก ทำให้มีความสุขได้และความสะดวกได้ แต่ความสุขที่แอบแฝงอยู่กับความสุขที่อิงอามิส (อามิส คือ วัตถุสมบัติทั่วไป) ด้วยอามิสต่าง ๆ นั้นก็ไม่ได้ปล่อยวางไม่เข้าใจ เพราะไม่มีสติปัญญาที่จะเข้าใจในเรื่องนั้น ก็ต้องพากันแสวงหาแต่ทรัพย์ภายนอกอย่างเดียว ก็มีประโยชน์ทำให้เกิดสุข แต่มันมีความสุขไปด้วยกัน^{๓๓}

ดังนั้น จึงไม่ควรแสวงหาทรัพย์ภายนอกแต่อย่างเดียว แต่ควรแสวงหาทรัพย์ภายใน เพื่อให้มีในจิตใจ จึงจะมีทรัพย์มรดกที่แท้จริง จึงจะเป็นนิรมิตสุข คือ สุขที่ไม่พึ่งแต่ทรัพย์ภายนอก แต่ว่าทรัพย์ภายในซึ่งมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รู้ว่าอะไรคือทรัพย์ภายนอก ทำความเข้าใจและจะแก้ไข

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๗,๑๘๗/๑๔๘., ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, หน้า ๒๗.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘-๓๐.

^{๓๓} พระเปลี่ยน ปัญญาทีโป, “*อริยทรัพย์ ๗ อย่าง อบายมุข*”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘-๙.

จิตใจของตนเองได้ ส่วนทรัพย์ภายในนั้น เป็นทรัพย์ที่ไม่ได้ถือติดตัวไป ไม่ได้ถือไปเหมือนกับทรัพย์ภายนอก ทรัพย์ภายในมีอยู่ในจิตใจของบุคคลที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มันเกิดขึ้นจึงเรียกว่าเป็นอริยทรัพย์ คือ ทรัพย์ภายในที่มีไว้ในจิตใจนี้เอง คือทรัพย์ที่จะติดสอยห้อยตามบุคคลไปทุกภพทุกชาติ ที่มีอยู่ที่จิตใจของเรา จิตใจของคนเราจะเก็บข้อมูลต่าง ๆ เอาไว้ ทั้งความดีและความชั่ว ถ้าใครทำบาปความชั่วมากจิตใจก็จะเกลือกกลั้วความชั่วสกปรกของจิตใจไว้มาก ถ้าหากบุคคลสะสมแต่คุณงามความดีไว้ เช่น ทำความดีสะสมให้มาก จิตใจก็จะเก็บข้อมูลคุณงามความดีไว้ได้มาก ถ้าเราทำคุณงามความดีทางกาย วาจา ใจ ในสิ่งต่าง ๆ กัน อันเกิดขึ้นมาในโลกนี้ก็เป็นเรื่องราวอย่างนี้เอง

เหตุฉะนั้น ควรพิจารณาว่าทรัพย์ภายนอก แก้วแหวน เพชรนิลจินดา เงินทองสิ่งของ เรืองสวนไร่นา ช้าง ม้า โค กระบือ หมูเห็ดเป็ดไก่ สิ่งทั้งหลาย เครื่องใช้ไม้สอยอำนวยความสะดวก มีวัตถุทั้งหลาย เขาเรียกว่าทรัพย์ภายนอก เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกให้ ทรัพย์ภายนอกนั้นเป็นทรัพย์ที่ติดตามเราไปไม่ได้ มันเป็นอนิจจัง เป็นของที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นจึงเก่าแก่คร่ำคร่าทรุดโทรม และสิ่งนั้นก็เสื่อมไปในโลกนี้ เอาติดตัวไปด้วยไม่ได้ ก็เรียกว่าเป็นทรัพย์ภายนอก แต่คนก็ต้องแสวงหาทรัพย์ภายนอกสะสมเอาไว้ มีบ้านช่องมีรถราที่ดีหรือสถานที่ต่าง ๆ ที่ตนเองพักพำอาศัยอยู่เพื่ออำนวยความสะดวก

ทรัพย์ภายในที่จะฝังอยู่ในจิตใจคือทรัพย์ที่เราไม่ได้ถือติดตัวไป แต่เป็นทรัพย์ที่เกิดอยู่ในสติปัญญาและความจำของจิตใจที่จะนำไปใช้อยู่ทั่วโลก ทำให้ตนเองนี้เกิดความสะดวกสบายและมีความสุขได้แบบสมบูรณ์ ก็เรียกว่าเป็นทรัพย์อย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนไว้อย่างนี้ว่า ทรัพย์ภายนอกเป็นทรัพย์ที่อิงอาศัยไปด้วยทุกข์ มีทั้งทุกข์และมีทั้งสุขไปด้วยกัน แต่ทรัพย์ภายในนั้นมีความสุขความทุกข์จะไม่เกิดขึ้น ก็เพราะอยู่ที่สติปัญญานั้นเรียกว่าอริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ พระพุทธองค์จึงตรัสสอนไว้ว่าอริยทรัพย์ มี ๗ อย่าง ดังนี้

๑. ศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ คือ การเชื่อเหตุเชื่อผล เช่น การที่เราเชื่อว่า หากบุคคลทำบาปความชั่วในทางกายก็ดี ก็จะได้รับผล คือ ความทุกข์ หากมาคิดว่าคนเรามีรูปร่างกาย ถ้าเขาเอารูปร่างกายไปทำบาป ความชั่ว เช่น ฆ่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันทั้งหลายอย่างนี้ ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีที่เป็นบาป จะเป็นเวรเป็นกรรมนำความทุกข์มาให้ หากเชื่อว่าคนมีรูปร่างกายนี้ เอาไปเป็นโจรเป็นขโมย เอาสิ่งของของคนอื่นที่เขาหวงแหนอยู่ เอามาเป็นของตน อย่างนี้เราก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี เราเอากายของเรานี้ไปทำบาปความชั่ว หากเชื่อว่าเรามีรูปร่างกาย เราไปทำผิดประเวณีสามภรรยาของบุคคลอื่น อย่างนี้ก็จะทำให้ไม่มีศีลทำให้แตกสามัคคีกัน เป็นสิ่งที่ไม่ดี เรียกว่า เอากายไปทำสิ่งที่ไม่ดี ความทุกข์ก็จะเกิดมีขึ้นแก่บุคคลที่ทำบาปความชั่วทางกายนั้น หากเราเชื่อมั่นว่าเรามีรูปร่างกายเราไปทำคุณงามความดี เช่น ทำบุญทำทานการกุศล สร้างคุณงามความดีให้เกิดให้มีขึ้นแก่ตนและส่วนรวม ก็จะทำให้มีความสุขมาให้ เช่น บุคคลทำสิ่งต่าง ๆ เครื่องอำนวยความสะดวก หรือสร้างอะไรที่เป็นผลเป็นประโยชน์ มีคุณค่ามีสาระประโยชน์ อำนวยความสะดวกให้ทั้งตนและบุคคลอื่นทั้งหลาย จึงเชื่อมั่นว่า

เมื่อบุคคลสร้างคุณงามความดี สร้างบุญ สร้างกุศล สร้างกุฎิ ศาลาก็ดี โบสถ์วิหารก็ดี สร้างถนนหนทางก็ดี สร้างสะพานข้ามน้ำ สิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายเหล่านี้ ผลนั้นก็จะมีความสุขเกิดขึ้น เรียกว่าการเอาร่างกายทำความดีนี้เป็นสิ่งที่เราควรพิจารณาว่า เรามีความเชื่อมั่นในทางที่ถูกต้อง^{๓๔}

ถ้าหากบุคคลทำบาปความชั่ว ไม่ได้ไม่งามทางกายของตนเอง ความทุกข์ก็เกิดขึ้น เราก็เชื่อมั่นว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ไม่ดี ถ้าหากเราเอาร่างกายของเราสร้างคุณงามความดีดังได้กล่าวมาเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ทั้งตนและบุคคลอื่นทั่วไปทั้งหลายเหล่านั้นเป็นต้น เราก็เชื่อมั่นว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ดี ควรเชื่อ ควรกระทำ เป็นสิ่งที่ดี มีประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวมเกิดขึ้น นั่นก็เรียกว่าความเชื่อที่ถูกต้อง

๒. ศิล รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย คนเรามีรูปร่างกายแล้ว ยังมีวาจา การพูดและการคิดอ่านภายในจิตใจ การรักษาศิลแม้จะรักษาศิล ๕ กัณฑ์ ศิล ๘ กัณฑ์ ศิล ๑๐ ของสามเณรก็ดี ศิล ๒๒๗ ของพระภิกษุชั้นกัณฑ์ การรักษาศิล ก็คือรักษากาย เรามีรูปร่างกาย ไม่เอารูปร่างกายไปฆ่าเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เรามีรูปร่างกาย เรามีเมตตาต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่ฆ่าฟันรันแทง และไม่รบราฆ่าฟันกัน มีเมตตาซึ่งกันและกัน มีเมตตาว่าชีวิตของเขา เขาก็รักชีวิตของเขา ชีวิตของเรา เราก็รักชีวิตของเรา บุคคลเรามีเมตตาซึ่งกันและกันแล้ว ก็ย่อมรักษากายของตนเองเอาไว้ได้ เรารักษากายเอาไว้ไม่ให้ร่างกายของเราไปเป็นโจรเป็นขโมย ไปปล้นไปจี้ ไปแย่งชิงวิ่งราวเอาของของบุคคลใด ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวงไม่คอร์รัปชัน อย่างนี้ก็เรียกว่าเรารักษากายของเราให้ตั้งอยู่ในศีลข้อสอง ถ้ามีรูปร่างกายเราก็รักษารูปร่างกายของเรา ไม่ไปผิดประเวณีสามภรรยาของบุคคลอื่นเราเว้นได้ เราก็รักษากายของเราให้เป็นกายที่บริสุทธิ์เกิดขึ้น เช่นเดียวกันกับเมื่อเรามีรูปร่างกายไม่เอารูปร่างกายไปตีมีสุรา สูบกัญชา ยาฝิ่น เฮโรอีน ผงขาว ยาเสพติดให้โทษทั้งหลาย เราควบคุมรูปร่างกายของเราไว้ เรียกว่ารักษากายของตนเอาไว้ เพื่อให้เป็นผู้มีศีล และเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะควบคุมดูแลเอาไว้ไม่ให้ล่วงเกิน

ดังที่กล่าวมานี้ ก็เรียกว่าการรักษาศิล กายก็เป็นกายที่มีศีลธรรมเกิดขึ้น เรามีวาจา คำพูดจาปราศรัย เราควรที่จะรักษาวาจาของเราไว้ ไม่ให้วาจาของเราพูดโกหกหลอกลวงใครไม่พูดส่อเสียดยุยงส่งเสริมให้คนแตกกัน รักษาวาจาของเราไว้ไม่ไปพูดคำหยาบแก่คนแก่คนเฒ่าคนแก่ แก่พ่อแม่ แก่เพื่อนฝูงแก่ลูกแก่หลาน เรารักษาวาจาของเราไว้ รักษาจิตใจของเราเอาไว้ด้วยไม่ให้คิดในเรื่องอย่างนี้ควบคุมดูแลจิตของตนเองนั้นให้อยู่ในปกติได้ ก็เรียกว่ารักษาศิล ท่านว่ารักษาศิล อยากให้เป็นคนที่มีศีลข้อหนึ่ง ก็เป็นคนมีเมตตาต่อกัน ไม่ทำร้ายกัน ข้อสองก็มีเมตตาต่อกัน ไม่เอาสมบัติของบุคคลอื่นคิดเห็นใจบุคคลอื่นที่เขาหามาได้ยาก ข้อสาม ก็คิดเห็นใจบุคคลอื่นไม่ไปล่วงเกินสามภรรยาซึ่งกันและกัน และเห็นว่าถ้ามีรูปร่างกาย ไม่ตีมีสุรา สูบกัญชាយาฝิ่น เฮโรอีน ผงขาว ยาเสพติด ให้โทษทั้งหลาย เราเว้นได้ก็แปลว่าเรารักษากาย กายของเราก็เป็นกายที่มีศีล มีศีลธรรมเกิดขึ้น นี่คือการรักษาศิล

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

รักษาศีลอย่างหยاب อย่างกลาง อย่างละเอียด เป็นอธิศีลก็ดี ทางวาจาของเราพูดเหล่านี้ก็เหมือนกัน ถ้าหากเราพากันรักษาวาจาคำพูดของตนเอง ไม่ไปพูดโกหกหลอกลวง มีแต่พูดคำซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน อย่าไปพูดให้คนแตกสามัคคีกัน มีแต่พูดให้คนสมานสามัคคี รักใคร่ปรองดองกัน สนับสนุนกลมเกลียวกัน เราไม่พูดวาจาที่เป็นคำหยาบ เราพากันพูดวาจาไพเราะเสนาะหูแก่พ่อแก่แม่ แก่เพื่อนแก่ฝูง แก่คนแก่คนแก่ แก่ลูกแก่หลานพูดจาอ่อนหวานนุ่มนวล ชวนให้อยากได้ยินได้ฟัง มีวาจาไม่พูดเพื่อจ้อเหลวไหล ควบคุมวาจาของเราเอาไว้ให้พูดมีเหตุมีผลให้เป็นผลเป็นประโยชน์ ก็เรียกว่ารักษาวาจาของเราไว้ได้ วาจาก็เป็นวาจาที่เป็นศีล รักษาจิตใจของเราให้ปกติ ไม่ให้คิดจะล่วงเกินศีลทั้งหลายที่ได้กล่าวมานั้น ทั้งกายและทั้งวาจา จิตใจของเรานั้นเราควบคุมให้อยู่ในปกติ ไม่ได้ไปคิดเรื่องที่ทำให้เสียหายอย่างนั้นเรียกว่าจิตใจของเราเป็นปกติ เรียกว่าการรักษาศีล คนที่รักษาศีลได้ก็เป็นคนที่มีศีลทั้งกาย วาจา และจิตใจด้วย

๓. ทิริ คือความละอายต่อบาป ทุจริต คือความชั่วทางกายก็ดี ทำความเข้าใจว่าเราเป็นผู้มีความละอาย เราเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ ละอายต่อบาปที่จะเกิดขึ้น ถ้าทำความชั่วโดยทางร่างกายก็ดี ตั้งได้กล่าวมาทั้งหลายเหล่านั้น มันไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น มันเป็นบาป มีความทุกข์เกิดขึ้นแก่ตนและบุคคลอื่น จะนำมาซึ่งความเดือดร้อน ก็ควรที่จะละอายว่า เราไม่ไปทำบาปความชั่วด้วยกาย เราไม่ทำบาปความชั่วด้วยการพูดจาปราศรัยเราไม่คิดทำบาปความชั่วภายในจิตใจ สิ่งที่ไม่ดีทุจริตก็เรียกว่าความชั่วทางกาย ความชั่วทางวาจา ความชั่วทางจิตใจ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เหตุฉะนั้น เราก็ควรพากันพิจารณาในเรื่องอย่างนี้ ให้มีความละอายต่อบาปทุจริตทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนควรยึดปฏิบัติ

๔. โอตตปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป ถ้าหากเราไปทำบาปความชั่วทางกายนั้น บาบความชั่วทั้งหลายที่คนกระทำอยู่หลายสิ่งหลายอย่าง ทั้งเบียดเบียนกัน ทูบตีกัน ฆ่าฟันรันแทงยิงกันตายอย่างนี้ หรือเป็นโจรเป็นขโมยก็ดี ฆ่าเจ้าเอาของ ผิดประเวณีทั้งหลายก็เหมือนกัน เป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่ควรกระทำ เป็นความชั่วทั้งหลาย จะทำให้เสียหายและเกิดทุกข์ขึ้น เราก็เลยสะดุ้งกลัวต่อบาปความชั่วที่ตนเองทำ ที่ตนเองพูด ที่ตนเองคิด อันจะทำให้เรานี้มีความทุกข์เกิดขึ้นในภายหลัง เราก็ต้องกลัว กลัวแล้วก็ไม่กล้าที่จะไปทำบาปความชั่วทางกาย กลัวไม่กล้าพูดชั่วทางวาจาก็รักษาวาจาของตนเอาไว้ ไม่ไปพูดจาปราศรัยให้เกิดบาปทางวาจา เรามีจิตใจเราก็รักษาจิตใจของเราไม่ให้คิดเป็นบาปเกิดขึ้นภายในจิตใจ อย่างนี้ก็เรียกว่าสะดุ้งกลัวต่อบาปที่จะเกิดขึ้น และควบคุมดูแลตนเองไว้ให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ ควบคุมกาย วาจา จิตใจ และความคิดของตนเองเอาไว้ เพราะเรากลัวว่า จะเป็นบาปความทุกข์เกิดขึ้น ถ้าหากคิดได้แบบนี้ เราก็ไม่กล้าทำบาปความชั่วทั้งหลาย ตั้งได้กล่าวมาแล้วเหล่านั้น เป็นต้น เราก็จะมุ่งไปทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น สร้างคุณงามความดีให้เกิดให้มากขึ้นแก่ตน นี้ก็เรียกว่าโอตตปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทั้งหลายที่จะติดตามตนเองมา ก็เลยไม่กล้าทำบาปความ

ชั่วทั้งหลายเหล่านั้น^{๓๕}

๕. พหุสัจจะ ความเป็นคนที่ไต่ยีนได้ฟังมามาก อย่างบุคคลไต่ยีนได้ฟังมามาก การฟังเทศน์ ฟังธรรมต่าง ๆ ก็ดี ฟังเรื่องราวต่าง ๆ นั้นก็มีประสบการณ์ เหมือนบุคคลเคยศึกษาเล่าเรียนทางโลกก็ ดีเรียนศิลปวิทยาอะไรต่าง ๆ เทคโนโลยีต่าง ๆ จึงมีการสร้างอะไรเกิดขึ้น สร้างบ้าน สร้างช่อง สร้างรถ สร้างเรือ สร้างเครื่องอำนวยความสะดวกหลายสิ่งหลายอย่าง ออกแบบอย่างนั้นอย่างนี้เป็น ศิลปะต่าง ๆ คนจะสร้างอะไร โบสถ์วิหาร บ้านช่อง แกะสลักลวดลายอะไรต่าง ๆ เขาเรียกศิลปวิทยา ที่บุคคลมีเทคนิคในการที่จะรู้และเข้าใจในเรื่องราวต่าง ๆ การไต่ยีนได้ฟังต่าง ๆ ที่เป็นธรรมะ สอนตั้งแต่เรื่องการทำบุญทำทานการกุศลก็ดี เราไต่ยีนได้ฟังเรื่องการรักษาศิลปะ ให้เป็นผู้มีศิลปะเกิดขึ้นอยู่ ในตนนั้นก็ดี เราได้ฟังเรื่องการทำสมาธิภาวนาฝึกฝนอบรมจิตใจให้มีสมาธิเกิดขึ้นก็ดี เราได้ฟัง เรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เรื่องพินิจพิจารณาหาวิธีแก้ไขกิเลส ปลดเปลื้องออกจากดวงใจของตนเองนั้นก็ดี การที่ฟังเทศน์ ฟังธรรม จดจำคำเทศน์ทั้งหลายที่ไต่ยีนได้ฟังนั้น ก็เรียกว่าพหุสัจจะ ความเป็นคนที่ไต่ ยีนได้ฟังมามาก และจดจำธรรมะที่ไต่ยีนได้ฟังมามาก ก็เรียกว่าบุคคลนั้นศึกษาเล่าเรียนไต่ยีนได้ฟังมาก จึงเป็นคนเก็บข้อมูลต่าง ๆ เหมือนกับคอมพิวเตอร์ หรือโน้ตบุ๊ก เก็บไว้ในจิตใจของตนเอง รอบรู้อยู่ใน จิตใจของตนเองนั้น เก็บข้อมูลที่รับมาและจดจำได้เป็นอย่างดี เรียกว่าบุคคลนั้นเป็นพหุสัจจะ เป็นคนไต่ยีนได้ฟังมาก และจำเก่งมาก แม่นยำด้วย และรู้ศิลปวิทยาทั้งหลาย ได้พบได้เห็น ได้มีประสบการณ์มา มีความรู้และเข้าใจ เพราะเคยพบเคยเห็นเคยศึกษามาแล้ว ก็เป็นสิ่งที่อยู่ในตัว ของบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติได้นั่นเอง คือเรียกว่าพหุสัจจะ

๖. จาคะ เสียสละให้ปันสิ่งของแก่บุคคลที่ควรให้ปัน ข้อนี้พวกเราควรศึกษาให้รู้ให้ เข้าใจกันให้ดี ๆ การที่เราเสียสละแบ่งปันอะไรทุกสิ่งทุกอย่าง เครื่องอำนวยความสะดวกสิ่งของต่าง ๆ แบ่งปันอาหารการกินก็ดี แบ่งปันเครื่องใช้เครื่องสอย เครื่องนุ่งห่ม อะไรต่าง ๆ จะแบ่งปันให้เขาต้องดู คนให้เข้าใจหรือเราเสียสละแบ่งปันเงินทองสิ่งของก็เหมือนกัน เราก็ควรที่จะดูคนให้เข้าใจก่อน บุคคลนี้เราควรจะแบ่งปัน หรือไม่ควรจะแบ่งปันให้ เราต้องดูให้เข้าใจดี ๆ เสียก่อน เมื่อเราให้สิ่งของ แบ่งปันให้เขาแล้วเขาเอาไปใช้เป็นประโยชน์ใหม่ หรือเขาจะเอาไปทิ้งเสียหาย ไม่เป็นประโยชน์ เงินก็เอาไปซื้อเหล้า ซื้อยาเสพติด ยาฝิ่น สูบเฮโรอีน ไปเที่ยวเล่นไพ่ เล่นไฮโล เข้าคาสิโน ซื้อสิ่งของ ไร้ประโยชน์ เราก็ต้องดูให้ดีกว่า เมื่อเราแบ่งปันให้เขา เขาก็ควรที่จะเอาไปใช้ให้เป็นผลเป็น ประโยชน์ มีคุณค่า บุคคลนั้นควรที่จะรู้จักรักษาในสิ่งของที่เราแบ่งปันให้ เช่น เราจะเสียสละบริจาคแก่ บุคคลที่ไฟไหม้บ้านวอดวายไปหมด ทรัพย์สินสมบัติฉิบหายหมด คนนี้เขาก็ขยันหมั่นเพียรดีอยู่ แต่มัน จำเป็นเพราะมีเรื่องอุบัติเหตุเกิดขึ้น เป็นภัยเกิดขึ้นแก่เขาเราจะช่วยเครื่องนุ่งห่ม ช่วยอาหารการกิน ช่วยเครื่องใช้เครื่องสอยตามมีตามได้ที่เราแบ่งปันให้ เราควรที่จะแบ่งปันให้คนชนิดนี้ เมื่อเกิดน้ำท่วม บ้านท่วมเมืองพัดพาเอาสิ่งของไปหมดหรือเกิดลมพัดบ้านพัดเมืองทลายไปหมด หรือแผ่นดินไหวเสีย

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

หายไปหมด เราก็ควรจะช่วยแบ่งปันซึ่งกันและกัน เวลาตกทุกข์ได้ยากลำบาก เพราะเขาเป็นคนที่ขยันหมั่นเพียรเป็นคนดีอยู่แต่มันเป็นภัยธรรมชาติ ภัยวิบัติทำให้เสียหายเกิดขึ้น ก็ช่วยแบ่งปันตามได้ตามมีเหมือนกัน จึงจะเรียกว่า แบ่งปันบุคคลที่ควรแบ่งปัน^{๓๖}

แม้ว่าบางครั้งมีคนไม่ดีแต่เขามีความลำบาก เช่น เขามีความขาดแคลนอาหารหรือเครื่องนุ่งห่ม เราก็ควรแบ่งปันบางสิ่งบางอย่างให้เขาได้ ก็ด้วยความเมตตา หรือบางครั้งเราก็ต้องแบ่งปันให้แก่เขาก่อน เราจึงจะมีโอกาสส่งสอนให้เขาเป็นคนที่ดีขึ้นได้ในภายหลังถ้าเขาปฏิบัติตนดีขึ้น และยังมี ความขาดแคลน ขัดสนเราก็อาจแบ่งปันให้เขาอีกได้ ในอีกเรื่องหนึ่ง เราอาจจะเคยแบ่งปันให้บุคคลด้วยความเมตตา สงสาร แต่เขานำสิ่งของเหล่านั้นไปใช้ในทางไม่ดี ไม่เป็นประโยชน์ เราก็ต้องรู้จักหยุดการแบ่งปันสิ่งของของเรานั้นต่อบุคคลเช่นนั้นคนที่จะแบ่งปันทรัพย์สินสมบัติให้ลูกให้หลานก็เหมือนกัน เราก็ควรที่จะดูให้ดี ว่าเราจะแบ่งปันอะไรให้เขาบ้าง ถึงแม้คนที่ควรที่จะแบ่งปันอยู่เราก็ควรดูว่าบุคคลนั้น ๆ เขาจะใช้สิ่งของนั้นให้เป็นประโยชน์ไหม บิดามารดาที่มีลูกหลายคน มีทั้งลูกที่ดีและลูกที่ไม่ดีพ่อแม่ก็ควรเลี้ยงดูแบ่งปันสิ่งของต่าง ๆ ให้ลูกทุก ๆ คนเหมือน ๆ กันหมด ด้วยความเมตตาเสียก่อน แล้วจึงหาโอกาสส่งสอนลูกที่ประพฤติตนไม่ดีให้เป็นคนดีได้ พวกบุคคลพิกลพิการ ทุพพลภาพ ร่างกายขาดตกบกพร่อง เช่น ตาบอด หูหนวก แขนขาดขาขาด ปัญญาอ่อน เราก็ควรแบ่งปันให้แก่พวกเขาเหล่านั้นด้วย ด้วยความสงเคราะห์ ด้วยความเมตตาสงสาร เพราะเขาเป็นบุคคลที่ทุพพลภาพ ไม่สมบูรณ์ พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้รู้จักว่า การจำแนกแจกทานเสียสละจาตะ บริจาคแบ่งปันสิ่งของต่าง ๆ ก็ดี ก็ควรที่จะพิจารณาดี ๆ ให้ถี่ถ้วน เพราะบุคคลที่ไม่ควรให้ปันนั้นเอาทรัพย์สินสมบัติสิ่งของที่เราให้ไปทำเสียหาย ไม่รักษา เราก็ไม่ควรที่จะแบ่งปันให้ ถ้าบุคคลใดเป็นคนที่เราควรเสียสละบริจาคแบ่งปันให้แล้ว บุคคลนั้นก็ใช้สิ่งของนั้นให้เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ไปทิ้งเสียเปล่าประโยชน์ จะให้เงินให้ทองไป แล้วก็เอาไปใช้ให้มีคุณค่า ให้ของใช้ สิ่งของเครื่องอำนวยความสะดวกมีมากมายหลายอย่าง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่อเราให้ไปแล้วก็พากันรักษาสิ่งของเหล่านั้นเอาไว้ใช้ให้มีคุณค่ามีประโยชน์บุคคลก็ควรมีเมตตาซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้ไฟไหม้บ้านไหม้เมืองกันก็ดี เราก็มีเมตตาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เราควรแบ่งปัน น้ำท่วมบ้านท่วมเมืองก็ดี พัดพาสิ่งของไปเราก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลมพัดบ้านพัดช่องหลังคาพังไป บ้านโคนล้มไปเสียหายต่าง ๆ เราก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกันหลายสิ่งหลายอย่างช่วยกันคนละไม้ละมือ อันนี้เป็นบุคคลที่เราควรที่จะแบ่งปันให้

พระพุทธองค์ทรงสอนเอาไว้ว่าอย่างนี้ เราควรไตร่ตรองใครควรดูก่อนจะแบ่งปันสิ่งของให้บุคคลอื่น แก่บุคคลต่าง ๆ นั้น ควรหรือไม่ควรก็ขอให้ใช้สติปัญญาพิจารณาดูให้รอบคอบก่อน แล้วจึงแบ่งปันให้ จึงจะถูกหลักการเสียสละบริจาค เรียกว่า จาคะการจำแนกแจกทาน เสียสละให้ซึ่งกันและกันเพื่อความเหมาะสมตามกาลเทศะ^{๓๗}

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

๗. ปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดท่า ชื่อนี้เราควรที่จะพินิจพิจารณา การที่เราจะรู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ สิ่งใดมันจะเป็นประโยชน์ สิ่งใดมันจะมีโทษไม่มีประโยชน์ เราควรศึกษาด้านปัญญานี้ เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญที่สุด เพื่อทำความเข้าใจจึงควรไตร่ตรองใคร่ครวญ ดังนั้น การศึกษาเรื่องอย่างนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ปัญญาว่าสิ่งที่มันเป็นประโยชน์ ทำอะไรก็จะอำนวยความสะดวกให้เกิดมีความสุขขึ้น ก็เรียกว่าของนั้นเป็นประโยชน์เราควรที่จะพิจารณาว่า ถ้าทำอะไรแล้วมันจะเป็นเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ เช่นทำบางสิ่งบางอย่าง ทำยาพิษ ยาเบื่อ ยาเมาอะไรต่าง ๆ ก็ควรเลิกเสีย ควรมาคิดว่า ถ้าทำเรื่องอะไรแล้วจะทำให้มีอันตรายเกิดขึ้น ควรประกอบสัมมาอาชีวะ ปฏิบัติฝึกฝนอบรมตน ที่จะส่งผลนำความผาสุกมาให้ สิ่งใดมันไร้ประโยชน์ ทำแล้วไม่มีความผาสุกเกิดขึ้น มีแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อนวุ่นวาย ก็เหมือนคนทำผิดศีลธรรมนั่นเอง

เมื่อสิ่งใดที่ไม่มีคุณค่า ไม่มีสาระประโยชน์ ควรละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดที่มันเป็นผลเป็นประโยชน์เราก็ควรปฏิบัติ และมีขันติความอดทน ตั้งใจปฏิบัติในสิ่งที่มีคุณค่า เช่น การบริจาค จำแนกแจกทาน เจือจานซึ่งกันและกันก็ดี การรักษาศีลอยู่ด้วยกันด้วยความเมตตา อยู่ด้วยกันด้วยความผาสุก สมาทานศีลทั้งกายวาจาใจให้เป็นปกติ ก็จะมีความสุขเกิดขึ้น บุคคลมีหิริโอตตปะ มีความละอายต่อบาป ความสะดุ้งกลัวต่อบาปที่จะเกิดขึ้นแก่ตน ตั้งใจประพฤติปฏิบัติแต่คุณงามความดี ก็จะประสบแต่ความผาสุก

ดังนั้น ถ้าเข้าใจในสิ่งที่ได้กล่าวมานี้ ก็เรียกว่ามีศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อที่มีผลมีประโยชน์ สอง มีศีล รักษากาย วาจา และรักษาจิตใจของตนเองด้วยให้เป็นปกติ สาม มีหิริความละอายต่อบาป ทุจริตทั้งหลาย ทั้งทางกาย วาจา ใจ สี่ โอตตปะความสะดุ้งกลัวต่อบาป ที่ได้ทำทางกาย พุทธทางวาจา และคิดทางจิตใจ ที่ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ห้า พหุสัจจะ การเป็นคนที่เคยได้ยินได้ฟังมามาก เรียกว่าไปศึกษามาก ในทางธรรมก็ดี และรู้ศิลปะเทคโนโลยีต่าง ๆ จะทำอะไรต่าง ๆ หก จาคะ บริจาค จำแนกแจกทาน เสียสละสิ่งของควรแก่บุคคลที่ควรให้ปัน เจ็ด เราเข้าใจในเรื่องอย่างนี้ด้วยปัญญามีปัญญารอบรู้และเข้าใจดีในสิ่งเหล่านี้ เราจะได้ปฏิบัติไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อจะนำผลนำประโยชน์ให้เกิดมีความสุขทั้งตน บุคคลอื่น และส่วนรวม นี้ก็เรียกว่าเป็นอริยทรัพย์

อริยทรัพย์ ๗ อย่างนี้ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะเป็นสมบัติภายใน เป็นทางปัญญาที่จะทำให้เรารอบรู้ในสิ่งเหล่านี้ เมื่อบุคคล รอบรู้ในสิ่งเหล่านี้ด้วยปัญญาแล้ว ก็จะพัฒนาตนเอง ปฏิบัติตนเองไปในทางที่ดี เร่งทำความดี ก็เรียกว่าเป็นทรัพย์อยู่ภายในจิตใจ เป็นทรัพย์ทางด้านปัญญา ปัญญารอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ ก็ดีกว่าทรัพย์ภายนอกทรัพย์ภายนอกซึ่งมีเงินทองสิ่งของทั้งหลาย

เหตุฉะนั้น จึงควรเริ่มแสวงหาอริยทรัพย์เพื่อให้มีในสันดานตน คำว่าอริยทรัพย์นั้นเป็นทรัพย์ที่ควรที่จะแสวงหา ควรที่จะปฏิบัติควรที่จะศึกษา ควรจะพัฒนาตนเอง น้อมนำไปประพฤติ ปฏิบัติฝึกหัดตนเองให้มีทรัพย์ภายในให้เกิดขึ้นแก่ตน เพื่อจะได้อาศัยทรัพย์ภายในนี้ให้ตนเองเกิด

ความรุ่มเย็นเป็นสุข เพราะมันมีอยู่ในตนเอง มันก็ดีกว่าทรัพย์ภายนอกทั้งหลาย ทรัพย์ภายนอกทั้งหลายก็อำนวยความสะดวกให้อยู่ แต่มันเจ็บปวดด้วยทุกข์ เหมือนคนเรามีเงินทองแก้วแหวนเพชรนิลจินดา ช่าง ม้า โค กระบือ ตึกกรมบ้านช่อง สถานที่ ของใช้อำนวยความสะดวกทั้งหลาย ก็เรียกว่าเป็นทรัพย์ภายนอก แต่ทรัพย์ภายในนี้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด จะทำให้บุคคลนั้นจะไปไหนมาไหนก็ดี เป็นคนมีทรัพย์อยู่ในใจของตนเอง แล้วก็อำนวยความสะดวกให้ และมีความสุขเกิดขึ้นแก่ตน

จึงควรชวนขยายพินิจพิจารณาเรื่องอริยทรัพย์ทั้ง ๗ อย่างนี้ เพื่อเป็นคุณงามความดีที่มีในจิตสันดานตนเองอย่างประเสริฐ ผลที่ได้รับก็คือความสุขความเจริญ มีที่พึ่งของตนเองได้ ไม่เป็นคนห่วงไหว เป็นคนที่เข้าใจและมีความหมั่นเพียรในการปฏิบัติ ฝึกหัดอบรมตนอยู่ในคุณงามความดี ผลก็จะทำให้มีความสุขแก่ทั้งตนเองและบุคคลอื่น โดยส่วนมากแล้วเป็นประโยชน์ต่อตนเอง เพราะตนเองมีทรัพย์ ทรัพย์ก็คือปัญญานั้นเอง มีปัญญารอบรู้ ทั้งทางถูกและทางผิด และนำไปคิดไปพัฒนาขึ้น จึงเรียกว่าเป็นทรัพย์ทางด้านสติปัญญา อยู่ในจิตใจของตนเอง เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด ผู้มีอริยทรัพย์จึงเปรียบเหมือนนักปราชญ์ ผู้มีความฉลาดในการพัฒนาตนเอง ศึกษามาแล้ว ปฏิบัติมาแล้วได้ผลได้ประโยชน์มาแล้ว นำความสุขมาให้แล้วทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น เข้าใจในสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ จึงเรียกว่าเป็นผู้มีทรัพย์ภายใน

บุคคลใดศึกษาและเข้าใจในอริยทรัพย์ภายในแล้ว จะเป็นบุคคลที่มีที่พึ่ง เป็นคนที่มีความอบอุ่น แข็งแรง เบิกบาน ไปไหนมาไหนก็ดี ก็อาศัยทรัพย์ภายในของเรานี้เป็นเครื่องประกอบ เป็นที่พึ่งของตนเองได้ เกิดความรุ่มเย็นเป็นสุขได้ ก็เรียกว่าเป็นคนไปไหนเป็นคนคล่องตัวเฉลียวฉลาด รู้ถูกรู้ผิด มีความคิดความอ่าน สร้างสรรพัฒนาไปในทางที่ดี ย่อมนำประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่ตนทั้งในปัจจุบันและอนาคต

อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ทำให้ไม่อ้างว้าง ยากจน และเป็นทุนสร้างทรัพย์ภายนอกได้ด้วย ธรรม ๗ นี้ เรียกอีกอย่างว่า พุทฺธานุสส หรือ ธรรมมีอุปการะมาก^{๓๘} เพราะเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้ อย่างกว้างขวางไพศาล เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓๓/๓๑๐.

๔.๓ ปรมัตถประโยชน์ เพื่อการบรรลุธรรม

การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรมซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง ลักษณะสำคัญของภาวะชีวิตนี้ คือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็นตามความเป็นจริง รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริง^{๓๙}

เมื่อพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นบรรลุธรรมแล้วจะกลายเป็นผู้บรรลุธรรม ซึ่งจัดเป็นสาวกที่แท้ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า สาวกสงฆ์ เป็นต้น หรือที่เรียกว่า อริยบุคคล หรือพระอริยะ ซึ่งแปลว่าผู้เจริญบ้าง ท่านผู้ประเสริฐบ้าง หรือท่านผู้ไกลจากกิเลส มีขั้นปัญญาที่บรรลุธรรม ๔ ระดับด้วยกันคือ

๑. พระโสดาบัน เป็นเกณฑ์ที่จัดแบบตามกิเลส คือ สังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละขั้นพร้อมไปกับความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแส คือ เข้าสู่มรรคเดินทางถูกอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส^{๔๐}

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีลสมาธิ และปัญญา ทำได้พอประมาณ นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วย เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ได้พอประมาณสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา^{๔๑}

๓. พระอนาคามี คือผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่กลับมาอีก เป็นผู้ทำให้ศีล สมาธิ บริบูรณ์ แต่ปัญญาทำได้พอประมาณ ละสังโยชน์ได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ และภริษะ

๔. พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นผู้สิ้นอาสวะ^{๔๒} เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา^{๔๓} ละสังโยชน์เบื้องสูงที่เหลือทั้ง ๕ ข้อได้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา^{๔๔}

๔.๓.๑ การพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อการพัฒนาโลกุตตรปัญญา

การพัฒนาปัญญาในขั้นนี้ ล้วนมีผลมาจากการพัฒนาข้างต้นที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด คือการมองโลกตามความเป็นจริง คือผู้ที่มีความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ) การครองชีวิตให้ประสบความสำเร็จรุ่งเรือง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องชีวิตให้ถูกต้อง ซึ่งหมายความว่า

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้*, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๔๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑-๑๐๒, ๒๗๔/๒๐๖, ๒๗๗/๒๐๘, ๒๙๐/๒๒๕, ๓๓๐/๒๕๘.

^{๔๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓, อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๒๗/๑๘๑.

^{๔๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๘๑๖/๑๑๔๐.

^{๔๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๒๗/๑๘๑, อัง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/๔๕๘.

^{๔๔} สัม. (ไทย) ๑๙/๑๘๑/๑๐๖, ๓๑๑/๒๐๓, ๔๖๑-๔๗๐/๒๘๐, ๕๘๗-๕๙๖/๓๕๕, ๖๔๑-๖๕๐/๓๕๗, ๖๙๕-๗๐๔/๓๖๗.

ควรทำความเข้าใจในเรื่องของการกำเนิดชีวิตความเป็นไปและจุดจบของชีวิตให้ชัดเจน กล่าวคือ มีความเห็นความเชื่อที่ถูกต้องเกี่ยวกับความหมาย และความสำคัญของชีวิตที่ว่ามีการอุบัติขึ้นอย่างมีเหตุผลตามธรรมชาติ และดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติในข้อที่ว่า มีความเจริญอยู่ในระยะหนึ่ง ก็จะเสื่อมโทรมในอีกระยะหนึ่ง และวนเวียนกลับไปมาด้วยฤทธิ์ของกรรม ซึ่งสะท้อนผลตามเหตุ และปัจจัย^{๔๕}

การใช้ความคิดให้ถูกทาง (สัมมาสังกัปปะ) แนวทางในการฝึกคนให้คิดเป็น กระทำได้โดย

๑) กระตุ้นเร้าให้คิดหาเหตุผลอย่างเป็นระบบ

๒) ฝึกให้สรุปความคิดรวบยอดได้

๓) ต้องไม่ละเลยการฝึกวิธีแสดงออก หรือการถ่ายทอดเป็นคำพูด การบรรยายเป็นตัวหนังสือ สัญลักษณ์ ฯลฯ เพื่อแสดงว่ามีความรู้จริง สามารถบรรยายได้ตรงกับความคิดอย่างสมบูรณ์แบบ

ดังนั้น การดำริชอบจึงเป็นทั้งตัวกำกับและและเป็นการต่อยอดจากการคิดเป็น แปลความได้ว่าเมื่อคิดเป็นแล้ว ต่อจากนั้นก็ฝึกให้ใช้ความคิดให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ความนึกคิดที่เป็นประโยชน์จะนำไปสู่การพูดและการกระทำกิจกรรม ซึ่งจะเป็นผลดีแก่ผู้ดำริเอง เนื่องจากความคิดมาก่อนการกระทำ ดังนั้นจึงควรระวังความคิดในทางร้าย อย่าให้ปรากฏออกมาทางสีหน้า วาจา และการกระทำเป็นอันขาด กล่าวให้ลึกซึ้งกว่านั้นก็คือ ให้รู้เท่าทันจิตใจของตนเองอยู่เสมอว่ากำลังใช้ความคิดไปในทางใดและจงควบคุมมันไว้ให้ดี

แนวทางในการฝึกจิตให้มีคุณภาพ ก็เป็นแนวทางในการฝึกปรีชาปัญญาด้วยเช่นกัน ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่การรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยวาระก็คือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ ที่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ความคิดความเข้าใจที่ถูกบิดเบือนเคลือบคลุม ย่อมสีอำพราง หรือพร่ามัว เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมีวิชาและตัณหาเป็นตัวนำที่ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคงบริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแน่นอนยิ่งขึ้น และส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิตคือ ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๔๖}

หลักธรรมสำคัญอีกหลักธรรมหนึ่งที่จะเป็นเครื่องทดสอบว่า บุคคลนั้นมีปัญญาในทางโลก

^{๔๕} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๖๗.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), สารสำคัญของพุทธธรรม อริยสัจ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เบิกมาน, ๒๕๔๙), หน้า ๕๗.

เกิดขึ้นแล้วเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต ดังนั้นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับโลกก็คือ โลกธรรม ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “โลกธรรม ๘ ประการนี้แลย่อมหม่นไปตามโลก และโลกก็หม่นไปตามธรรม ๘ ประการนี้ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ ธรรมเหล่านี้ในมนุษย ล้วนไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความผันแปรเป็นธรรมดา”^{๔๗} ผู้มีปัญญาดีแล้ว ย่อมเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของ โลกธรรม ๘ ประการนี้ เมื่อมีความเข้าใจในความผันแปรของโลก ย่อมแสดงว่าบุคคลนั้นได้พัฒนา ปัญญาจนเกิดเป็นรูปธรรมขึ้น คือการนำมาใช้เพื่อเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้จริง ในลักษณะที่ว่าหากมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือเหตุการณ์ใดมีการเปลี่ยนแปลงหรือผันแปรไป ผู้มีปัญญาย่อมใช้ปัญญานั้น จัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือวัตถุก็ตาม ด้วยการมีสติรู้อย่างเท่าทัน มีความเข้าใจถึงสรรพสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป แม้ปัญญาในทางโลกนั้นจะยังไม่สามารถจัดการได้ในขั้นเด็ดขาด แต่ผลที่เป็นรูปธรรมก็คือ บุคคลผู้มีปัญญาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขมากขึ้น

แต่อย่างไรก็ตามปัญญาในทางโลกนี้ก็ยังไม่ใช่นิพพานที่เป็นจุดหมายสูงสุดของ พระพุทธศาสนา จึงไม่มีสิ่งใดหรือผู้ใดที่จะรับประกันได้ว่าบุคคลที่ฝึกตนแล้วนั้น จะไม่พลุ่งพล้ำต่อโลกอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันนี้ ยากอย่างยิ่งที่จะมีโอกาสปฏิบัติธรรมได้ตลอดเวลา

ดังนั้น การมีกัลยาณมิตรช่วยประคับประคองศรัทธาให้ตั้งมั่น และการมีความแยกกายใน ความคิดก็จะทำให้สัมมาทิฏฐินั้นตั้งมั่น บุคคลจะมีจิตใจที่ใฝ่ในการปฏิบัติ ที่จะยังผลให้องค์ธรรม ทั้งหลายพัฒนาขึ้นไปพร้อม ๆ กัน เครื่องตรวจสอบความถูกต้องอย่างหนึ่งของการปฏิบัติธรรมก็คือ การได้ความสุขที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิบัติ นั้น ไม่เฉพาะในญาณต่าง ๆ เท่านั้น ที่มีความสุขเป็นองค์ประกอบ สำคัญ ในการปฏิบัติทั่วไป ตัวตัดลึนความถูกต้องก็มีความสุขเป็นองค์สำคัญที่จะต้องเกิดขึ้นด้วย^{๔๘}

การพัฒนาปัญญาเพื่อปัญญานั้น ก็คือการพัฒนาปัญญาในทางโลกหรือโลกียปัญญา ให้เกิดขึ้น โดยมีความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องของการพัฒนากายพฤติกรรมและจิตมาเป็นลำดับขั้น โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น แต่การรู้และเข้าใจเพียงอย่างเดียวไม่สามารถ ใช้ปัญญาให้เกิดเป็นรูปธรรมได้ ดังนั้น ปัญญาเพื่อปัญญาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากไม่มีผู้ลงมือปฏิบัติให้ เกิดผล ให้เป็นความรู้แจ้งให้หายสงสัย ถึงแม้ว่าจะเป็นความรู้แจ้งทางโลก แต่นั่นก็เป็นเครื่องยืนยัน และพิสูจน์ว่าความรู้ที่ได้รับมาจากการเล่าเรียนหรือได้ยินได้ฟัง เป็นจริงและมีอยู่จริงเมื่อผลได้นั้นเกิดขึ้น กับกายและใจของตนอันเป็นธรรมชาติที่ติดตัวมา ผู้มีปัญญาในทางโลกแล้ว ก็จะช่วยขยายพากเพียร เพื่อการพัฒนาที่สูงขึ้นไปอีก โลกียปัญญาจึงเกี่ยวพันโลกุตตรปัญญาอย่างนี้

กระบวนการฝึกฝนกาย พฤติกรรม จิตและปัญญา จะสิ้นสุดก็ต่อเมื่อจิตได้รับการพัฒนา จนถึงที่สุด นั่นก็คือ โลกุตตรปัญญา หรือบรรลุปุณนิพพานแล้ว ถ้ายังไม่ถึงจุดหมายก็ต้อง เพียรฝึกฝน ตามกระบวนการนี้เรื่อยไป เพราะไม่มีผู้ใดทราบบว่าตนเองจะบรรลุเป้าหมายเมื่อใด จึงต้อง

^{๔๗} อก.อภ.ก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๓.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา ๒๕๔๒), หน้า ๖๔.

ขึ้นกับความไม่ประมาทและมีความเพียรอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งบุญบารมีที่สั่งสมเอาตลอดช่วงแห่งการฝึกตนนี้ ทุกข์เป็นสิ่งที่สำหรับปัญญา รู้ แต่สุขเป็นสิ่งที่สำหรับเราจะปฏิบัติให้เป็นหรือมองให้เห็นทุกข์ ปฏิบัติให้เป็นสุข^{๔๙} การเข้าใจเรื่องความสุขและความทุกข์ในทางโลกียะหรือเรื่องทางโลกนั้นได้พัฒนา มาจนถึงจุดสุดท้ายของกระบวนการฝึก ดังนั้น ผู้ที่มีปัญญาทางโลกแล้วจึงควรชวนชวนหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อเป็นการพัฒนาโลกียปัญญาให้เป็นโลกุตตรปัญญาให้ได้ในที่สุด

๔.๓.๒ การพัฒนาตามหลักอิทัปปัจจยตา

หลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท หรือ หลักปัจจยการ เป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์ต่อการพัฒนาปัญญา พอสรุปความได้ว่า

อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น อิทะ แปลว่า นี้ ปัจจยตา แปลว่า ความเป็นปัจจัย อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย คำว่า อิทัปปัจจยตานี้ กินความหมายกว้าง หมายความว่า ไม่ยกเว้นอะไรเลย ในบรรดาสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลาย จะเป็นรูปธรรม นามธรรม, ภายนอก ภายใน, หยาบ ละเอียด กล่าวโดยสรุปให้เห็นเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๓ ประเภท คือ

- (๑) อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นเหตุ
- (๒) อิทัปปัจจยตา ของสิ่งที่เป็นผล
- (๓) อิทัปปัจจยตา ของปัจจยการคืออาการที่เนื่องกันระหว่างเหตุกับผล

อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปฏิจจสมุปบาท มีใจความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น ตลอดถึงปฏิปักษ์นัย (นัยตรงกันข้าม) ที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือ ถ้าไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น^{๕๐}

คำว่า อิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่งก็ได้ เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้ ส่วนคำว่า ปฏิจจสมุปบาท มุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และกับเรื่องดับทุกข์โดยตรงในพระพุทธศาสนา ใจความสำคัญ คือแสดงถึงกระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามเหตุปัจจัย เป็นสายยาวสืบทอดกันไป ทั้งฝ่ายเกิด และฝ่ายดับเท่านั้น^{๕๑}

อิทัปปัจจยตา คือตัวเรา ทั้งในแง่จริงและเท็จ คือวิชา หรือ อวิชา คือความมีเหตุปัจจัย และเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย จนกว่าจะสิ้นสุดแห่งอิทัปปัจจยตา ตัวเรา โลก ภพชาติ คือกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา เป็นโลกที่มีใช้ตัวเรา แต่จิตยึดเอาเป็นตัวเรา เป็นจริงที่เป็นเท็จ คือ สมมติเอาชั่ว เอาความโง่หรือ อวิชา จึงเต็มไปด้วยปัญหาที่เกิดมาจากความโง่ ดูอิทัปปัจจยตาให้ครบทุก

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๕๐} พุทธศาสนิกชน, พจนานุกรมธรรมของพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖๔-๕๖๕.

^{๕๑} พุทธศาสนิกชน, อิทัปปัจจยตา : ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๑๗), หน้า ๑๗๒.

แง่มุม ในแง่ที่เป็นสภาวะธรรม ที่เป็นตัวสังขาร ในแง่ที่เป็นกฎของธรรมชาติ ในแง่ที่เป็นที่ตั้งแห่ง อุบาทวน ในแง่ที่เป็นตัวเราที่เป็นปัญหาทั้งหลาย และเป็นมายา ในแง่เป็นสิ่งที่เราจะต้องจัดการให้ ถูกต้อง ในแง่ที่เป็นการสร้างเหตุปัจจัยต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โลกหมุนไปตามกฎที่ปัจจยตา มีทั้ง ฝ่ายวัตถุและฝ่ายจิต แต่ฝ่ายจิตเกิดทุกขได้ จึงเป็นตัวปัญหา และจิตยังเป็นตัวการให้เกิดปัญหาฝ่าย วัตถุอยู่ส่วนหนึ่งด้วย โลกหรือวัตถุยุ่ง เพราะจิตมันยุ่ง วุ่นวาย ไม่สงบ^{๕๒}

สุญญตา

พุทธทาสภิกขุ ได้นำหลักธรรมเรื่อง สุญญตา ความว่าง มาเป็นหลักธรรมในการพัฒนา ปัญญา พอสรุปความได้ว่า

สุญญตา คือ ความว่าง เป็นสภาวะแห่งความว่างที่ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นสภาวะที่ชั้น ๕ เป็นอนัตตา คือ ว่างจากความเป็นตัวตน ตลอดจนว่างจากสาระต่าง ๆ เช่น สาระคือความเที่ยงแท้ ความสวยงาม ความสุข โดยปริยาย หมายถึง หลักธรรมฝ่ายปรมัตถ์ เช่น ชั้นธ ธาตุ อายตนะ และปัจจยการ แสดงตัวสภาวะให้เห็นความว่างเปล่า ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคลตัวตน เรา เขา เป็นเพียงธรรม หรือกระบวนการทางธรรมชาติล้วน ๆ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไป^{๕๓}

สุญญตา ความว่าง มีลักษณะ ๒ ประการ คือ

(๑) ความว่างที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ดังบาลีว่า “สพเพ ฐมา อนตตา” แปลว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา โลกนี้จึงว่างโดยธรรมชาติ แต่คำว่า ว่าง ที่ท่านพุทธทาสเข้าใจในที่นี้ มิได้ หมายความว่า ไม่มีอะไร แต่หมายความว่า มีทุกสิ่งทุกอย่างมีตามที่เราเห็นอยู่ เพียงแต่ว่ามันว่างจาก ความหมายที่ควรจะยึดถือไว้ เป็นตัวตนหรือของตน เพราะฉะนั้น ในสุญญตาสูตร จึงเขียนกล่าวไว้ ชัดเจนว่า โลกนี้ว่าง เพราะไม่มีส่วนใดที่ควรจะยึดถือเอาว่า เป็นตัวตน หรือเป็นของตน แต่มิได้ หมายความว่า ไม่มีโลกนี้ หรือไม่ได้หมายความว่า ไม่มีอะไรอยู่ในโลกนี้

(๒) ความว่างเป็นลักษณะของจิตที่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ข้อนี้สืบต่อมาจากความว่าง ในข้อแรก นั่นคือ สิ่งทั้งปวงรวมเอาทั้งจิตด้วย ว่างจากความหมายที่ควรจะยึดถือไว้ เป็นตัวตนหรือ ของตน จิตนั้นจึงไม่ไปยึดถือเอาส่วนหนึ่งส่วนใดในโลกนี้ ว่าเป็นตัวตน จิตนั้นจึงว่าง เพราะจิตนั้นเห็น ความว่างของโลกอยู่เสมอ จึงไม่เกิดการปรุงแต่งยึดถือเอาเป็นตัวตน เมื่อไม่มีการปรุงแต่งยึดถือเอา เป็นตัวตน ก็ไม่อาจจะเกิดโลภะ โทสะ และโมหะได้ ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า จิตว่าง เพราะว่างจากกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะ นั่นเอง

เรื่องสุญญตา ความว่างนี้ ดังที่ได้กล่าวไว้พอสรุปความว่า คำว่า สุญญตา ความว่าง หมายถึง ความว่างจากตัวตน เป็นคำที่รวบรวมความหมายของคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไว้ทั้งหมด คือเมื่อมันไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีส่วนไหนที่ยั่งยืนถาวร เรียกว่า ว่างได้ เมื่อเต็มไปด้วย

^{๕๒} พุทธทาสภิกขุ, ป่วย ๓ เดือน เกิดสมุดเล่มนี้ มกราคม-กุมภาพันธ์ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พิพรรุ่งรัง กวี จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๔๔-๔๖.

^{๕๓} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๔๗๒ - ๔๗๓.

ลักษณะที่ดูแล้ว น่าสังเวชใจ ก็แปลว่าว่างจากส่วนที่ควรเข้าไปยึดถือเอา เมื่อพิจารณาดูไม่เห็นลักษณะที่จะคงทนเป็นตัวตนของมันเองได้ เรียกว่า ว่างจากตัวตน ถ้าจิตมองเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวงเป็นเช่นนี้แล้ว จะเกิดความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรน่าเอนาเป็น ในสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทันที ความรู้สึกชนิดนี้มีอำนาจเพียงพอที่จะคุ้มครองคนเรา ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลสหรืออารมณ์ทุกชนิด ทำให้จิตเป็นอิสระปราศทุกข์อยู่เสมอ การพิจารณาให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงว่างจากสาระที่ควรเข้าไปยึดถือ นั้น เป็นตัวแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา เป็นหัวใจของการปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง^{๕๔}

กล่าวโดยสรุป สภาวะที่ได้ชื่อว่า สุญญตา ประกอบด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ

(๑) เพราะลึกลับด้วยปัญญาที่กำหนดพิจารณาความเป็น มองเห็นภาวะที่สังขารเป็นสภาพว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

(๒) เพราะว่างจากกิเลส มีโลภะ โทสะ และโมหะ

(๓) ว่างเพราะมีสุญญตา คือ นิพพานเป็นอารมณ์ (ความว่าง ๓ ประการนี้ เป็นความว่างในโลกุตตรมรรค)

ส่วนความว่างที่เกิดจากการกำหนดหมายในใจ หรือทำใจเพื่อให้เป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ เช่น ผู้เจริญอภิญญาจัญญายตนสมาบัติ กำหนดใจให้ถึงภาวะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย จัดเป็นความว่างอย่างหนึ่งในระดับโลกียฌานด้วยเหมือนกัน

คนเราเมื่อมีการพัฒนาจิตจนไปสู่ความว่างได้แล้ว จะไม่บูชา เรืองกิน กาม เกียรติ จะไม่หลงบูชาวัตถุ ดำเนินชีวิตแบบกินพอดี อยู่พอดี มีจิตบริสุทธิ์ กินอยู่อย่างต่ำแต่กระทำอย่างสูง มุ่งแจกของส่งตะเกียงแห่งปัญญา เพื่อดับทุกข์กายทุกข์ใจให้แก่ผู้อื่น เป็นการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่อย่างไม่เห็นแก่ตัว เป็นการยกระดับจิตจากสัตว์สัตตัญญาญาณทั่วไป มาสู่ความเป็นผู้มีภาวิตญาณหรือภาวิตปัญญา ภาวิตปัญญานี้ หมายถึง ปัญญาที่เราอบรมสร้างขึ้นมา ปัญญาที่เราได้พัฒนาให้เจริญแล้ว เป็นปัญญาที่เกิดจากการพัฒนาสัตตัญญาญาณให้ตั้งามถูกต้องเจริญขึ้น ตรงกันข้ามกับคำว่า สัตตัญญาญาณที่แปลว่า ปัญญาที่เกิดเอง เกิดได้เองตามธรรมชาติของสัตว์ทั่ว ๆ ไป ผู้มีความรู้ภูมิธรรมที่ได้รับการพัฒนาให้เจริญแล้วด้วยแสงสว่างแห่งพุทธธรรม จึงเรียกได้ว่า เป็นผู้มีภาวิตญาณ^{๕๕}

๔.๓.๓ การพัฒนาตามแนววิปัสสนากัมมัฏฐาน

วิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริงสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง คือ ปัญญาที่เห็นความจริงของสังขารทั้งปวงว่า ตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นในสังขารเสียได้^{๕๖}

อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนา หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญา

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, **สุญญตาปริทรรศน์**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๗๑-๘๕.

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรม**, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๘-๑๕๒.

^{๕๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งเชียงใหม่, ๒๕๔๘), หน้า ๙๑๑.

เครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง เป็นต้น^{๕๗}

วิปัสสนา หรือหลักสติปัฏฐาน ๔^{๕๘} มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ

๑. ร่างกาย และพฤติกรรมของมัน
๒. เวทนา คือ ความรู้สึก
๓. ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ
๔. ความนึกคิดไตร่ตรอง

การปฏิบัติจึงอยู่บนพื้นฐานของร่างกายและจิตใจ หรือรูปนามชั้น ๕ ซึ่งในการปฏิบัตินั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการปฏิบัติเริ่มจากง่ายไปหายากตามลำดับ คือ เริ่มจากการตั้งสติตามความรู้สึก ซึ่งเป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย ไปจนถึงการตั้งสติตามความรู้สึกสภาวะธรรมตามลำดับ

๔.๓.๔ หลักการเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งสติ เป็นหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนา อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างพิสดารแก่พระภิกษุเป็นจำนวนมาก ณ นิคมของชาวกुरु ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกुरु ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๕๙} มีใจความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโหมนัส เพื่อบรรลุลุยาธิธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ” เป็นอาทิ ได้แก่

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย
๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา
๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต
๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ได้แก่ กายตนเอง และกายของคนอื่น ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ตลอดถึงกายในอดีต อนาคตได้ทั้งนั้น แต่ในที่นี้หมายถึงกายในปัจจุบันเท่านั้น ให้พิจารณากายเพื่อให้เห็นแจ้งสภาวะธรรมที่มีอยู่จริง ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น สภาวะธรรมนั้น คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา สภาวะธรรมเหล่านี้มีอยู่ในกายนี้ ตามความเป็นจริง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่เข้าไปสัมผัสได้ด้วยตนเองเท่านั้นจึงจะเห็นจริงได้ ส่วนผู้ที่รู้เพียงฟังมากก็ดี คิดเอาเองก็ดี ถ้ามคนอื่นมากก็ดี หรือเขียนบันทึกไว้ก็ดีเหล่านี้ไม่เชื่อว่าเห็นจริง

กายนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รูป พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในที่หลายแห่ง ให้พิจารณาดูรูปนี้ ให้เห็นตามความเป็นจริงว่า รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รูปนี้ไม่ใช่ของเราหรือไม่ได้เป็นของคนใด คนหนึ่งอย่างที่พระองค์ตรัสว่า

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๑๔/๓๗/๕๕.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑๒.

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

“ภิกษุทั้งหลาย.. รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น รูปนั้นซึ่งเธอทั้งหลาย ละได้แล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน” เป็นอาทิ^{๖๐}

การเจริญวิปัสสนาภาวนาพิจารณากาย มีหลายวิธี เช่น พิจารณากายขณะยืน เดิน นั่ง นอน เรียกว่า อิริยาบถใหญ่ พิจารณาขณะทำ พุด คิด เหลียวแล ดู ตื่น นิ่ง เป็นต้น เรียกว่า อิริยาบถย่อย ทั้งหมดนี้เรียกว่า พิจารณาทางกายภาพ

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา หรือ ความรู้สึก ได้แก่ ความรู้สึกสุขบ้าง เรียกว่า สุขเวทนา ความรู้สึกทุกข์บ้าง เรียกว่า ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา พิจารณาเวทนาให้เห็นเป็นวิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาที่เห็นแจ้งในลักษณะ ๓ มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์นี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย.. เวทนา ไม่เที่ยง” เป็นอาทิ^{๖๑} หรือว่า มีความสุข ก็ให้รู้ว่า มีความสุข มีความทุกข์ ก็ให้รู้ว่า มีความทุกข์ มีความไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ให้รู้ว่า มีความไม่ทุกข์ไม่สุข คือ รู้เท่าทันความรู้สึกนั้น ๆ ในขณะนั้นที่กำลัง เป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน รู้ว่าความรู้สึกเปลี่ยนแปลงอย่างไร เกิดดับอย่างไร ในตอนไหน อย่างไร เจ็บ ปวด เหน็บ ซา เกิดขึ้นให้กำหนด^{๖๒} เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาเข้าไปสัมผัสด้วยตนเอง เห็นความรู้สึกใน ขณะนั้นตามสภาพความเป็นจริง นี้เรียกว่า เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ได้แก่ จิตของตนเอง จิตของผู้อื่น แต่ในที่นี้ประสงค์เอาจิตของตนเอง พิจารณาให้เห็นสภาพความเป็นจริงของจิตใน ขณะนั้นว่าเป็นอย่างไร จิตมีราคะ มีโทสะ หรือมีโมหะ ก็หรือว่า จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน จิตรำคาญ เป็นต้น ให้กำหนดรู้เท่าทันตามความเป็นจริง นี้เรียกว่า พิจารณาเห็นจิตในจิต

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ได้แก่ ธรรมที่ดี ไม่ดีเกิดขึ้นในจิต จิตมีอะไรมาข่มให้เศร้าหมอง หรือขุ่นมัว หรือ ข่มให้หลงไหลไปต่าง ๆ นานา เช่น เครื่องกั้นจิตไม่ให้จิตได้ทำความดีได้ มีความพอใจในกามารมณ์ เรียกว่า กามฉันทนิเวรณ เป็นต้น ให้กำหนดรู้ตามความเป็นจริง

การกำหนดธรรมอื่น ๆ เช่น กำหนดตนเอง ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ ให้เห็นชัดตามความเป็นจริง อีกทั้งกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ อารมณ์ที่เกิดกับใจ นี้แหละเรียกว่า พิจารณาเห็นธรรม ในธรรมทั้งหลาย

ดังนั้น การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นเหมือนว่ามีอารมณ์มากมายให้ กำหนด เมื่อก้าวโดยสิ้น ๆ ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อดู กาย เวทนา จิต และ ธรรม

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๗/๒๖๔.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๔.

^{๖๒} สยาดอกัททันตวิโรจนะ, (มหาคันทนถาวจากบัณฑิต-กัมมัฏฐานาจารย์), **วิธีเจริญสติปัฏฐาน เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เอ็มจี, ๒๕๕๓), หน้า ๗๖.

๔.๓.๕ อารมณ์ของวิปัสสนา

อารมณ์ของวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ เมื่อย่องลงแล้วได้แก่ รูปนาม ผู้เจริญวิปัสสนา ภาวนามีอารมณ์เดียว คือ รูปนาม ตั้งแต่เกิดนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไป แต่เมื่อบรรลุภังคญาณ เป็นต้นไป จนถึงอนุโลมญาณแล้ว จะรับรู้สภาวะดับไปของรูปนามเป็นหลัก ซึ่งเป็นขณิกสมาธิ ระดับสูงของวิปัสสนายานิก นอกจากนี้ เมื่อวิปัสสนาจิตมีกำลังแก่กล้าอย่างสูงสุดก็จะบรรลุพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่ดับรูปนามสังขารทั้งหมดในขณะที่บรรลุมรรคผล^{๖๓}

วิปัสสนาภูมิ หมายถึง อารมณ์ของการปฏิบัติวิปัสสนา ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ นั้น อารมณ์ที่เป็นพื้นฐานการกำหนดรู้มีอยู่ ๖ ภูมิ คือ

๑. ชันธ ๕
๒. आयตนะ ๑๒
๓. ธาตุ ๑๘
๔. อินทรีย์ ๒๒
๕. อริยสัจ ๔
๖. ปฏิจสมุปบาท ๑๒

เมื่อย่องลงแล้วก็เหลือเพียงรูปกับนามเท่านั้น ภูมิทั้ง ๖ นี้ เนื่องด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่พระพุทธองค์แสดงไว้ โดยให้ผู้ปฏิบัติกำหนดพิจารณา รูปนามนี้ให้เห็นเป็น ปริมาณสัจจะ ความจริงที่ละเอียดอย่างยิ่ง มีอยู่ในรูปนาม

๔.๓.๖ อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ตรัสถึงบุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ (วิปัสสนาภาวนา) ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้คือ

๑. พระอรหันต์ผลในปัจจุบัน
๒. พระอนาคามี (หากยังมีอุปาทานเหลืออยู่)

และยังตรัสไปอีกว่า ๗ ปีก็ตามที่ หากเจริญสติปัฏฐาน ๔ ตั้งแต่ ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี หรือ ๗ เดือนลดหลั่นลงมาถึง ๑ เดือน กระทั่ง ๗ วันก็ตาม บุคคลนั้นย่อมได้ผลหรืออานิสงส์ ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้^{๖๔}

มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั พระผู้มีพระภาคตรัสกับโพธิราชกุมาร ได้ใจความว่า “ไม่ต้องถึง ๗ วัน กระทั่ง ๑ วัน หรือไม่ต้องถึง ๑ วัน ๑ คิน แต่ถ้าได้รับคำสั่งสอนจากตถาคตแสดงในเวลาเย็น ก็จักบรรลุคุณพิเศษในเวลาเช้า หรือรับคำสั่งสอนในเวลาเช้า ก็จักบรรลุคุณพิเศษในเวลาเย็น”^{๖๕}

^{๖๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาตราจารย์พิเศษ), อริยวังสปฏิบัติภา ปฏิภาอัน เป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๗.

^{๖๔} ดุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘.

^{๖๕} ดุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๕/๔๑๔, พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังค์ แปล, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซนเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

การเจริญสติปัฏฐานมีอานิสงส์ คือ^{๖๖}

๑. ละความเกี่ยวข้องด้วยหมู่คณะได้
๒. เป็นทางสายเดียว ของบุคคลผู้เดียวทำให้เกิดขึ้นได้
๓. เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา
๔. มีจุดมุ่งหมายเดียวคือบรรลุประนิพพาน

ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเจริญสติปัฏฐานไว้ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ พิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้” เป็นอาทิ^{๖๗}

อีกประการหนึ่ง การเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น ย่อมได้รับอานิสงส์อย่างนี้ คือ^{๖๘}

๑. มีความหมจดจ (ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา)
๒. ก้าวล่วงความโศกและปริเทวะ
๓. ดับทุกข์ทางกายและทางใจได้
๔. บรรลุอุบายธรรม
๕. ทำให้แจ้งพระนิพพานได้

การเจริญวิปัสสนาภาวนา หรือปัญญาภาวนา^{๖๙} (คือการทำวิปัสสนาบรรลุปัญญาให้เกิด) นี้ มีอานิสงส์หลายร้อยอย่าง การที่จะประกาศอานิสงส์โดยพิสดารแม้ใช้เวลายาวนานมิทำได้ง่าย แต่พึงทราบอานิสงส์โดยสังเขปดังนี้

๑. นานากิเลสวิหิงสา สนฺ ทำลายกิเลสต่าง ๆ ได้
๒. อริยผลรสานุกาณํ ได้เสวยรสของพระอริยผล
๓. นิโรธสมาปตติสมาปชชนสมตถตา สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้
๔. อาหุเนยยภาวาทิสิตฺติ สำเร็จความเป็นอาหุไนยบุคคล เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาโดยมีสมถภาวนาเป็นบาท ย่อมได้อานิสงส์โดยสังเขปต่อไปนี้

๑. มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข ในภพพันตาเห็นในวินัยของพระอริยะ
๒. มีวิปัสสนาเป็นอานิสงส์
๓. มีอภิญญา ๖ เป็นอานิสงส์

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๕๘๕.

^{๖๗} ส.ม. (ไทย) ๑๔/๔๐๖/๒๖๓.

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๖๙} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ ปรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๔๘.

๔. ได้เป็นสหายพวกพรหมปารีสชา เป็นต้น หรือได้เข้าถึงสวรรค์ ๖ ชั้น

๕. ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นได้

๖. ได้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ

ประการอื่นอีก ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ย่อมได้สัมผัสวิปัสสนาญาณ ๑๖ เริ่มตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไป กระทั่งมีปัจจุเวกชนญาณเป็นปริโยสาน และความหมดจดก็ปรากฏตามลำดับญาณ

ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือ การเจริญวิปัสสนาภาวนา ย่อมบรรลุมรรคผลและนิพพานเป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโทมนัสทางใจในภพนี้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่กลับมาเวียนเกิดเวียนตายในภพใหม่ได้รับทุกข์และโทมนัสอีก ท่านผู้บรรลุญาณ ๔ คือโสดาปัตติมรรคญาณ สกทาคามีมรรคญาณ อนาคามีมรรคญาณ และอรหัตตมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ ทั้งปวง

หากผู้ปฏิบัติจะไม่ได้รับผลขั้นต่ำ หรือขั้นสูง คือขั้นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามีและอรหันต์เป็นลำดับก็ตาม แต่การดำเนินชีวิตประจำวันก็อาจทำให้ผู้ปฏิบัตินั้น ได้รับความสุขกาย สุขใจ ตามกำลังศรัทธา ตามกำลังสติปัญญา โดยสมควรแก่อุปนิสัยของตน ๆ เป็นอย่างดี

๔.๔ สรุปรวิเคราะห์

ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ก่อให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบัน ได้แก่ มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ที่ทรงงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต เลี่ยงเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ด้านการพัฒนาทางกาย คือการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่เป็นไปตามธรรมตาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ มีความสำรวมระวัง ด้านการพัฒนาพฤติกรรม เป็นการพัฒนาในด้านของสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ เรียกว่าการพัฒนาพฤติกรรมภายในกรอบแห่งศีล ด้านการพัฒนาจิต ทำให้มีจิตใจประณีตดีงาม เป็นผู้ที่มีสติ มีวิริยะ มีความเบิกบาน มีความอึดใจ ประโยชน์สุขในอนาคต คือ ความมีชีวิตที่มีคุณค่า ได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งซึ่งอยู่ภายใน เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ส่งผลให้เกิดความสุขประณีตอยู่ในส่วนลึกภายใน ด้านประโยชน์สูงสุดเพื่อการบรรลุธรรม คือ มองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง รู้สามัญลักษณะ รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ โดยการพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อก้าวไปถึงระดับโลกุตตรปัญญา นำหลักการพัฒนาปัญญาตามแนวอทิปปัจจยตา หรือปฏิจจนุปบาท หลักวิปัสสนาก็มีฐาน และสติปัฏฐาน ๔ มาเป็นแนวทางปฏิบัติ ส่งผลให้ผู้ฝึกดีแล้วมีสภาวะจิตสูงขึ้น โดยปัญญาที่เกิดขึ้นนี้ทำให้บุคคลรู้แจ้งและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง รู้เท่าทันกิเลส มีจิตใจผ่องใส ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งต้องใช้ความอดทนและความพากเพียร ส่งผลให้ผู้ฝึกดีแล้วมีสภาวะจิตสูงขึ้นเอื้อประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิต ด้านความสัมพันธ์ของ

การพัฒนาปัญญากับการพัฒนาจิตนั้น กล่าวคือ ปัญญากับจิตใจจะต้องเชื่อมโยงเอื้อผลกันตลอดเวลา เมื่อปัญญาเจริญขึ้นก็คือ การที่คนจะมีจิตใจที่เป็นอิสระและมีความสุขได้มากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญงอกงามขึ้น ก็คือการที่คนมีปัญหามากขึ้น เข้าใจชีวิตมากขึ้น และจึงรู้จักที่จะปฏิบัติต่อชีวิต คือดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น พร้อมทั้งปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อมในโลกได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยในการตอบโจทย์งานวิจัย ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ตามลำดับต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลของการวิจัยสรุปตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

๕.๑.๑ ปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ปัญญา เป็นธรรมชาติที่รู้ชัด รู้แจ้ง รู้จริง รู้ทั่ว ความรู้ที่ระเอียดลึกซึ้ง แยกแยะดีชั่ว รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น รู้จักโทษที่กระทำลงไป รู้จักเหตุรู้จักผล และวิเคราะห์ว่าสิ่งไหนควรทำสิ่งไหนไม่ควรทำ ปัญญาในระดับโลกียปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการฟังและการคิด ส่วนปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา ปัญญาในระดับโลกียปัญญายังมีการเวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ แต่ปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง

เมื่อพัฒนาปัญญาดีแล้ว ย่อมรู้ที่จะจัดการจัดสรร จัดการความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง ปัญญาเกิดจากความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอามรรคสองข้อแรกคือสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะเข้ามา โดยสาระคือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้คลุมเครือ หรือพละมัวเพราะอิทธิฤทธิ์ของกิเลส ซึ่งมีอวิชชาและตัณหา เป็นผู้ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกปัญญาให้บริสุทธิ์เป็นฐานในขณะเดียวกันเมื่อปัญญาบริสุทธิ์เห็นแจ้งตามความเป็นจริงแล้ว ก็ส่งผลช่วยให้จิตใจนั้นสงบมั่นคง ผ่องใส บริบูรณ์ ส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำให้วางใจวางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่เอนเอียงไม่มีกิเลสแอบแฝง คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

คุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสตัณหาขจัดอวิชชา เพื่อความรู้แจ้งและคุณสมบัติของโลกียปัญญาเป็นไปเพื่อความไม่ประมาท ความมีศรัทธา การดำรงอยู่ในศีลและเลี้ยงชีพด้วยการไม่เบียดเบียน สิ่งที่ทำให้คุณลักษณะของปัญญาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท

มีความโดดเด่นอีกประการหนึ่งก็คือ การพัฒนาปัญญาของพระพุทธองค์ ทรงเป็นผู้ที่ฝึกฝนพากเพียร ด้วยความอดทนอดกลั้น มีพระทัยที่เด็ดเดี่ยวมั่นคงและแน่วแน่จนสามารถตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อตรัสรู้แล้วได้ทรงโปรดสั่งสอนบอกทางแก่ผู้ที่กำลังเดินทางอยู่ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่คับแคบของพระพุทธศาสนา ไม่หวงแหนมีความปรารถนาดีต่อมนุษย์ทั่วไป ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ไม่เจาะจงว่าจะต้องเป็นชนชาติใด และประการสำคัญอย่างยิ่งพระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าใครที่เดินตามทางของพระพุทธองค์ย่อมไปสู่จุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน จึงถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการฝึกฝนตนเองอย่างแท้จริง เพราะ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”

๕.๑.๒ การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ต้องเริ่มที่การฝึกฝนใจให้มีความเห็น และความคิดที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ ปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ คือ ปรโตโฆสะ เสียงที่ดังกาม เสียงที่ถูกต้อง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ และโยนิโสมนสิการ ความรู้จักคิด การคิดตามแนวทางของปัญญา จึงเกิดการพัฒนากาย วาจา ด้านการพัฒนาปัญญาในระดับโลกียปัญญานั้น เมื่อเกิดสัมมาทิฐิแล้ว จึงเกิดความพร้อมแห่งธรรม ความถึงพร้อมแห่งศรัทธา ความถึงพร้อมแห่งศีล ความถึงพร้อมแห่งจาคะ และเห็นถึงความเกิดความดับเป็นอริยะขันธ์แรกก็เลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ ด้านการพัฒนาปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญานั้น คือปัญญาหยั่งรู้สังขารกัจจกเลสสิ้นเชิงเกิดขึ้นโดยโยนิโสมนสิการ โดยการพัฒนาอย่างเป็นระบบตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ ไตรสิกขา วิปัสสนากัมมัฏฐาน และสติปัฏฐาน ๔ โดยเฉพาะเรื่องของศีล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ทำให้เกิดความระมัดระวังในพฤติกรรมทั้งทาง กาย วาจา ใจ และหมั่นเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง ปฏิบัติตนตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาประกอบกัน เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนทั้งภายนอกและภายใน ทำความเจริญไปสู่โลกุตตรปัญญา

การพัฒนาปัญญาเป็นการทำให้ความรู้ ความเข้าใจชัดเจนเจริญขึ้น เพื่อนำมาจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพในการดำเนินชีวิตเพื่อเป้าหมายที่วางไว้แต่การพัฒนาปัญญาจะสำเร็จไม่ได้หากพบกับอุปสรรค คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ ที่เป็นเครื่องสกัดกั้นความเจริญ วิธีการพัฒนาปัญญาเป็นไปในแนวทางเดียวกับพระพุทธองค์กล่าวไว้ ได้แก่ สัมมาทิฐิ คือ ปัญญาเป็นจุดเริ่มต้น โดยการอาศัยปรโตโฆส คือปัญญาของผู้อื่น หรือเรียกว่า วิธีการแห่งศรัทธา ด้วยการคบหากัลยาณมิตรที่มุ่งช่วยเหลือกันในชีวิตประจำวัน เป็นการชักจูงให้เกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกียะเสียก่อน คือความเชื่อในเรื่องของกรรม ความเห็นถูกต้องตามธรรมนองคลองธรรม ความสำนึกรับผิดชอบเกี่ยวกับความดีและความชั่ว เป็นต้น เมื่อเกิดโลกียสัมมาทิฐิก็เท่ากับเกิดโลกียปัญญา เพราะสัมมาทิฐิไม่ว่าในระดับใดเมื่อเกิดขึ้นก็เป็นปัญญาในระดับนั้น มาประกอบกับโยนิโสมนสิการ คือ ความรู้จักคิด คิดถูกวิธีของตัวบุคคลนั่นเอง ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญ

เพราะกัลยาณมิตรทำได้เพียงการช่วยเหลือชี้แนะ แต่ตัวบุคคลจะต้องมีความคิดและพิจารณาได้ด้วยตนเอง จนสามารถพึ่งพาตนเองได้

การพัฒนาปัญญานั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อโลกที่เราอยู่อาศัยโดยมีลักษณะของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน การฝึกฝนจะทำให้มนุษย์เห็นแก่ตัวน้อยลง เห็นคุณค่าและประโยชน์ของผู้อื่นมากขึ้น ผู้ฝึกฝนจะมีความระวังในเรื่องศีลไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่นและจะเบียดเบียนโลกน้อยลง ทำให้สภาพสังคมน่าอยู่มีความปลอดภัย บุคคลมีคุณภาพชีวิตที่ดีไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันหากบุคคลนั้นพากเพียรในการฝึกฝนตนเองไปอย่างไม่หยุดหย่อนก็สามารถพัฒนาปัญญาไปจนเห็นแจ้งต่อความจริงสูงสุดในทุกสรรพสิ่งซึ่งเป้าหมายก็คือมรรคผลนิพพานนั่นเอง

๕.๑.๓ วิเคราะห์ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ก่อให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบัน ได้แก่ มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต เลือกเสวนา สำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ด้านการพัฒนากาย คือการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ มีความสำรวมระวัง ด้านการพัฒนาพฤติกรรม เป็นการพัฒนาในด้านของสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ เรียกว่าการพัฒนาพฤติกรรมภายในกรอบแห่งศีล ด้านการพัฒนาจิต ทำให้มีจิตใจประณีตดีงาม เป็นผู้มีสติ มีวิริยะ มีความเบิกบาน มีความอิมใจ ประโยชน์สุขในอนาคต คือ ความมีชีวิตที่มีคุณค่า ได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งซึ่งอยู่ภายใน เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ส่งผลให้เกิดความสุขประณีตอยู่ในส่วนลึกภายใน ด้านประโยชน์สูงสุดเพื่อการบรรลุธรรม คือ มองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง รู้สามัญลักษณะ รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ โดยการพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อก้าวไปถึงระดับโลกุตตรปัญญา นำหลักการพัฒนาปัญญาตามแนวอหิปปัจเจยตา หรือปฏิจสุมุปปาต หลัทวีปสนากัมมัฏฐาน และสติปัฏฐาน ๔ มาเป็นแนวทางปฏิบัติ ส่งผลให้ผู้ฝึกดีแล้วมีสภาวะจิตสูงขึ้น โดยปัญญาที่เกิดขึ้นนี้ทำให้บุคคลรู้แจ้งและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริง รู้เท่าทันกิเลส มีจิตใจผ่องใส ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งต้องใช้ความอดทนและความพากเพียร ส่งผลให้ผู้ฝึกดีแล้วมีสภาวะจิตสูงขึ้นเอื้อประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิต ด้านความสัมพันธ์ของการพัฒนาปัญญากับการพัฒนาจิตนั้น กล่าวคือ ปัญญากับจิตใจจะต้องเชื่อมโยงเอื้อผลกันตลอดเวลา เมื่อปัญญาเจริญขึ้นก็คือ การที่คนจะมีจิตใจที่เป็นอิสระและมีความสุขได้มากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญองงามขึ้นก็คือการที่คนมีปัญญามากขึ้น เข้าใจชีวิตมากขึ้น และจึงรู้จักที่จะปฏิบัติต่อชีวิต คือดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น พร้อมทั้งปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อมในโลกได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

กระบวนการพัฒนาปัญญาตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนากาย พัฒนาพฤติกรรม (วาจา) และพัฒนาจิต (ใจ) เป็นการเรียนรู้ภายนอก สู่การเรียนรู้ภายในตนเอง เพราะมนุษย์มีการศึกษาวิชาการต่าง ๆ มากมาย แต่ถ้าไม่เรียนรู้ภายในตนเอง ซึ่งเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณ จะไม่สามารถป้องกันการกระทำหรือการแสดงออกต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกิเลสตัณหา ซึ่งก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ของโลกได้

สำหรับการนำกระบวนการพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคลนั้น ก่อนอื่นต้องสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวของคุณคนนั้น ๆ ก่อน ศรัทธานั้นต้องเป็นความเชื่อที่ถูกควบคุมด้วยปัญญา ซึ่งจะทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว จากนั้นจึงให้อุบายธรรมเพื่อพัฒนาต่อไป แล้วประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการพัฒนาปัญญา ก็จะเกิดตามมา

เพราะปัญญาเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่ง ที่เป็นตัวกำกับดูแลหลักธรรมอื่น ๆ ให้นำไปสู่ทางแห่งสัมมาทิฐิ เป็นธรรมะที่ลึกซึ้งควรค่าแก่การศึกษา และนำมาปฏิบัติ ซึ่งในที่นี่ได้ค้นคว้ามากมายในส่วนที่คิดว่าจำเป็นต่อการดับทุกข์ หลักธรรมที่ท่านกล่าวสอนไว้ไม่ได้เป็นสิ่งเกินวิสัยที่มนุษย์ปุถุชนอย่างเราจะนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ธรรมะทั้งหลายที่ท่านกล่าวสอนไว้ จะเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่า หากพวกเราไม่หยิบนำเอามาศึกษา และนำไปปฏิบัติให้เกิดมรรคผลแก่ชีวิต จึงขอเสนอแนะให้ท่านทั้งหลายเปิดใจศึกษา เรื่อง “วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เล่มนี้ ซึ่งมีหลักธรรมคำสอนที่สามารถช่วยแก้ไขข้อข้องใจที่ยังไม่กระจ่างให้แก่ท่านได้ เหมือนกับการหายของทีคว่าอยู่ ในที่สุดทำให้ท่านพบแสงสว่างแห่งพระธรรมและดับทุกข์ได้ในปัจจุบันชีวิตนี้

อนึ่ง การนำกระบวนการพัฒนาปัญญาไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนั้นเหมาะสมอย่างยิ่งในการพัฒนาการเรียนรู้เป็นรายบุคคล หรือการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา เพราะกลุ่มผู้เรียนมีความแตกต่างที่หลากหลาย ทั้งเป็นกลุ่มผู้เรียนที่นำสังคมในอนาคต จึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาให้มีดุลยภาพทั้งกายและใจ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด ต่อสังคมไทยในอนาคต

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการทำวิจัยในด้านอื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับ การพัฒนาสังคมและสัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

- ๑) ศึกษาการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อการพัฒนาสังคม
- ๒) ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการแก้ปัญหาศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ๓) ศึกษาการพัฒนาปัญญากับศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การจัดการความรู้เชิงบูรณาการ การจัดการองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

ก่องแก้ว เจริญอักษร. การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. ศาสนาชีวิตและสังคม. กรุงเทพมหานคร : ตถาตา พับลิเคชั่น, ๒๕๔๗.

จอม บุญตาเทศ ป. พุทธวิธีเทศนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุดมศึกษา, ๒๕๐๑.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔.

บุญมี แทนแก้ว. ญาณวิทยา. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธารการพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). พัฒนาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง,
๒๕๓๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์
ชุด คำวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๗.

_____ . การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙.

_____ . การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๔๖.

_____ . ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

_____ . ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

- _____ . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พุทธธรรม : ฉบับขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- _____ . พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____ . พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.
- _____ . เพื่อชีวิตที่ดี. ธรรมสภา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗.
- _____ . เมื่อสุขแท้ก็ถึงธรรม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- _____ . มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- พระพุทโธสเถระ. วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แก่นธรรมเพื่อชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สี่อตะวัน, ๒๕๔๗.
- _____ . คู่มือมนุษย์และธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๖.
- _____ . คู่มือชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ . ชีวิตที่สมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๙.
- _____ . ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับเป็น. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๘.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์ พรินต์ติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- _____ . พุทธธรรม : ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. การพิมพ์ครั้งแรก ของฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์, ๒๕๕๕.
- _____ . ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๙.
- _____ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ฉบับที่ ๕, ๒๕๔๘.

- _____ . **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๔**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ฉบับที่ ๖, ๒๕๔๘.
- _____ . **สภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ**. พุทธจักร ฉบับที่ ๓ มีนาคม, ๒๕๔๙.
- _____ . **สาระสำคัญของพุทธธรรม อริยสัจ ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เบิกมาน, ๒๕๔๙).
- _____ . **หัวใจพระพุทธศาสนา**. พุทธจักร ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๔ เมษายน, ๒๕๕๐.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **มรรค ผล นิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๔.
- _____ . **บรมธรรม**. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑.
- _____ . **ป่วย ๓ เดือน เกิดสมุดเล่มนี้ มกรา-กุมภาพันธ์-มีนา ๓๕**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีพรินต์ติ้ง กรู๊ป จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . **พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- _____ . **วิธีระงับทุกข์**. เชียงใหม่ : พุทธนิคมจัดพิมพ์, ๒๕๓๒.
- _____ . **สัจจะตาปริทรรศน์**. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑.
- _____ . **อิตถีปัจฉยตา : ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๑๗.
- พระเปลี่ยน ปัญญาปทีโป. **อริยทรัพย์ ๗ อย่าง อบายมุข**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภา จำกัด, ๒๕๕๑.
- พระพจนารถ ปภาโส. **ปัญญาบารมี**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔.
- วงศ์ ชาญบาลี (ผู้ชำระ). **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (แปล)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- _____ . **ศีลในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาตราจารย์พิเศษ). **อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.
- สมัคร บุรวาส. **ปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- สยาดอกัททันตวิโรจนะ. (มหาคันทวาจกบัณฑิต กัมมัฏฐานาจารย์). **วิธีเจริญสติปัฏฐาน เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เอ็มจี, ๒๕๕๓.

(๒) งานวิทยานิพนธ์ :

- พระครูโพธิธรรมานุกูล (บรรเทา ชุตจิน). “ศึกษาแนวทางการนำหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ เพื่อแก้ปัญหาชีวิตของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระประเสริฐ ชุตินธโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรรศนะของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาปรัชญา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระพอง อภิวิณโณ (สวัสตี). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง ‘จิตว่าง’ ของท่านพุทธทาส”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระมหากฤษ ญาณวุธ (ใจปลื้มบุญ). “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างฌานและปัญญา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- วัฒนา พลชาติ. “ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ. การศึกษาวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง “การพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๗.
- เอื้อมอร ชลวร. “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระสุทัศน์ ฉายา จารุธมโม นามสกุล เย็นใจ
- วัน/เดือน/ปี เกิด : ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๑
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๙ หมู่ที่ ๗ บ้านดอนหวาย ตำบลกระสัง
อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๒ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก
จากสำนักเรียนคณะจังหวัดบุรีรัมย์ สำนักศาสนศึกษาศรีสำโรง
พ.ศ. ๒๕๕๙ สำเร็จการศึกษาปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา (รุ่นที่ ๖๑)
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
- ประสบการณ์การทำงาน : เป็นวิทยากรอบรมผู้เข้าร่วมโครงการบรรพชาอุปสมบท ภาคฤดูร้อน
เฉลิมพระเกียรติฯ ณ วัดศรีสำโรง ตำบลหนองตาด อำเภอเมืองบุรีรัมย์
จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๒ ถึงปัจจุบัน
: ผ่านการอบรมครูสอนพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม)
ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร พ.ศ. ๒๕๕๒
: ผ่านการอบรมพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย : วิทยาเขตสุรินทร์ พ.ศ. ๒๕๕๒
- อุปสมบท : ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๐
ณ วัดศรีสำโรง ตำบลหนองตาด อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
พระครูเกษมพัฒนากร เป็นพระอุปัชฌาย์
พระสมุห์พัฒน์ พุทธิสโร เป็นพระกรรมวาจาจารย์
พระสุชาติ สุชาติ เป็นพระอนุสาวนาจารย์
- สังกัด : วัดศรีสำโรง ตำบลหนองตาด อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
๓๑๐๐๐
- หน้าที่ : เลขานุการเจ้าคณะตำบลหนองตาด เขต ๑ อำเภอเมืองบุรีรัมย์
จังหวัดบุรีรัมย์
: พระวินยาธิการ ตำบลหนองตาด อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
: ครูสอนพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) สำนักศาสนศึกษาวัดศรีสำโรง
: พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑ หมู่ที่ ๒๑ วัดศรีสำโรง ตำบลหนองตาด อำเภอเมืองบุรีรัมย์
จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๖๐